

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

**ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ, ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ
ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ & ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

**ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΤΑΞΙΔΙ, ΦΙΛΟΞΕΝΙΑ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ
ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ:**

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΟΜΗΡΙΚΩΝ ΕΠΩΝ

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: ΖΩΗ ΑΛΚ. ΧΑΤΖΗ

**ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΠΑΣΧΑΛΗΣ ΑΡΒΑΝΙΤΙΔΗΣ (ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ)**

ΒΟΛΟΣ 2018

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ ΕΚΠΟΝΗΣΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ

Δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, που εκπονήθηκε για τη λήψη του μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών του ΠΜΣ «Σχεδιασμός και Ανάπτυξη Τουρισμού και Πολιτισμού», έχει συγγραφεί εξ' ολοκλήρου από εμένα την ίδια και αντιπροσωπεύει τις δικές μου απόψεις επί του θέματος. Οι πηγές (έντυπες και ηλεκτρονικές) στις οποίες ανέτρεξα για την εκπόνηση της παρούσας διπλωματικής εργασίας αναφέρονται στο σύνολό τους, σύμφωνα με τον υφιστάμενο κώδικα δεοντολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Η δηλούσα
Ζωή Χατζή

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο τουρισμός αποτελεί ένα πολυσύνθετο κοινωνικοοικονομικό φαινόμενο με μεγάλη ανάπτυξη και χωρική εξάπλωση σε παγκόσμιο επίπεδο, ιδίως, τα τελευταία εξήντα χρόνια. Οι θεσμικές, κοινωνικές, πολιτισμικές, τεχνολογικές και οικονομικές αλλαγές, που ξεκίνησαν με τη βιομηχανική επανάσταση του 19^{ου} αιώνα και συνεχίστηκαν κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, καθόρισαν την εξέλιξη και την ευρύτατη εξάπλωση του σύγχρονου τουριστικού τομέα. Ωστόσο, το τουριστικό φαινόμενο ως ανάγκη του ανθρώπου να φύγει από τον τόπο μόνιμης κατοικίας του και να ταξιδέψει για να εξερευνήσει τον κόσμο, να γνωρίσει νέους πολιτισμούς, να εμπορευτεί, να καλύψει τις θρησκευτικές του ανάγκες έχει τις ρίζες του στην αρχαιότητα.

Η παρούσα εργασία, χρησιμοποιώντας ως βασική πηγή πληροφοριών τα Ομηρικά έπη, σκιαγραφεί τα χαρακτηριστικά των ταξιδιών και των ταξιδιωτών της πρώιμης αρχαιότητας. Ειδικότερα, μελετώνται τα κίνητρα, οι στόχοι και οι επιδιώξεις των προϊστορικών ταξιδιωτών, ο γεωγραφικός χώρος στον οποίο κινούνταν, τα μεταφορικά μέσα της εποχής, οι συνθήκες των ταξιδιών, καθώς και το θεσμικό πλαίσιο παροχής φιλοξενίας στην αρχαιότητα, με απώτερο στόχο να εντοπιστούν κοινά σημεία και διαφορές των ταξιδιωτικών προτύπων και των συνθηκών μετακίνησης της πρώιμης αρχαιότητας σε σχέση με τους σύγχρονους τουρίστες. Η εργασία συμπεραίνει ότι οι κοινωνικές, οικονομικές και τεχνολογικές μεταβολές έχουν διαφοροποιήσει σημαντικά τη μορφή και τις συνθήκες των σύγχρονων ταξιδιών σε σχέση με αυτά της αρχαιότητας. Ωστόσο, συγκρίνοντας κανείς τα κίνητρα που ωθούσαν τους προϊστορικούς ανθρώπους να ταξιδεύουν με τα κίνητρα των σύγχρονων τουριστών, ανακαλύπτει ότι πολλά από αυτά παραμένουν ίδια και σταθερά από πρώιμη αρχαιότητα μέχρι σήμερα, ενώ κάποιες δημοφιλείς, σήμερα, ειδικές και εναλλακτικές μορφές τουρισμού έχουν τις ρίζες τους στην πρώιμη αρχαιότητα.

Λέξεις Κλειδιά: Σύγχρονος τουρισμός, Προϊστορικοί ταξιδιώτες, Φιλοξενία, Ομηρική εποχή, Ομηρικά έπη

TRAVEL, TOURISM AND HOSPITALITY IN EARLY ANTIQUITY: THE CASE OF HOMERIC EPICS

ABSTRACT

Tourism is a complex socio-economic phenomenon with considerable development and spatial spread globally, especially, over the past sixty years. The institutional, social, cultural, technological and economic changes that began with the industrial revolution of the 19th century and continued during the 20th century determined the development and wide spread of the modern tourism. However, the tourist phenomenon as a human need to leave the place of residence and to travel in order to explore the world, to experience new cultures, to market and to fulfill religious needs has its roots in antiquity.

The present study, using as a key source of information the Homeric epics, outlines the characteristics of travels and travelers of early antiquity. In particular, the thesis studies the motives, aims and objectives of prehistoric travelers, the geographical area in which they were moving, the transportation means of the time, the travel conditions, as well as the institutional framework for providing hospitality, with a view to identifying common points and differences in travel patterns and conditions between early antiquity and modern tourists. The study concludes that social, economic and technological changes have significantly altered the form and conditions of modern travels compared to those of antiquity. However, by comparing the motivations that pushed the prehistoric people to travel to motives of modern tourists, we discover that many of them remain the same and stable from early antiquity to the present, while some popular, nowadays, special and alternative forms of tourism are rooted in early antiquity.

Keywords: Modern tourism, Prehistoric travelers, Hospitality, Homeric era, Homeric epics

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Ο ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ	11
1.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	11
1.2 ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ.....	13
1.2.1 Ο 19 ^{ος} ΑΙΩΝΑΣ.....	13
1.2.2 Η ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟ Α΄ ΜΙΣΟ ΤΟΥ 20 ^{ου} ΑΙΩΝΑ.....	14
1.2.3 Η ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ.....	15
1.3 ΟΙ ΕΝΝΟΙΕΣ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΤΑ.....	18
1.4 ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΤΟΥΡΙΣΤΕΣ.....	20
1.5 ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ.....	22
1.6 ΜΑΖΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ.....	26
1.7 ΕΙΔΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.....	27
1.8 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	32
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΤΑΞΙΔΙ, ΦΙΛΟΞΕΝΙΑ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ	33
2.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	33
2.2 Η ΑΡΧΗ ΤΩΝ ΤΑΞΙΔΙΩΝ.....	34
2.3 ΜΕΣΑ ΜΕΤΑΦΟΡΑΣ ΚΑΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΤΑΞΙΔΙΟΥ.....	36
2.4 ΤΑ ΤΑΞΙΔΙΑ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ.....	38
2.4.1 ΤΑ ΤΑΞΙΔΙΑ ΣΤΗ ΜΥΚΗΝΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ.....	39
2.4.2 ΤΑ ΤΑΞΙΔΙΑ ΣΤΗ ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΕΠΟΧΗ.....	43
2.5 Η ΦΙΛΟΞΕΝΙΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ.....	46
2.6 Ο ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ.....	49
2.7 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	52

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ, Η ΦΙΛΟΞΕΝΙΑ ΚΑΙ Ο ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ	
ΜΕΣΑ ΣΤΑ ΟΜΗΡΙΚΑ ΕΠΗ.....	53
3.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	53
3.2 Ο ΟΜΗΡΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ.....	54
3.3 ΤΑ ΤΑΞΙΔΙΑ ΤΩΝ ΟΜΗΡΙΚΩΝ ΗΡΩΩΝ.....	57
3.4 ΜΕΣΑ ΜΕΤΑΦΟΡΑΣ ΚΑΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΤΑΞΙΔΙΟΥ ΣΤΑ ΟΜΗΡΙΚΑ ΕΠΗ.....	67
3.5 Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΞΕΝΙΑΣ ΣΤΑ ΟΜΗΡΙΚΑ ΕΠΗ.....	75
3.6 ΛΑΝΘΑΝΟΥΣΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΟΝ ΟΜΗΡΟ.....	79
3.7 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	82
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	83
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	87

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Ο Πεισίστρατος αποχαιρετά τον Τηλέμαχο (πηγή εικόνας : <http://users.sch.gr>)

ΕΙΚΟΝΑ 1: Λεπτομέρεια τοιχογραφίας στολίσκου πλοίων.....	40
ΕΙΚΟΝΑ 2: Ψευδόστομος αμφορέας μυκηναϊκής εποχής.....	41
ΕΙΚΟΝΑ 3: Πήλινο ομοίωμα μυκηναϊκού άρματος.....	42
ΕΙΚΟΝΑ 4: Χάρτης ελληνικών αποικιών μετά το Β΄ ελληνικό αποικισμό.....	44
ΕΙΚΟΝΑ 5: Άγαλμα του Ομήρου	56
ΕΙΚΟΝΑ 6: Ραψωδός σε ώρα απαγγελίας.....	56
ΕΙΚΟΝΑ 7: Αναπαράσταση του ταξιδιού του Οδυσσέα.....	61
ΕΙΚΟΝΑ 8: Πλοίο των Αχαιών.....	68
ΕΙΚΟΝΑ 9: Δρομείς	80
ΕΙΚΟΝΑ 10: Δισκοβόλος με λίθινο δίσκο	80

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο τουρισμός αποτελεί ένα πολυσύνθετο κοινωνικοοικονομικό φαινόμενο με μεγάλη ανάπτυξη και χωρική εξάπλωση σε παγκόσμιο επίπεδο, ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες (Βαρβαρέσος, 2000). Σύμφωνα με τα στοιχεία του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού (UNWTO, 2017), σε παγκόσμιο επίπεδο, οι διεθνείς αφίξεις τουριστών αυξήθηκαν από 25 εκατομμύρια το 1950, σε 278 εκατομμύρια το 1980, έφτασαν τα 674 εκατομμύρια το 2000 και τα 1,235 εκατομμύρια το 2016, γεγονός που καθιστά τον τουρισμό έναν από τους μεγαλύτερους και ταχύτερα αναπτυσσόμενους οικονομικούς κλάδους στον κόσμο.

Σταθμός για την εξέλιξη του τουριστικού φαινομένου υπήρξαν οι θεσμικές, οικονομικές, κοινωνικές και τεχνολογικές μεταβολές, που ξεκίνησαν στα πλαίσια της βιομηχανικής επανάστασης το 19^ο αιώνα και συνεχίστηκαν κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα (Αποστολόπουλος & Σδράλη, 2009), ενώ τα τελευταία εξήντα χρόνια η τουριστική βιομηχανία συνεχίζει να εξελίσσεται και να διαφοροποιείται επιδεικνύοντας αξιοσημείωτη προσαρμοστικότητα στις εκάστοτε κοινωνικές και οικονομικές ανάγκες (Κοκκώσης κ.ά., 2011).

Ωστόσο, οι ρίζες του τουριστικού φαινομένου, ως επιθυμία και ανάγκη του ανθρώπου να φύγει από τον τόπο της μόνιμης κατοικίας του, για να εξερευνήσει τον κόσμο, να ανακαλύψει νέα μέρη, να αναζητήσει μια καλύτερη τύχη, να αναπτύξει εμπορικές δραστηριότητες και να έρθει σε επαφή με άλλους πολιτισμούς, χάνονται στην αρχαιότητα (Λαγός, 2016).

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας αποτελούν τα ταξίδια και οι ταξιδιώτες της πρώιμης ελληνικής αρχαιότητας. Ειδικότερα, θα διερευνηθούν οι λόγοι, που ωθούσαν τους προϊστορικούς ταξιδιώτες να μετακινηθούν από τον τόπο μόνιμης κατοικίας τους, οι επιδιώξεις τους, ο γεωγραφικός χώρος στον οποίο κινούνταν, τα μέσα που είχαν στη διάθεσή τους, ενώ θα εξεταστεί και το θεσμικό πλαίσιο της παροχής φιλοξενίας που διαμορφώθηκε. Στόχος είναι η μελέτη των χαρακτηριστικών και των κοινωνικο-οικονομικών διαστάσεων των ταξιδιών της πρώιμης αρχαιότητας με σκοπό να αναζητηθούν τα πρώτα ίχνη λανθάνουσας τουριστικής δραστηριότητας και να επισημανθούν τα κοινά σημεία και οι διαφορές με τα χαρακτηριστικά του σύγχρονου τουριστικού τομέα.

Βασική πηγή πληροφοριών για τη μελέτη αυτή θα είναι τα Ομηρικά Έπη, δηλαδή η Ιλιάδα και η Οδύσσεια, τα οποία είναι τα πρώτα σωζόμενα γραπτά έργα της ελληνικής αρχαιότητας και αποτελούν μαζί με τα αρχαιολογικά ευρήματα και τις πινακίδες της γραμμικής γραφής Β', τις μοναδικές πηγές πληροφοριών για την ελληνική προϊστορική περίοδο (Κακριδής, 2006).

Η παρούσα εργασία αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα βασικά χαρακτηριστικά και οι διαστάσεις του σύγχρονου τουριστικού τομέα. Περιλαμβάνει μια σύντομη ιστορική αναδρομή που ξεκινά από το 19^ο αιώνα, όταν η λέξη «τουρισμός» πρωτοεμφανίζεται στα λεξικά και συνεχίζει με την εξέλιξη της τουριστικής βιομηχανίας κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα. Στη συνέχεια αναλύονται οι έννοιες του τουρισμού και του τουρίστα και καταγράφονται τα βασικά γνωρίσματα των σύγχρονων τουριστών. Τέλος, αναλύονται τα χαρακτηριστικά της σύγχρονης τουριστικής βιομηχανίας και παρουσιάζονται οι δύο βασικές μορφές του σύγχρονου τουρισμού, ο μαζικός και ο εναλλακτικός τουρισμός.

Το δεύτερο κεφάλαιο εξετάζονται ταξίδια των ανθρώπων της πρώιμης αρχαιότητας. Αρχικά γίνεται αναφορά στο ξεκίνημα των ταξιδιών και των περιηγήσεων, τα ίχνη των οποίων χάνονται στα βάθη των αιώνων. Στη συνέχεια καταγράφονται τα μέσα μεταφοράς και οι συνθήκες των ταξιδιών. Τέλος, αναπτύσσονται τα χαρακτηριστικά των ταξιδιών και το πλαίσιο παροχής φιλοξενίας την εποχή του Ομήρου, ενώ παρουσιάζονται και κάποια πρώτα δείγματα τουριστικής δραστηριότητας, που εμφανίζονται στον ελλαδικό χώρο την ίδια εποχή.

Το τρίτο κεφάλαιο εξετάζει, χρησιμοποιώντας ως βασική πηγή των πληροφοριών τα Ομηρικά έπη, τις ταξιδιωτικές συνήθειες των Ελλήνων της πρώιμης αρχαιότητας. Στο πρώτο μέρος παρέχονται κάποιες βασικές πληροφορίες για το δημιουργό των Ομηρικών επών και το έργο του. Στο δεύτερο μέρος μελετώνται τα ταξίδια των ομηρικών ηρώων, τα κίνητρα που τους παρακινούσαν να ταξιδεύουν, τα μεταφορικά μέσα που χρησιμοποιούσαν, οι δυσκολίες που είχαν να αντιμετωπίσουν. Στο τρίτο μέρος, αναλύεται το πλαίσιο χορήγησης φιλοξενίας, όπως έχει καταγραφεί μέσα στα έπη του Ομήρου. Τέλος, στο τέταρτο μέρος γίνεται μια προσπάθεια να εντοπιστούν τα πρώτα ψήγματα ειδικών μορφών τουρισμού μέσα στα ομηρικά κείμενα.

Στο τελευταίο κεφάλαιο, το οποίο περιλαμβάνει τα συμπεράσματα της εργασίας, συνοψίζονται όσα αναλύθηκαν στα τρία κεφάλαια που προηγούνται και γίνεται μια προσπάθεια να καταγραφούν τα κοινά σημεία και οι διαφορές μεταξύ των πρώτων εκείνων ταξιδιωτών και των σημερινών τουριστών.

1. Ο ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

1.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το τουριστικό φαινόμενο, με την έννοια της επιθυμίας του ανθρώπου να ταξιδέψει για να ανακαλύψει νέους τόπους και να αποκτήσει νέες εμπειρίες, είναι τόσο παλιό όσο και ο ανθρώπινος πολιτισμός. Τα πρώτα ταξίδια ξεκινούν στα αρχαία χρόνια, συνεχίζονται κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης και φτάνουν, με διαφορετική βέβαια μορφή, μέχρι τις μέρες μας (Λαγός, 2016). Ταξίδια για πόλεμο, για εμπόριο, για θρησκευτικούς λόγους ή για άλλους ειδικούς και συγκεκριμένους σκοπούς πραγματοποιούνταν ανέκαθεν από έναν μικρό αριθμό ανθρώπων, κυρίως αριστοκρατών, κρατικών αξιωματούχων και εμπόρων (Lickorish & Jenkins, 2004). Ωστόσο, οι κοινωνικο-οικονομικές και πολιτισμικές μεταβολές σημειώθηκαν στην Ευρώπη και στη Βόρεια Αμερική το 19^ο αιώνα και οι τεχνολογικές εξελίξεις, κυρίως στον τομέα των μεταφορών, έδωσαν μεγάλη ώθηση στα ταξίδια (Βενετσανοπούλου, 2006).

Στις αρχές του 20ου αιώνα, η δυνατότητα για ταξίδια αρχίζει να αφορά ευρύτερα κοινωνικά στρώματα, ενώ ο τουρισμός αποκτά οργανωτική δομή σε εθνικό επίπεδο με την ίδρυση των πρώτων εθνικών διοικήσεων τουρισμού (Βενετσανοπούλου, 2006). Από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, άρχισε να αναπτύσσεται μια βιομηχανία ταξιδιών και διακοπών που προσφέρει ολοκληρωμένες υπηρεσίες (μεταφοράς, διαμονής, δραστηριοτήτων). Σήμερα, ο τουρισμός δεν αποτελεί μόνο τον μεγαλύτερο παγκόσμιο εμπορικό κλάδο, αλλά κι ένα φαινόμενο με μεγάλη κοινωνική αλλά και οικονομική σημασία. (Lickorish & Jenkins, 2004).

Στόχος του παρόντος κεφαλαίου, το οποίο διαιρείται σε έξι μέρη, είναι η περιγραφή των τυπικών γνωρισμάτων του σύγχρονου τουρισμού και των χαρακτηριστικών των σημερινών τουριστών, με σκοπό να πραγματοποιηθεί, στο μέτρο του δυνατού και τηρουμένων των αναλογιών, μια σύγκριση με τα ταξίδια και τους ταξιδιώτες της πρώιμης ελληνικής αρχαιότητας. Στο πρώτο μέρος επιχειρείται μία σύντομη αναδρομή στην ιστορία του σύγχρονου τουρισμού, έχοντας ως αφετηρία το 19^ο αιώνα, όταν τέθηκαν οι βάσεις της ανάπτυξης της σύγχρονης τουριστικής βιομηχανίας. Στο δεύτερο μέρος αναλύονται οι έννοιες του τουρισμού και του τουρίστα, ενώ στο τρίτο μέρος αναλύονται τα χαρακτηριστικά και οι προτιμήσεις των σύγχρονων τουριστών. Στο τέταρτο μέρος

μελετώνται τα χαρακτηριστικά της σύγχρονης τουριστικής βιομηχανίας, ενώ στο πέμπτο και στο έκτο μέρος αναλύονται οι έννοιες του μαζικού και του εναλλακτικού τουρισμού αντίστοιχα.

1.2 ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

1.2.1 Ο 19^{ος} ΑΙΩΝΑΣ

Η λέξη «τουρίστας» (tourist), η οποία προέρχεται από τη γαλλική λέξη tour, εμφανίστηκε στο βρετανικό λεξιλόγιο στις αρχές του 19^{ου} αιώνα και αρχικά αφορούσε τους νεαρούς πλούσιους Βρετανούς, οι οποίοι για λόγους ευχαρίστησης και διασκέδασης, πραγματοποιούσαν τη «Μεγάλη Περιήγηση» της Γαλλίας (Grand Tour) (Βαρβαρέσος, 2000). Σύμφωνα με το λεξικό “Littre”, άλλωστε, τουρίστας είναι «το άτομο που ταξιδεύει εξαιτίας της περιέργειας και της απραξίας» (Py, 1996).

Σύμφωνα με τον Py (1996), τα τεχνολογικά επιτεύγματα του 19^{ου} αιώνα, κυρίως στον τομέα των μεταφορών, καθώς και οι κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν την εποχή εκείνη, έθεσαν τις βάσεις για την ανάπτυξη του σύγχρονου τουρισμού. Η εμφάνιση νέων γρήγορων και ασφαλών μεταφορικών μέσων (ατμομηχανές, ατμόπλοια), η δημιουργία των πρώτων ταξιδιωτικών οδηγών και η εξέλιξη των τουριστικών καταλυμάτων συμβάλλουν αποφασιστικά στη μεγέθυνση του τουριστικού φαινομένου.

Σύμφωνα με τον Τσάρτα (1996), αποφασιστικής σημασίας εξέλιξη για την ανάπτυξη και μαζικοποίηση του τουριστικού φαινομένου είναι η εμφάνιση του σιδηροδρόμου, κατά τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, σε πολλές χώρες της Ευρώπης, με πρώτη την Αγγλία. Το τρένο μέχρι το τέλος του αιώνα εξελίσσεται στο δημοφιλέστερο μέσο μεταφοράς στην Ευρώπη και την Αμερική, εξασφαλίζοντας τη γρήγορη και ασφαλή μεταφορά των ταξιδιωτών. Επιπροσθέτως, τα ατμόπλοια που συνδέουν την Ευρώπη με την Αμερική εξελίσσονται σε πλωτά ξενοδοχεία, δίνοντας μεγάλη ώθηση στο διεθνή τουρισμό.

Ταυτόχρονα, τα τουριστικά καταλύματα εκσυγχρονίζονται προσφέροντας επιπλέον ανέσεις και δυνατότητες ψυχαγωγίας στους αριστοκράτες και στους εισοδηματίες (rentiers), οι οποίοι ήταν οι κύριοι πελάτες τους (Λαγός, 2016). Άλλωστε, ο τουρισμός του 19ου αιώνα είναι κατά κύριο λόγο προνόμιο της κοινωνικής τάξης των αριστοκρατών και των εισοδηματιών. Κάποια από τα πιο γνωστά ξενοδοχεία, όπως το “Grand Hotel” στη Ρώμη, το “Ritz” στο Παρίσι και το “Carlton” στο Λονδίνο χτίζονται αυτήν την εποχή. Αρχικά, απευθύνθηκε στους υψηλούς εισοδηματίες της περιοχής του, αλλά γρήγορα

αντιλήφθηκε ότι οι μεσαίες εισοδηματικές τάξεις μπορούσαν να του προσφέρουν περισσότερα κέρδη γι' αυτό και μείωσε τις τιμές (Λαγός, 2016, Βαρβαρέσος, 2000).

Το 1841 ο Thomas Cook δημιουργεί το πρώτο τουριστικό πρακτορείο, οργανώνοντας μια εκδρομή από το Λέστερ στο Λωφμπόρου. Το γραφείο του Thomas Cook, το οποίο αρχικά οργάνωνε τοπικές εκδρομές με το σιδηρόδρομο, σύντομα επεκτείνεται και οργανώνει μακρινά και δύσκολα ταξίδια σε όλη την Ευρώπη, την Αμερική τους Αγίους Τόπους και την Αίγυπτο και εξελίσσεται σε μια διεθνή επιχείρηση με γραφεία σε πολλές χώρες του κόσμου. Σημαντικό ρόλο στη μεγέθυνση του τουρισμού παίζει και η έκδοση, αυτή την εποχή, των πρώτων ταξιδιωτικών οδηγών με λεπτομερείς ταξιδιωτικές πληροφορίες. (Τσάρτας, 1996, Τζένος & Σιταράς, 2007, Βαρβαρέσος, 2000).

Τέλος, η βιομηχανική επανάσταση και η οικονομική ανάπτυξη που ακολούθησε με την άνοδο της μεσαίας τάξης δημιουργεί νέα δεδομένα ευνοώντας την τουριστικοποίηση πολλών περιοχών με ιαματικές πηγές, καθώς και παραθαλάσσιων θερέτρων στην Ευρώπη και την Αμερική (Τσάρτας, 1996, Βαρβαρέσος, 2000).

1.2.2 Η ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΤΟ Α΄ ΜΙΣΟ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ

Τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα ο τουρισμός μαζικοποιείται και εκδημοκρατίζεται. Ο Α΄ παγκόσμιος πόλεμος και η οικονομική κρίση του 1929 εξαφάνισαν την ευρωπαϊκή αριστοκρατία και κατέστρεψαν την τάξη των «rentiers» (Βαρβαρέσος, 2000). Από την άλλη πλευρά, σε κοινωνικό και θεσμικό επίπεδο, η γενίκευση της άδειας μετ' αποδοχών, η θεσμοθέτηση της οκτάωρης εργασίας και η αύξηση του εισοδήματος, ευνοούν την ανάπτυξη του μαζικού τουρισμού (Py, 1996). Ολοένα και περισσότεροι άνθρωποι αποκτούν χρήμα και ελεύθερο χρόνο, που θεωρούνται απαραίτητες προϋποθέσεις για την πραγματοποίηση των διακοπών (Λαγός, 2016).

Παράλληλα, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος ενόησε την εξέλιξη και τελειοποίηση ορισμένων τεχνολογικών καινοτομιών που αποδείχτηκαν ιδιαίτερα χρήσιμες για τη μαζικοποίηση του τουρισμού μακροπρόθεσμα, όπως είναι η ανάπτυξη των οδικών μεταφορών και των αερομεταφορών (Lickorish & Jenkins, 2004). Ιδιαίτερα, η εφεύρεση του αυτοκινήτου δίνει ώθηση στα ταξίδια –του εσωτερικού κυρίως τουρισμού-, καθώς δημιουργείται, σε πολλές

χώρες, ένα μεγάλο δίκτυο δρόμων και υποδομών, καθώς και ένα εκτεταμένο δίκτυο λεωφορειακών γραμμών. Ταυτόχρονα, τα αεροπλάνα αρχίζουν τις πρώτες οργανωμένες πτήσεις μεταφοράς εμπορευμάτων, από τη δεκαετία του '30, παρέχεται η δυνατότητα μεταφοράς ενός μικρού αριθμού επιβατών (Λαγός 1996).

Την ίδια περίοδο κάνουν δειλά την εμφάνισή τους οι διακοπές για σκι, κυρίως σε χιονοδρομικά θέρετρα της Ελβετίας, ενώ η ηλιοθεραπεία αρχίζει να γίνεται της μόδας (Τζένος & Σιταράς, 2007, Βαρβαρέσος, 2000). Η κατασκήνωση γίνεται δημοφιλής δραστηριότητα, ενώ πολλές μικρές επιχειρήσεις φιλοξενίας λειτουργούν κατά μήκος των δικτύων μεταφοράς (Λαγός, 2016). Πολλές αλυσίδες ξενοδοχείων και μεγάλα τουριστικά πρακτορεία εξαπλώνονται σε νέες περιοχές προσβλέποντας κυρίως στην ανάπτυξη του παραθεριστικού και του επαγγελματικού τουρισμού, ενώ τα τουριστικά θέρετρα, που πληθαίνουν, εξειδικεύονται (αστικά κέντρα με πολιτιστικούς πόρους, περιοχές χειμερινών σπόρ, παραθαλάσσιες περιοχές για θερινό τουρισμό, περιοχές με ιαματικές πηγές κ.ά.) (Τσάρτας, 1996). Επομένως, το τουριστικό φαινόμενο αρχίζει να διαφοροποιείται. Ανακαλύπτει τη διπλή εποχικότητα (χειμώνα – καλοκαίρι), ενώ παράλληλα ενισχύεται η συμμετοχή περισσότερων κοινωνικοοικονομικών κατηγοριών (Βαρβαρέσος, 2000).

1.2.3 Η ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ

Το 1945 μπορεί να θεωρηθεί έτος – ορόσημο για την τουριστική βιομηχανία, καθώς μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου αρχίζει ο εκδημοκρατισμός και η ραγδαία ανάπτυξή του. Αυτό το φαινόμενο εκδημοκρατισμού αναφέρεται και ως «ανάπτυξη του μαζικού τουρισμού» (Lickorish & Jenkins, 2004). Μέχρι το 1946, τα ταξίδια, ιδιαίτερα στο εξωτερικό, ήταν προνόμιο μιας κοινωνικο – οικονομικής ελίτ. Από το 1950 και ύστερα, ο τουρισμός μετατρέπεται σιγά σιγά από δραστηριότητα των λίγων και εύπορων σε δραστηριότητα των ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων (Lickorish & Jenkins, 2004, Τζένος & Σιταράς, 2007).

Όσο ο πλανήτης ανακάμπτει μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, οι άνθρωποι αφιερώνουν όλο και περισσότερο χρόνο σε ταξίδια και διακοπές. Οι κυριότεροι

παράγοντες που συμβάλλουν στην αλματώδη ανάπτυξη και στη μαζικοποίηση του τουρισμού είναι (Τσάρτας, 1996, Lickorish & Jenkins, 2004, Τζένος & Σιταράς, 2007):

- Η παρατεταμένη περίοδος ειρήνης, που διευκολύνει τη διακίνηση ανθρώπων από χώρα σε χώρα και η πολιτική και οικονομική σταθερότητα στις αναπτυγμένες χώρες, που επιτρέπουν μια ανακατανομή των εισοδημάτων σε περισσότερα κοινωνικά στρώματα.
- Η μεταβολή των κοινωνικών συνθηκών προς όφελος των εργαζομένων (αύξηση του διαθέσιμου ελεύθερου χρόνου, αύξηση του καθαρού διαθέσιμου εισοδήματος, επέκταση του θεσμού της άδειας μετ' αποδοχών).
- Η ραγδαία τεχνολογική πρόοδος στα μέσα μαζικής μεταφοράς (αερομεταφορές, επέκταση της χρήσης αυτοκινήτου). Το αυτοκίνητο παρέχει τη δυνατότητα αυτονομίας στους ταξιδιώτες, ενώ η ανάπτυξη των αεροπορικών ταξιδιών και ειδικότερα η εμφάνιση των ναυλωμένων πτήσεων (πτήσεις charter) συνέβαλαν καθοριστικά στη μαζικοποίηση των διεθνών πτήσεων (ιδιαίτερα μετά τη δεκαετία του '70).
- Η συσσώρευση πληθυσμού στα μεγάλα αστικά κέντρα, γεγονός που επέτεινε την ανάγκη των ανθρώπων για φυγή από το επιβαρυνμένο και αγχώδες περιβάλλον των πόλεων, αναζητώντας διέξοδο στις διακοπές.

Ο τουρισμός, λοιπόν, από τη δεκαετία του '50, αναπτύσσεται με εντυπωσιακούς ρυθμούς και μετατρέπεται σε έναν κλάδο με τεράστιες οικονομικές προοπτικές. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα και την αλλαγή στη δομή της τουριστικής βιομηχανίας. Από τη δεκαετία του '60 το τουριστικό φαινόμενο αλλάζει μορφή και προορισμούς. Δημιουργούνται μεγάλα διεθνή πρακτορεία (τουρ – οπερέιτορς), που ειδικεύονται στην πώληση ενός ολοκληρωμένου πακέτου τουριστικών υπηρεσιών (Τσάρτας, 1996). Ο τουρίστας αγοράζει από τις εταιρείες αυτές ένα πλήρες πακέτο ταξιδιού που περιλαμβάνει τη μεταφορά στον τόπο προορισμού, τη διαμονή σε κατάλυμα της αρεσκείας του, τη διατροφή και άλλες υπηρεσίες, όπως ξεναγήσεις σε αξιοθέατα και μουσεία, συμμετοχή σε εκδηλώσεις, εκδρομές κ.ά. Η προσφορά ολοκληρωμένων πακέτων ταξιδιών απάλλαξαν τους τουρίστες από τις διαδικασίες και τις δυσκολίες της οργάνωσης ενός ταξιδιού, ιδιαίτερα σε μια ξένη χώρα και ενίσχυσαν τη ζήτηση για ταξίδια στο εξωτερικό. Ταυτόχρονα, όμως, η ανάπτυξη του οργανωμένου τουρισμού σήμανε και τη βιομηχανοποίησή του, τη μετατροπή του,

δηλαδή, σε ένα προϊόν με τυποποιημένα χαρακτηριστικά και ευνόησε τη δημιουργία ολιγοπωλίων στο χώρο του τουρισμού (Τσάρτας, 1996, Τζένος & Σιταράς, 2007).

Τη δεκαετία του '70, ο τουρισμός γίνεται πλέον ένα μαζικό φαινόμενο που αφορά όλες τις κοινωνικές τάξεις (Τζένος & Σιταράς, 2007). Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '70, η παγκόσμια τουριστική αγορά στηρίζεται στα ταξίδια διακοπών 4s (sun, sand, sex, sea) και στα επαγγελματικά και τα εκπαιδευτικά ταξίδια (Τσάρτας, 1998). Τότε είναι που αρχίζουν να αμφισβητούνται τα οικονομικά και κοινωνικά οφέλη του μαζικού τουρισμού κυρίως λόγω της εξάρτησης του διεθνούς τουρισμού από τις πολυεθνικές τουριστικές εταιρείες. Κατά τις δεκαετίες του '80 και '90 προκρίνεται το πρότυπο της ανάπτυξης των ειδικών και εναλλακτικών μορφών τουρισμού ως περισσότερο αποδοτικό από οικονομικής απόψεως. Κατά τη δεκαετία του 2000, όπως και κατά την τρέχουσα δεκαετία, του 2010, οι ειδικές και εναλλακτικές μορφές τουρισμού συνεχίζουν να προωθούνται, ως ιδανικό πρότυπο τουριστικής ανάπτυξης που είναι σύμφωνο με τις αρχές της αειφορίας, ενώ δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην ενδογενή τοπική τουριστική ανάπτυξη που προτάσσει τη σχέση ποιότητα - τιμή (Λαγός, 2016).

1.3 ΟΙ ΕΝΝΟΙΕΣ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΤΑ

Ο τουρισμός είναι σύνθετο φαινόμενο, που σχετίζεται με πολλούς τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας (οικονομία, πολιτισμό, πολιτική, περιβάλλον), γι' αυτό και ο ορισμός του παρουσιάζει δυσκολίες (Lickorish & Jenkins, 2004). Κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί πολλοί ορισμοί του τουρισμού, οι οποίοι, όμως, εμφανίζονται ανεπαρκείς και ατελείς, καθώς ο άυλος χαρακτήρας της τουριστικής βιομηχανίας και η πολυσύνθετη φύση της καθιστούν δύσκολη την ακριβή περιγραφή του τουριστικού φαινομένου (Βαρβαρέσος, 2000).

Βέβαια, υπάρχουν κάποια χαρακτηριστικά της τουριστικής δραστηριότητας που είναι σταθερά και κοινά. Σύμφωνα με τους Lickorish και Jenkins (2004), ο τουρισμός συνεπάγεται ότι το άτομο πραγματοποιεί ένα ταξίδι. Αυτό το ταξίδι μπορεί να διαρκεί λιγότερο από μια μέρα (ημερήσια εκδρομή/επίσκεψη) και να πραγματοποιείται εντός των εθνικών συνόρων ή μπορεί να πρόκειται για ένα ταξίδι στο εξωτερικό. Η φύση του τουρισμού, λοιπόν, εμπεριέχει έναν τόπο προέλευσης και έναν τόπο προορισμού· για τον τουρίστα αντιπροσωπεύει μια μορφή κατανάλωσης του ελεύθερου χρόνου του και για τους κατοίκους του τόπου προορισμού αντιπροσωπεύει μια μορφή παραγωγής και απασχόλησης. Ο προσωρινός και βραχυπρόθεσμος χαρακτήρας των τουριστικών ταξιδιών τα διαχωρίζει από τη μετανάστευση. Επιπροσθέτως, ο τουρισμός καθορίζεται και από το σκοπό του ταξιδιού, που σε γενικές γραμμές διαχωρίζεται σε επαγγελματικό και ψυχαγωγικό (Βαρβαρέσος, 2000, Page, 2003).

Ο επίσημος ορισμός του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού (WTO, 1994 όπως αναφέρεται στο Lickorish & Jenkins, 2004:61) αναφέρει ότι «ο τουρισμός περιλαμβάνει τις δραστηριότητες των ατόμων που ταξιδεύουν και διαμένουν σε περιοχές εκτός του συνηθισμένου περιβάλλοντός τους, για χρονικό διάστημα μικρότερο του ενός συνεχόμενου έτους, για αναψυχή, επαγγελματικούς ή άλλους λόγους».

Πρέπει να επισημανθεί ότι ο παραπάνω ορισμός περιλαμβάνει τόσο τους «τουρίστες» (επισκέπτες που διανυκτερεύουν για ένα τουλάχιστον βράδυ στον προορισμό τους), αλλά και τους «εκδρομείς» (ημερήσιοι επισκέπτες), ενώ γίνεται λόγος για το «συνηθισμένο περιβάλλον» του ταξιδιώτη, προκειμένου να διαχωριστούν τα άτομα που μετακινούνται σε καθημερινή ή εβδομαδιαία βάση ανάμεσα στον τόπο μόνιμης κατοικίας και τον τόπο

εργασίας ή τον τόπο των σπουδών τους ή άλλα μέρη τα οποία επισκέπτονται τακτικά (Lickorish & Jenkins, 2004).

Σε ό,τι αφορά τα άτομα που ταξιδεύουν, αυτά διακρίνονται σε δύο βασικές κατηγορίες: στους «επισκέπτες», οι οποίοι συμμετέχουν σε τουριστικές δραστηριότητες και στους «υπόλοιπους ταξιδιώτες». Ειδικότερα, οι «επισκέπτες» διαιρούνται σε δύο περαιτέρω κατηγορίες: στους «**τουρίστες**», που είναι οι επισκέπτες που διανυκτερεύουν στον προορισμό τους και στους «**εκδρομείς**» που είναι οι επισκέπτες της μιας ημέρας (Lickorish & Jenkins, 2004)

Το 1937, η Κοινωνία των Εθνών (μετέπειτα ΟΗΕ) σύστησε επιτροπή για να ορίσει με σαφήνεια ποιοι ταξιδιώτες θεωρούνται τουρίστες και ποιοι όχι.

Τουρίστες χαρακτηρίζονται (Τζένος & Σιταράς, 2007:38):

- τα άτομα που ταξιδεύουν για ψυχαγωγία, για οικογενειακούς λόγους, για λόγους υγείας κ.λ.π.
- όσοι ταξιδεύουν συμμετέχοντας σε συνέδρια ή σε οποιαδήποτε διπλωματική, επιστημονική, θρησκευτική, καλλιτεχνική, αθλητική ή άλλη αντιπροσωπεία.
- όσοι ταξιδεύουν για επιχειρηματικούς σκοπούς και όσοι πραγματοποιούν θαλάσσιες περιηγήσεις και αποβιβάζονται στη στεριά.

Αντίθετα, δε θεωρούνται τουρίστες (Τζένος & Σιταράς, 2007:39):

- όσοι ταξιδεύουν για να εργαστούν.
- όσοι ταξιδεύουν για μόνιμη εγκατάσταση σε άλλο τόπο.
- οι φοιτητές ή σπουδαστές που φοιτούν σε ιδρύματα που είναι μακριά από τον τόπο μόνιμης διαμονής τους.
- οι μόνιμοι κάτοικοι παραμεθόριων περιοχών, οι οποίοι μετακινούνται για να εργαστούν.
- όσοι διέρχονται διαμέσου μιας χώρας χωρίς να σταματήσουν, ακόμη κι αν η χρονική διάρκεια της διέλευσης από τη χώρα είναι μεγαλύτερη από ένα 24ωρο.

1.4 ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΤΟΥΡΙΣΤΕΣ

Τα ταξιδιωτικά στερεότυπα αλλάζουν, όπως και οι προτιμήσεις και οι απαιτήσεις των τουριστών. Ο σύγχρονος τουρίστας-καταναλωτής έχει διαφορετική νοοτροπία, ωθείται από περισσότερα κίνητρα και αναζητά διαρκώς διαφορετικές δραστηριότητες στη διάρκεια του τουριστικού ταξιδιού (Κοκκώσης κ.ά., 2011, Τσάρτας, 1996).

Οι σημερινοί τουρίστες έχουν σημαντικές διαφορές από αυτούς της δεκαετίας του 1960 (Κοκκώσης κ.ά., 2011, Τζένος & Σιταράς, 2007):

- Είναι, κατά κανόνα έμπειροι ταξιδιώτες, που έχουν γνωρίσει αρκετούς ταξιδιωτικούς προορισμούς και γι' αυτό είναι και πιο απαιτητικοί σε ό,τι αφορά την ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών
- Εξαιτίας της ευρείας διάδοσης του διαδικτύου, έχουν τη δυνατότητα άμεσης και ολοκληρωμένης πληροφόρησης για τους προορισμούς και τις επιλογές τους κι αυτό έχει ως συνέπεια να είναι πιο ενημερωμένοι και να μελετούν με μεγαλύτερη προσοχή τις προσφερόμενες υπηρεσίες.
- Εκτός από ξεκούραση, επιθυμούν να συμμετέχουν και σε δραστηριότητες όπως περιπετειώδεις εκδρομές, πολιτιστικές εκδηλώσεις κ.ά.
- Έχουν κοινωνικές και περιβαλλοντικές ευαισθησίες, απαιτούν καλά οργανωμένες διακοπές και αποφεύγουν περιβαλλοντικά επιβαρυνμένους προορισμούς.
- Αναζητούν νέους προορισμούς και νέες μορφές τουρισμού.
- Είναι μεγαλύτερο το ποσοστό που πραγματοποιεί περισσότερα αλλά μικρότερης χρονικής διάρκειας ταξίδια.

Έτσι, οι τουρίστες μπορεί να έλκονται ακόμα σε ένα βαθμό από τα 4S (Sea, Sand, Sun, Sex), στα οποία στηρίχθηκε η τουριστική ανάπτυξη των θερινών προορισμών τις προηγούμενες δεκαετίες, όμως αυτά δε θεωρούνται πλέον στοιχεία επαρκή για την προσέλκυση των σύγχρονων επισκεπτών (Βαρβαρέσος, 2000).

Ταυτόχρονα, η συνεχής ανάπτυξη νέων τουριστικών προορισμών και ο αυξημένος ανταγωνισμός μεταξύ των χωρών υποδοχής παρέχουν στο σύγχρονο τουρίστα πολλές και ποικίλες εναλλακτικές λύσεις για διακοπές ανάλογα με τις προτιμήσεις του, τα ενδιαφέροντά του, τον ελεύθερο χρόνο, την οικονομική του δυνατότητα κ.τ.λ. (Τζένος & Σιταράς, 2007).

Έτσι, η στάση πλέον των τουριστών έναντι της κατανάλωσης του χρόνου των διακοπών τους δείχνει να κινείται γύρω από τρεις βασικούς άξονες (Βαρβαρέσος, 2000:119-120):

- Την αναζήτηση του τοπικού χρώματος (αρχιτεκτονική, γλώσσα, ήθη, έθιμα, λαϊκές τέχνες και παραδόσεις, τοπικά προϊόντα κ.τ.λ.)
- Την αναζήτηση της φυσικής αναζωογόνησης (τζόγκιν, ποδήλατο, μασάζ, σάουνα, λουτροθεραπεία κ.τ.λ.)
- Την επιθυμία της γιορτής (λαϊκά θεάματα, δημόσιες συγκεντρώσεις κ.τ.λ.).

Όπως αναφέρουν οι Κοκκώσης κ.ά. (2011), οι σύγχρονοι τουρίστες δεν είναι μόνο έμπειροι και απαιτητικοί ταξιδιώτες, αλλά γίνονται ολοένα και περισσότερο «ατομιστές», καθώς, κατά τη διάρκεια των διακοπών τους επιδιώκουν να διαμορφώσουν και να απολαύσουν ένα πρόγραμμα εναρμονισμένο με τις δικές τους προσωπικές προτιμήσεις και να εκπληρώσουν τις ιδιαίτερες, εξατομικευμένες ανάγκες και επιθυμίες τους. Χαρακτηριστικό αυτών των νέων τάσεων στην τουριστική ζήτηση είναι και το σύνθημα του Club Eldorado «τα πάντα προτείνονται, τίποτα δεν επιβάλλεται» (Βαρβαρέσος, 2000).

1.5 ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ

Στις μέρες μας, ο τουρισμός αποτελεί ένα σημαντικό κοινωνικοοικονομικό φαινόμενο, που αναδεικνύεται σε μείζονα οικονομική δραστηριότητα παγκοσμίως. Τα τελευταία τριάντα χρόνια, ο παγκόσμιος τουρισμός αυξάνεται με ταχύτερο ρυθμό από το παγκόσμιο ΑΕΠ (Κοκκώσης κ.ά., 2011). Με περισσότερους από ένα δις τουρίστες να ταξιδεύουν σε έναν διεθνή προορισμό κάθε χρόνο, ο τουρισμός συνεισφέρει περίπου 10% στο παγκόσμιο ΑΕΠ (UNWTO, 2016). Αυτοί οι αριθμοί αντικατοπτρίζουν την τεράστια δυναμική της σύγχρονης τουριστικής βιομηχανίας, τόσο σε οικονομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο. Ταυτόχρονα, η τουριστική βιομηχανία είναι και η πολυπλοκότερη βιομηχανία στον κόσμο, καθώς αποτελείται από πολλά τμήματα, όπως τα ξενοδοχεία, τα κάμπινγκ, τα ταξιδιωτικά γραφεία, τα εστιατόρια, τα κρουαζιερόπλοια κ.λ.π. (Τζένος & Σιταράς, 2007).

Σύμφωνα με τους Lickorish & Jenkins (2004), οι άνθρωποι ταξιδεύουν επιδιώκοντας να καλύψουν μια σειρά προσωπικών αναγκών, τόσο σωματικών όσο και ψυχικών. Κάθε τουρίστας ωθείται από προσωπικά κίνητρα για να πραγματοποιήσει ένα ταξίδι και αντίστοιχα οι προορισμοί αναπτύσσονται προκειμένου να προσφέρουν υποδομές και υπηρεσίες, με στόχο την προσέλκυση και την ικανοποίηση όσο το δυνατόν μεγαλύτερου ποσοστού τουριστών (Τζένος & Σιταράς, 2007, Lickorish & Jenkins, 2004).

Τα κίνητρα που ωθούν διαχρονικά τους ανθρώπους να ταξιδεύουν είναι πολλά, τέσσερα όμως είναι τα βασικά (Τζένος & Σιταράς, 2007:71-74, Βενετσανοπούλου, 2006:47):

- Η ανάγκη φυγής από την καθημερινότητα: πρόκειται για την επιθυμία απαλλαγής από την καθημερινή ρουτίνα, με την αναζήτηση μιας πρόσκαιρης αλλαγής και αναζήτησης νέων εικόνων και παραστάσεων σε έναν άλλο τόπο.
- Η ανάγκη γνωριμίας με το άγνωστο: πρόκειται για τη διαχρονική επιθυμία του ανθρώπου να δει και να γνωρίσει περισσότερα, για τη φύση και για την ιστορία άλλων πολιτισμών, ώστε να διευρύνει με αυτόν τον τρόπο τον ορίζοντα των εμπειριών του.
- Η ανάγκη επικοινωνίας και ανθρώπινης επαφής με άλλους λαούς ή ομάδες: πρόκειται για την ανάγκη γνωριμίας με τον πολιτισμό, τον τρόπο σκέψης, την ιστορία, τα ήθη και τα έθιμα ενός άλλου, διαφορετικού λαού.

- Η ανάγκη αυτοπροβολής και επιβράβευσης: στις σύγχρονες κοινωνίες τα ταξίδια θεωρούνται σύμβολα κοινωνικής καταξίωσης και επιτυχίας, καθώς η δυνατότητα κάποιου να πραγματοποιεί ταξίδια, ιδιαίτερα σε μακρινούς και εξωτικούς προορισμούς, αποτελεί απόδειξη υψηλής κοινωνικής θέσης και εισοδήματος. Έτσι, αρκετοί αισθάνονται την ανάγκη να ταξιδεύσουν, ώστε να συμβαδίζουν με τα σύγχρονα κοινωνικά και καταναλωτικά πρότυπα (Τσάρτας, 1996).

Στα παραπάνω τουριστικά κίνητρα μπορούν να προστεθούν και πολλά άλλα, τα οποία δημιουργούν και τα ανάλογα τουριστικά προϊόντα (Τζένος & Σιταράς, 2007). Κάποια από αυτά τα κίνητρα είναι η ανάγκη για ξεκούραση, η επιθυμία για διασκέδαση, η κάλυψη θρησκευτικών αναγκών, η αναζήτηση παροχών υγείας, οι επαγγελματικές υποχρεώσεις, οι αθλητικές δραστηριότητες, η ανάγκη για επιμόρφωση κ.ά. (Τζένος & Σιταράς, 2007, Βενετσανοπούλου, 2006).

Οι τουριστικές ροές σε μία χώρα υποδοχής επηρεάζονται από πολλούς παράγοντες όπως η γεωγραφική θέση της, οι τουριστικοί πόροι, οι τιμές των τουριστικών υπηρεσιών στη χώρα υποδοχής, οι διεθνείς σχέσεις μεταξύ χωρών προέλευσης και χωρών υποδοχής και ο αριθμός των μεταναστών των χωρών υποδοχής (επισκέψεις συγγενών και φίλων) (Βαρβαρέσος, 2000). Παράλληλα, η τουριστική ζήτηση επηρεάζεται και από απρόβλεπτους και ανεξέλεγκτους παράγοντες, όπως οι τρομοκρατικές επιθέσεις, οι πόλεμοι, οι πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις κ.ά. (Τζένος & Σιταράς, 2007). Όλα τα παραπάνω καθιστούν τον τουρισμό ένα φαινόμενο δυναμικό και καθόλου στατικό (Page, 2003).

Η δομή του τουρισμού, λοιπόν, αλλάζει συνεχώς ως αποτέλεσμα ευρύτερων και σύνθετων κοινωνικών, πολιτισμικών, τεχνολογικών και οικονομικών αλλαγών (Κοκκώσης κ.ά., 2011). Σύμφωνα με το Βαρβαρέσο (2000), οι τελευταίες κοινωνικοοικονομικές μεταβολές που έχουν συντελεστεί, όπως είναι η αύξηση της ηλικίας συνταξιοδότησης, η μείωση της αγοραστικής δύναμης, η αύξηση της ανεργίας κ.τ.λ., μετέβαλαν τη δομή των διακοπών, η οποία παρουσιάζει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

1. Οι διακοπές είναι πιο οικονομικές και πιο προσιτές σε σχέση με το παρελθόν
2. Οι διακοπές είναι μικρότερης διάρκειας

3. Οι διακοπές πραγματοποιούνται σε πιο συχνά χρονικά διαστήματα.

Κατά τη διάρκεια των διακοπών τους οι τουρίστες συμμετέχουν σε δραστηριότητες και εκδηλώσεις, που συνιστούν σημαντικό στοιχείο για την αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου τους και πολλές φορές αποτελούν και το βασικό λόγο ταξιδιού σε έναν προορισμό. Τα θέλγητρα και οι δραστηριότητες κατατάσσονται σε πολυάριθμες κατηγορίες. Οι βασικότερες από αυτές είναι οι **φυσικοί πόροι** μιας περιοχής, όπως τα γεωφυσικά στοιχεία και οι φυσικές καλλονές (παραλίες, ακτές, δάση, βλάστηση, λίμνες, ποτάμια, βουνά, φαράγγια, ιαματικές πηγές κ.ά.) και οι **τεχνητοί (ανθρωπογενείς) πόροι** μιας περιοχής, οι οποίοι συχνά αναπτύσσονται επάνω στους φυσικούς πόρους, όπως η γενική και η ειδική υποδομή (μέσα και τρόποι μεταφοράς και επικοινωνίας: οδικό και σιδηροδρομικό δίκτυο, αυτοκίνητα και τρένα, θαλάσσιες συγκοινωνίες και πλοία, αεροδρόμια και αεροπλάνα, δίκτυο ηλεκτροδότησης και υδροδότησης, μέσα υποδοχής και παροχής υπηρεσιών: ξενοδοχεία, εστιατόρια, κέντρα διασκέδασης, γραφεία ενοικίασης αυτοκινήτων κ.ά.) και τα πολιτιστικά στοιχεία (αρχαιολογικά μνημεία, ιστορικά μνημεία, εκκλησίες, κάστρα, ιστορικοί κήποι, λαογραφικά στοιχεία και στοιχεία της παράδοσης ενός τόπου, ειδικές εκδηλώσεις, όπως φεστιβάλ, αθλητικοί αγώνες κ.ά.) (Page, 2003, Τζένος & Σιταράς, 2007). Όσο περισσότερους φυσικούς και τεχνητούς πόρους, που ανταποκρίνονται στα κοινωνικά και καταναλωτικά πρότυπα των τουριστών, διαθέτει μια περιοχή, τόσο περισσότερες είναι οι πιθανότητες αυτή η περιοχή να εξελιχθεί σε έναν δημοφιλή τουριστικό προορισμό, ιδιαίτερα, όταν αυτή η περιοχή είναι προσιτή οικονομικά και εύκολα προσβάσιμη (Τσάρτας, 1996).

Η εξέλιξη των μεταφορικών μέσων έχει δώσει σημαντική ώθηση στο τουριστικό φαινόμενο. Η ανάπτυξη των αερομεταφορών και η μαζικοποίηση της χρήσης του αυτοκινήτου υπήρξαν καθοριστικοί παράγοντες για τη διαμόρφωση και την εξέλιξη του σύγχρονου τουρισμού, καθώς διευκόλυναν την προσβασιμότητα σε περισσότερους, αλλά και πιο απομακρυσμένους προορισμούς (Λαγός, 2016). Επιπρόσθετα, τα μεταφορικά μέσα μπορούν να αποτελέσουν και τα ίδια θέλγητρο για τους ταξιδιώτες (κρουαζιέρα, ταξίδι με το Orient Express) (Page, 2003).

Όσο αναπτύσσεται ο τουρισμός, τόσο αυξάνεται η ανάγκη για περισσότερα και καλύτερης ποιότητας καταλύματα. Η ποικιλία και η ποιότητα των τουριστικών καταλυμάτων δεν αντικατοπτρίζει μόνο το επίπεδο της τουριστικής ανάπτυξης, αλλά και το είδος του

τουρίστα, το οποίο στοχεύει να προσελκύσει μια περιοχή (Lickorish & Jenkins, 2004). Κάθε είδος στέγασης απευθύνεται σε συγκεκριμένες αγορές. Τα καταλύματα διακρίνονται σε εξυπηρετούμενα καταλύματα και αυτοεξυπηρετούμενου χαρακτήρα καταλύματα. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν τα ξενοδοχεία (κλασικά ξενοδοχεία, ξενοδοχεία μπουτίκ, καταλύματα οικονομικής διαμονής, πανδοχεία, ξενώνες, μεγάλα ξενοδοχειακά συγκροτήματα σε τουριστικά κέντρα) και τα κρουαζιερόπλοια, ενώ στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν τα κάμπινγκ ή τροχόσπιτα, τα ενοικιαζόμενα δωμάτια με πρωινό, η φιλοξενία επ' αμοιβή σε ιδιωτική κατοικία κ.ά. Τέλος, μία τρίτη μορφή τουριστικού καταλύματος, η οποία δεν μπορεί να αγνοηθεί, είναι η διαμονή σε συγγενείς και φίλους (Lickorish & Jenkins, 2004, Page, 2003).

Τις τελευταίες δεκαετίες, η παραδοσιακή τουριστική ζήτηση και συμπεριφορά υποχωρεί μπροστά σε νέες τάσεις και προτιμήσεις των τουριστών. Το ενδιαφέρον για εξειδικευμένες δραστηριότητες, επιλεκτικό τουρισμό, τουρισμό άθλησης, μορφωτικό, πολιτιστικό, οικολογικό τουρισμό ή για ταξίδια για ερασιτεχνικές ενασχολήσεις (hobby) αυξάνεται συνεχώς (Lickorish & Jenkins, 2004). Αυτή η εξειδίκευση ως προς το αντικείμενο των τουριστικών ενασχολήσεων συμπληρώνει τις άλλες τρεις εξειδικεύσεις που σχετίζονται με την ποιότητα, την ποσότητα και την τιμή των προσφερόμενων υπηρεσιών (Τσάρτας, 1996). Ο ανταγωνισμός και η σημαντική μείωση του πραγματικού κόστους των ταξιδιών στο εξωτερικό, ειδικά σε μακρινούς προορισμούς, δημιουργεί νέες ευκαιρίες για τουρισμό, αυξάνοντας σημαντικά τον ανταγωνισμό. Η αναζήτηση καλύτερης ποιότητας και καλύτερης σχέσης ποιότητας- τιμής, καθώς και το ενδιαφέρον για το φυσικό περιβάλλον αποτελούν παράγοντες που επηρεάζουν τη συνολική ζήτηση. Η ελκυστικότητα των απλών «μαζικών τουριστικών προϊόντων», όπως ο ήλιος, η θάλασσα και η αμμουδιά, δεν αρκεί πλέον για να εξασφαλίσει την ελκυστικότητα ενός προορισμού (Lickorish & Jenkins, 2004, Τσάρτας, 1996).

1.6 ΜΑΖΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Ο όρος μαζικός τουρισμός αναφέρεται στη μετακίνηση σε συγκεκριμένο χρόνο ενός αριθμού ανθρώπων, κάνοντας χρήση της δυνατότητας που τους παρέχεται να χρησιμοποιούν ομαδικά και ταυτόχρονα το ίδιο μέσο μεταφοράς, το ίδιο κατάλυμα για τη διαμονή ή οποιαδήποτε άλλη υπηρεσία (Τζένος & Σιταράς, 2007).

Η ανάπτυξη του μαζικού τουρισμού ξεκινά από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα, αφού κατέχει την πρώτη θέση παγκοσμίως τόσο στη διακίνηση όσο και στον αριθμό διανυκτερεύσεων τουριστών (Τζένος & Σιταράς, 2007). Έτσι, παρόλο που σήμερα εμφανίζεται μια τάση για ανεξάρτητα ταξίδια, οι οργανωμένες εκδρομές δεν έχουν χάσει την ισχύ ή τη σημασία τους (Lickorish & Jenkins, 2004). Πόλοι έλξης των μαζικά μετακινούμενων τουριστών είναι ο ήλιος, η θάλασσα, η πλούσια βλάστηση και η διασκέδαση, ενώ πλεονέκτημά του θεωρείται και η χαμηλή τιμή στην οποία μπορεί ο τουρίστας να αγοράσει το πακέτο των διακοπών (Τζένος & Σιταράς, 2007).

Οι τουρίστες του μαζικού τουρισμού αγοράζουν από τουριστικά γραφεία προπληρωμένα πακέτα διακοπών, τα οποία στην απλούστερη μορφή τους περιλαμβάνουν τον τόπο προορισμού, το μεταφορικό μέσο και το κατάλυμα, ενώ σε αυτά μπορούν να προστεθούν διάφορες εκδρομές και άλλες δραστηριότητες (Τζένος & Σιταράς, 2007). Ο ίδιος ο τουρίστας, αποδεχόμενος το έτοιμο πακέτο διακοπών, συμμετέχει ως παρατηρητής και όχι ως συνδιοργανωτής στη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών των διακοπών του. Δεν αναζητάει την καινοτομία ή το διαφορετικό στον τουρισμό, αλλά επιλέγει συνειδητά κάτι που του είναι οργανωμένο και ασφαλές, χωρίς εκπλήξεις (Τσάρτας, 1996).

1.7 ΕΙΔΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Ως εναλλακτικός τουρισμός ορίζεται αυτός που αντιτίθεται στις μέχρι τώρα παραδοσιακές μορφές μαζικής τουριστικής ανάπτυξης (Ανδριώτης, 2003). Σύμφωνα με τον Inskoop (1991, όπως αναφέρεται στον Ανδριώτη, 2003) ο εναλλακτικός τουρισμός είναι μικρής κλίμακας, μη συμβατικής φύσης, μη μαζικής εξειδίκευσης καθώς και κοινωνικά και περιβαλλοντολογικά ευαίσθητος και γεμάτος σεβασμό, σε αντίθεση με το συμβατικό τύπο μαζικού τουρισμού σε μεγάλα θέρετρα. Σύμφωνα με τον Κοκκώση κ.ά. (2011:77) «το εναλλακτικό σημαίνει έναν περισσότερο αυτόνομο τρόπο οργάνωσης, με μεγαλύτερη συμμετοχή και ελευθερία των τουριστών, καθώς και μια προσπάθεια σεβασμού, προστασίας και ουσιωδέστερης γνωριμίας με την τοπική κοινωνία, τον πολιτισμό και το περιβάλλον».

Τα τελευταία χρόνια οι ειδικές και εναλλακτικές μορφές τουρισμού εμφανίζουν μια σχετικά γρήγορη αύξηση της ζήτησης σε σχέση με τις παραδοσιακές μορφές μαζικού τουρισμού και ιδιαίτερα το κλασικό μοντέλο «ήλιος και θάλασσα» (Κοκκώσης κ.ά., 2011). Οι τουρίστες επιλέγουν αυτό το είδος τουρισμού αναζητώντας τη δυνατότητα να βιώσουν μοναδικές εμπειρίες και να εξασκήσουν τα ειδικά ενδιαφέροντά τους, τα οποία μπορεί να σχετίζονται με τη φυσιολατρία, τον αθλητισμό, τη γαστρονομία, τον πολιτισμό, την υγιεινή ζωή, την εκπαίδευση, την αναζήτηση αυθεντικών εμπειριών κ.τ.λ. (Κοκκώσης κ.ά., 2011, Βενετσανοπούλου, 2006).

Η λίστα με τις ειδικές και εναλλακτικές μορφές τουρισμού είναι ανεξάντλητη, καθώς συνεχώς εμπλουτίζεται προσαρμοζόμενη στα εξειδικευμένα ενδιαφέροντα και τις ιδιαίτερες επιθυμίες των τουριστών (Κοκκώσης κ.ά., 2011).

Στη συνέχεια παρουσιάζονται κάποιες βασικές μορφές του σύγχρονου εναλλακτικού τουρισμού. Η επιλογή βασίστηκε στην αναλογία που μπορεί να υπάρχει με μορφές τουρισμού της αρχαιότητας, που αποτελεί αντικείμενο της παρούσας εργασίας:

- **Θρησκευτικός τουρισμός:**

«Ο θρησκευτικός τουρισμός αφορά ταξίδια σε τόπους θρησκευτικής λατρείας, όπως είναι οι Άγιοι Τόποι, το Άγιο Όρος, ο Άγιος Πέτρος και η Μέκκα, αλλά και εξερευνήσεις ή επισκέψεις σε περιοχές με θρησκευτικά μνημεία με σκοπό την επαφή, τη γνωριμία, τη

μελέτη και τη γνώση της θρησκευτικής παράδοσης και κληρονομιάς» (Κοκκώσης κ.ά., 2011:198), μπορεί να αφορά επίσης στη συμμετοχή σε θρησκευτικές εκδηλώσεις και τελετές ή στην εκπλήρωση ενός τάματος (Τζένος & Σιταράς, 2007).

Η θρησκεία αποτέλεσε, από τα αρχαία ακόμη χρόνια, ένα ισχυρό κίνητρο για ταξίδι, καθώς διαδραμάτιζε και εξακολουθεί να διαδραματίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην πνευματική ζωή των ατόμων (Μοίρα, 2009). Οι θρησκευτικοί τουρίστες διακρίνονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες: στους πιστούς, οι οποίοι επισκέπτονται ένα θρησκευτικό μέρος για λόγους αμιγώς θρησκευτικούς/προσκυνηματικούς και σε όσους είναι αποστασιοποιημένοι από τη θρησκεία, αλλά επισκέπτονται θρησκευτικούς τόπους είτε από περιέργεια είτε από θαυμασμό για τα θρησκευτικά κειμήλια είτε από εκπαιδευτικό ενδιαφέρον (Κοκκώσης κ.ά., 2011).

- **Πολιτιστικός τουρισμός:**

Η έννοια του πολιτισμού είναι ευρεία (Μοίρα, 2009). Ο πολιτισμός περιλαμβάνει: *μορφές τέχνης* (μουσική, χορός, γλυπτική κ.ά.), *έθιμα και παραδόσεις* της περιοχής που σχετίζονται με την τοπική παράδοση και την ιστορία (τρόπος ζωής, αξίες, γλώσσες, εθνοτικές και μειονοτικές ομάδες), *θρησκευτικές παραδόσεις, δομημένο περιβάλλον* (αρχιτεκτονική, παραδοσιακοί οικισμοί, γειτονιές, ιστορικά κέντρα), *σύνολα φυσικού ή μικτού* – δηλαδή, φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος - *περιβάλλοντος* (τοπία, πάρκα), *πολιτιστικές εκδηλώσεις* (φεστιβάλ) (Τσάρτας, 1996, Μοίρα, 2009).

Σύμφωνα με τους Κοκκώση κ.ά. (2011:196), «ο πολιτισμικός τουρισμός αναφέρεται σε ταξίδια, τα οποία έχουν ως κυρίαρχα κίνητρα διαφορετικές δραστηριότητες και εμπειρίες σχετικές με τον πολιτισμό, όπως συμμετοχή σε φεστιβάλ και πολιτιστικές εκδηλώσεις, γνωριμία με την ιστορία και την παράδοση τόπων και χωρών, επίσκεψη σε περιοχές με παραδοσιακά δομημένο περιβάλλον, επίσκεψη σε πολιτιστικά μνημεία και μουσεία, γνωριμία με τα τοπικά ήθη και έθιμα, καθώς και την τοπική γαστρονομία» και συνήθως συνδυάζει τις διακοπές με τη συμμετοχή σε πολιτιστικές εκδηλώσεις (Τζένος & Σιταράς, 2007).

- **Δημιουργικός τουρισμός**

Ο δημιουργικός τουρισμός θεωρείται εξέλιξη του πολιτιστικού τουρισμού και είναι ένας ταχύτατα αναπτυσσόμενος τουριστικός τομέας, τα τελευταία χρόνια (Richards &

Raymond, 2000, Richards & Marques, 2012). Σύμφωνα με τους Richards & Raymond, (2000), ο δημιουργικός τουρισμός προσφέρει στους επισκέπτες τη δυνατότητα να αναπτύξουν τη δημιουργική τους πλευρά, μέσω της ενεργούς συμμετοχής σε μαθήματα και άλλες εκπαιδευτικές δράσεις, που σχετίζονται άμεσα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του προορισμού διακοπών τους. Οι δημιουργικοί τουρίστες, λοιπόν, δεν είναι παθητικοί καταναλωτές της πολιτιστικής κληρονομιάς ενός τόπου, αλλά μέσω της ενεργούς συμμετοχής τους σε διάφορες δραστηριότητες, όπως ζωγραφική, χορός, κατασκευή παραδοσιακών προϊόντων, γίνονται συνδημιουργοί του τουριστικού προϊόντος που καταναλώνουν (Richards & Raymond, 2000, Blapp & Mitas, 2017).

- **Εκπαιδευτικός και επιστημονικός τουρισμός:**

«Ως εκπαιδευτικός και επιστημονικός τουρισμός θεωρείται το ταξίδι με κίνητρο, αφενός την εκπαίδευση (σεμινάρια, εκδηλώσεις, επισκέψεις κ.ά.) και, αφετέρου την επιστήμη (επιστημονικές ανταλλαγές, έρευνες, επισκέψεις κ.λ.π.)» (Κοκκώσης κ.ά., 2011:199).

Οι συμμετέχοντες στον εκπαιδευτικό τουρισμό προέρχονται κατά βάση από αναπτυγμένες χώρες και διαθέτουν υψηλό μορφωτικό επίπεδο. Όσον αφορά τα χαρακτηριστικά του τόπου προορισμού συνήθως επιλέγονται μέρη με αξιόλογο πολιτιστικό πλούτο και φυσικό ενδιαφέρον, ιδιαίτερα όταν συνδυάζονται με το αντικείμενο της εκπαίδευσης (μουσεία, πανεπιστήμια, ερευνητικά κέντρα κ.ά.) (Κοκκώσης κ.ά., 2011).

- **Επαγγελματικός τουρισμός:**

Αυτή η κατηγορία περιλαμβάνει όλους όσους μετακινούνται για επαγγελματικούς λόγους από το μόνιμο τόπο εργασίας τους για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα (Τζένος & Σιταράς, 2007). Σε αυτές τις περιπτώσεις το βασικό κίνητρο του ταξιδιού μπορεί να είναι η εξυπηρέτηση των επαγγελματικών σκοπών, αλλά συνήθως οι εργαζόμενοι συνδυάζουν τις επαγγελματικές τους υποχρεώσεις με δραστηριότητες τουριστικές (όπως διακοπές, πολιτιστικές εκδηλώσεις κ.ά.) (Κοκκώσης κ.ά., 2011, Βενετσανοπούλου, 2006).

- **Συνεδριακός τουρισμός**

Σύμφωνα με τη Βενετσανοπούλου (2006:265), συνεδριακός ονομάζεται ο τουρισμός «που γίνεται κατά τη διάρκεια ενός συνεδρίου, όπου συναντώνται άτομα από διαφορετικά μέρη συνήθως για μία ή περισσότερες μέρες, με σκοπό να συζητήσουν διάφορα θέματα κοινού

ενδιαφέροντος, να ενημερωθούν, να ανταλλάξουν επιστημονικές γνώσεις κ.λ.π., αλλά στον εκτός συνεδρίου χρόνο επιδίδονται σε τουριστικές δραστηριότητες».

Σημαντικό ρόλο στην επιλογή του τόπου διεξαγωγής ενός συνεδρίου παίζουν η ύπαρξη του απαραίτητου συνεδριακού κέντρου, καθώς και της κατάλληλης υλικοτεχνικής υποδομής, η εύκολη πρόσβαση στον προορισμό, η απόσταση από τα μέρη προέλευσης της πλειοψηφίας των συνέδρων, η γενικότερη εικόνα του τόπου διεξαγωγής του συνεδρίου (Τζένος & Σιταράς, 2007). Βασικά είδη συνεδρίων είναι τα επιστημονικά, τα εμπορικά/επαγγελματικά, τα κομματικά, τα συνέδρια διεθνών οργανώσεων και οργανισμών και τα σεμινάρια (Κοκκώσης κ.ά., 2011).

- **Αθλητικός τουρισμός**

Ο αθλητικός τουρισμός αναφέρεται στη ενεργό συμμετοχή ή στην παρακολούθηση αθλητικών αγώνων ή αθλητικών δραστηριοτήτων όπως, ο στίβος, η ποδηλασία, η ιπασία, το τένις, η πεζοπορία, το γκολφ κ.ά. Οι αθλητικοί τουρίστες διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες ανάλογα με το βαθμό εμπλοκής τους στην αθλητική δραστηριότητα, στους αθλητές, στους τουρίστες που αθλούνται και στους θεατές (Τζένος & Σιταράς, 2007). Πολλά κράτη διεκδικούν τη διοργάνωση αθλητικών γεγονότων παγκοσμίου ενδιαφέροντος, όπως οι Ολυμπιακοί Αγώνες, τα παγκόσμια κύπελλα και τα ευρωπαϊκά πρωταθλήματα, καθώς θεωρούν ότι οι διοργανώσεις συμβάλλουν στην τουριστική προβολή μιας χώρας ή μιας περιοχής (Βενετσανοπούλου, 2006).

- **Τουρισμός για λόγους υγείας**

Βασικό κίνητρο της μετακίνησης των τουριστών αυτής της ομάδας είναι η βελτίωση της σωματικής ή της ψυχικής τους υγείας με τη χρήση ιαματικών πηγών ή θεραπειών. Ο τουρισμός για λόγους υγείας χωρίζεται στον ιαματικό ή θεραπευτικό τουρισμό και τον τουρισμό ευεξίας (Κοκκώσης κ.ά., 2011, Τζένος & Σιταράς, 2007)..

Ο ιαματικός τουρισμός εκμεταλλεύεται τις ευεργετικές ιδιότητες του ιαματικού νερού με σκοπό τη θεραπεία διαφόρων παθήσεων και την αναζωογόνηση του ανθρώπινου οργανισμού. Οι θεραπευτικές ιδιότητες του νερού, άλλωστε, είναι γνωστές από την αρχαιότητα, ενώ οι πρώτες λουτροπόλεις κατασκευάζονται γύρω από ιαματικές πηγές ήδη από τη ρωμαϊκή εποχή (Κοκκώσης κ.ά., 2011, Τζένος & Σιταράς, 2007).

Η κατηγορία του τουρισμού ευεξίας περιλαμβάνει τη θαλασσοθεραπεία, το χαμάμ, τη σάουνα, τη λασποθεραπεία, το χορό, την κινησιοθεραπεία, τις τεχνικές διαλογισμού κ.ά. και πραγματοποιείται σε εξειδικευμένα κέντρα αναζωογόνησης και ομορφιάς (Τζένος & Σιταράς, 2007).

- **Θαλάσσιος τουρισμός**

Ως θαλάσσιος τουρισμός χαρακτηρίζεται κάθε τουριστική δραστηριότητα που έχει σχέση με τη θάλασσα και τις ακτές της (Τζένος & Σιταράς, 2007). Σε αυτή την κατηγορία περιλαμβάνονται τα θαλάσσια σπορ, η ερασιτεχνική αλιεία, οι κρουαζιέρες, οι ναυταθλητικές δραστηριότητες, όπως ιστιοπλοΐα, yachting, θαλάσσιες περιηγήσεις κ.ά. Πρόκειται για μια κατηγορία τουρισμού που προσελκύει κατά βάση τουρίστες υψηλών εισοδηματικών κριτηρίων (Κοκκώσης κ.ά., 2011, Τζένος & Σιταράς, 2007).

- **Τουρισμός περιπέτειας**

Ο τουρισμός περιπέτειας αφορά τους λάτρεις της δράσης και του άγνωστου (Τζένος & Σιταράς, 2007). Αυτό το είδος τουρισμού, τις περισσότερες φορές, εμπεριέχει κάποιο βαθμό κινδύνου, απευθύνεται σε όσους αναζητούν τη συγκίνηση της εξερεύνησης και συνήθως γίνεται σε απομακρυσμένους και ασυνήθιστους τόπους της υπαίθρου (Κοκκώσης κ.ά., 2011). Τα άτομα που επιλέγουν αυτό το είδος τουρισμού έχουν συνήθως υψηλό μορφωτικό επίπεδο και υψηλά εισοδήματα και είναι πολυταξιδεμένα και απαιτητικά (Τζένος & Σιταράς, 2007).

1.7 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο τουρισμός είναι ένα σημαντικό κοινωνικοοικονομικό φαινόμενο, το οποίο χαρακτηρίζεται από πολυπλοκότητα, ετερογένεια και μεταβλητότητα. Ο 20^{ος} αιώνας υπήρξε καθοριστικός για την εξέλιξη του φαινομένου, καθώς, οι κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές συνθήκες, ευνόησαν τη μετεξέλιξή του από μία δραστηριότητα που αφορούσε λίγα μέλη μιας αριστοκρατικής ελίτ, σε μία μαζική βιομηχανία, που αφορά όλα σχεδόν τα κοινωνικά στρώματα τουλάχιστον των αναπτυγμένων χωρών.

Οι άνθρωποι επιθυμούν να ταξιδεύουν υποκινούμενοι από ένα πλήθος κινήτρων, επιδιώκοντας να καλύψουν διαφορετικές ανάγκες. Ιδιαίτερα μετά το 1945, παράγοντες όπως, η αύξηση του ελεύθερου χρόνου, η γενίκευση της άδειας μετ' αποδοχών, η άνοδος του βιοτικού επιπέδου, η εξέλιξη και βελτίωση των μεταφορικών μέσων και η ραγδαία τεχνολογική πρόοδος, υπήρξαν καθοριστική για τη μαζικοποίηση του τουριστικού φαινομένου. Η σύγχρονη τουριστική βιομηχανία εξαπλώνεται διαρκώς σε νέους προορισμούς δημιουργώντας ολοένα και περισσότερα και πιο εξειδικευμένα προϊόντα και υπηρεσίες, προκειμένου να ικανοποιήσει τις επιθυμίες και τα ενδιαφέροντα και του πιο απαιτητικού πελάτη.

Οι προτιμήσεις, όμως, και τα κίνητρα των ταξιδιωτών διαρκώς μεταβάλλονται, απόρροια των κοινωνικών μεταβολών και των αλλαγών στις προτεραιότητες και τα πρότυπα των σύγχρονων ανθρώπων. Αυτές οι εξελίξεις οδήγησαν στην έκρηξη της ζήτησης για ειδικές και εναλλακτικές μορφές τουρισμού, οι οποίες αναπτύσσονται δυναμικά εις βάρος του μαζικού τουρισμού, ο οποίος γνωρίζει κάμψη.

2. ΤΑΞΙΔΙ, ΦΙΛΟΞΕΝΙΑ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΧΡΟΝΙΑ

2.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ιστορία των ταξιδιών είναι τόσο παλιά όσο και ο ανθρώπινος πολιτισμός. Οι άνθρωποι ταξιδεύουν ήδη από τα προϊστορικά χρόνια για πολλούς λόγους. Οι συνθήκες, όμως, για τους ταξιδιώτες της πρώιμης αρχαιότητας ήταν ιδιαίτερα αντίξοες, καθώς τα μέσα ήταν πενιχρά και οι υποδομές υποτυπώδεις. Γι' αυτό και οι μετακινήσεις, την εποχή εκείνη ήταν περιορισμένες με την πλειοψηφία των ταξιδιωτών να είναι έμποροι, κρατικοί υπάλληλοι, αγγελιαφόροι, στρατιωτικοί, αλλά και εξόριστοι ή επαγγελματίες τυχοδιώκτες και σε κάποιες περιπτώσεις άνθρωποι τους οποίους παρακινούσε η περιέργειά τους και η δίψα τους για γνώσεις και πληροφορίες (Λαλούμης, 2015). Όσον αφορά την εξυπηρέτηση των ταξιδιωτών, στην περιοχή της Μεσοποταμίας λειτουργούσαν, κατά μήκος των μεγάλων δρόμων, κρατικοί ξενώνες, ενώ στις πόλεις οι ξένοι κατέλυαν στα τοπικά πανδοχεία (Casson, 1995). Στον ελλαδικό χώρο, παρότι τα πρώτα πανδοχεία που βρέθηκαν χρονολογούνται γύρω στο 1500 π.Χ., η εξυπηρέτηση των ξένων, μέχρι τον 5^ο αιώνα π.Χ., βασιζόνταν, κατά κύριο λόγο, στην ιδιωτική φιλοξενία (Βενετσανοπούλου, 2006).

Το παρόν κεφάλαιο, το οποίο διαιρείται σε πέντε μέρη, επιδιώκει να δώσει μια συνολική εικόνα για τα ταξίδια και το πλαίσιο της φιλοξενίας κατά την πρώιμη περίοδο της αρχαιότητας. Η περίοδος που μελετάται ξεκινά από το 3000 π.Χ. περίπου και φτάνει έως το 700 π.Χ., στην αρχή δηλαδή της αρχαϊκής περιόδου. Στο πρώτο μέρος μελετάται το ξεκίνημα της ιστορίας των ταξιδιών και των περιηγήσεων, ενώ στο δεύτερο μέρος γίνεται αναφορά στα μεταφορικά μέσα και στις συνθήκες των ταξιδιών. Το τρίτο μέρος, το οποίο διαιρείται σε δύο υποενότητες, καλύπτει τα ταξίδια της εποχής του Ομήρου, η οποία χρονολογικά καλύπτει δύο περιόδους της ελληνικής ιστορίας, τα μυκηναϊκά χρόνια – εποχή την οποία φιλοδοξεί να περιγράψει ο Όμηρος- και τη Γεωμετρική περίοδο - εποχή στην οποία ζει ο Όμηρος και η οποία αναπόφευκτα αντικατοπτρίζεται μέσα στο έργο του. Το τέταρτο μέρος αναφέρεται στο τυπικό και στα έθιμα της φιλοξενίας της εποχής του Ομήρου, ενώ στο πέμπτο μέρος γίνεται μια απόπειρα να παρουσιαστούν τα πρώτα ψήγματα της τουριστικής δραστηριότητας στον ελλαδικό, κυρίως χώρο, κατά τη διάρκεια της προϊστορικής εποχής.

2.2 Η ΑΡΧΗ ΤΩΝ ΤΑΞΙΔΙΩΝ

Η ιστορία των ταξιδιών και των περιηγήσεων ξεκινά από πολύ παλιά, από την εποχή του Λίθου. Οι άνθρωποι ανέκαθεν ταξίδευαν προς αναζήτηση τροφής, νέων βοσκοτόπων ή απλά και μόνο από περιέργεια να εξερευνήσουν τον κόσμο, αυτό που υπάρχει πέρα από τον τόπο κατοικίας τους (Τζένος και Σιταράς, 2007).

Αν και είναι δύσκολο να προσδιοριστεί με ακρίβεια πότε έγινε το πρώτο ταξίδι στην ανοιχτή θάλασσα, ωστόσο οι ειδήμονες υποστηρίζουν ότι πραγματοποιήθηκε πριν από 200.000 χρόνια και ήταν ο διάπλους των στενών του Γιβραλτάρ, ενώ θεωρείται πιθανό τα ταξίδια ανάμεσα στα νησιωτικά συμπλέγματα του Ειρηνικού και του Ατλαντικού Ωκεανού να έχουν προηγηθεί χρονικά. Το πρώτο πάντως τεκμηριωμένο ταξίδι ανοιχτής θαλάσσης στον κόσμο πραγματοποιήθηκε στο Αιγαίο (Τζάλας, 2003). Αυτό το ταξίδι αφορά στη μεταφορά οψιδιανού από τη Μήλο στο σπήλαιο Φράχθι της Αργολίδας πριν από 11.000 χρόνια και αποτελεί σίγουρα επίτευγμα της πρώιμης ναυσιπλοΐας, ενώ πριν από 9.000 χρόνια άποικοι από τη νοτιοδυτική Μικρά Ασία διέσχισαν τη θάλασσα και εγκαταστάθηκαν στην Κρήτη. Όλα τα παραπάνω αποδεικνύουν ότι τουλάχιστον από το 7.000 π.Χ. ήταν εφικτή, με κάποιο τρόπο, η ναυσιπλοΐα στην ανοιχτή θάλασσα με οδηγούς τον ήλιο και τα αστέρια (Αντύπας, 2014).

Η δημιουργία των πρώτων πόλεων γύρω στο 4000 π.Χ. ανάμεσα στους ποταμούς Τίγρη και Ευφράτη και του πρώτου ενιαίου κράτους στις όχθες του Νείλου εγκαινιάζει μια νέα εποχή στην ιστορία των ταξιδιών, καθώς ο νέος τρόπος ζωής εισήγαγε και νέους τρόπους και λόγους μετακίνησης (Ανδριώτης, 2008, Casson, 1995). Ταχυδρόμοι, έμποροι και κρατικοί αξιωματούχοι άρχισαν να ταξιδεύουν από τη μία πόλη στην άλλη, ενώ πλήθη πιστών συνέρρεαν στους ιερούς τόπους κατά τις ημέρες των θρησκευτικών εορτών (Casson, 1995). Επιπλέον, όπως επισημαίνει ο Πίκουλας (2003), πολλοί νεαροί πολεμιστές αποκτούσαν ταξιδιωτικές εμπειρίες με τη συμμετοχή τους σε εκστρατείες. Οι βασικοί, επομένως, λόγοι, που ωθούσαν τους ανθρώπους εκείνης της εποχής να μετακινούνται από τον ένα τόπο στο άλλο ήταν το εμπόριο, η λατρεία, ο πόλεμος και ο τουρισμός, με την έννοια της ταξιδιωτικής περιήγησης (Πίκουλας 2003).

Ήδη από το 4000 π.Χ. οι Αιγύπτιοι άρχισαν να κάνουν ταξίδια για θρησκευτικούς λόγους (Τζένος και Σιταράς, 2007), ενώ η πρώτη συστηματική οργάνωση ταξιδιών ανάγεται στο

1500 π.Χ. στις περιοχές της Μεσοποταμίας, της Αιγύπτου και της Ελλάδας. Από το 16^ο π.Χ. αιώνα υπάρχουν ενδείξεις για ταξίδια στην Αίγυπτο ανθρώπων που επιθυμούν να θαυμάσουν τους μεγαλόπρεπους ναούς των Φαραώ, τη Σφίγγα και τις πυραμίδες, μνημεία τα οποία εκείνη την εποχή μετρούν ήδη μία χιλιετία και πλέον ζωής (Casson, 1995). Πρόκειται, ασφαλώς, για μια πρόιμη μορφή τουρισμού, καθώς αφορά σε ταξίδια που γίνονται με βασικά κίνητρα την περιέργεια και τη διασκέδαση κι όχι εμπορικούς ή θρησκευτικούς λόγους. Η πλειοψηφία των τουριστών εκείνης της εποχής ήταν έμποροι, κρατικοί υπάλληλοι ή «επιστήμονες» και γενικότερα άτομα που ανήκαν στις ανώτερες κοινωνικές τάξεις. Αξίζει να αναφερθεί ότι χαρακτηριστική συνήθεια αυτών των προϊστορικών τουριστών ήταν η τάση να φέρνουν μαζί τους ενθύμια και δώρα από τα μέρη τα οποία επισκέπτονταν (Casson, 1995, Βενετσανοπούλου, 2006). Επιπλέον, οι Φοίνικες και οι Σουμέριοι οργάνωναν εμπορικά ταξίδια στη Μεσόγειο, την Κίνα και την Ινδία. Μάλιστα, οι Φοίνικες θεωρούνται οι πρώτοι πραγματικοί έμποροι- ταξιδιώτες, καθώς κινούνταν σε όλο το εύρος του τότε γνωστού κόσμου (Βενετσανοπούλου, 2006, Λαγός, 2016).

2.3 ΜΕΣΑ ΜΕΤΑΦΟΡΑΣ ΚΑΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΤΑΞΙΔΙΟΥ

Οι τρόποι μετακίνησης στην αρχαιότητα ήταν δύο, διά ξηράς ή διά θαλάσσης (Πίκουλας, 2003). Αρχικά, οι μετακινήσεις ήταν περιορισμένες και πραγματοποιούνταν υπό δύσκολες συνθήκες. Οι πρώτοι ταξιδιώτες διέπλεαν τα ποτάμια (κυρίως το Νείλο, τον Τίγρη και τον Ευφράτη) με μονόξυλα ή με σχεδίες φτιαγμένες από καλάμια παπύρου, ενώ, όπου δεν υπήρχαν πλωτοί ποταμοί, ταξίδευαν με τα πόδια ή πάνω σε γαϊδουράκια και καμήλες (Casson, 1995, Τζένος και Σιταράς, 2007).

Την 3^η χιλιετία π.Χ. η βελτίωση των μέσων μεταφοράς διέυρνε τις δυνατότητες μετακίνησης. Σύμφωνα με τον Casson (1995), ο διάπλους των ποταμών πραγματοποιούνταν πλέον πάνω σε στέρεα ξύλινα ποταμόπλοια, ενώ η ναυπήγηση των πρώτων πλοίων, που μπορούσαν να ταξιδεύουν με σχετική ασφάλεια στην ανοιχτή θάλασσα, λίγο μετά το 3000 π.Χ., άνοιξε νέους ορίζοντες στην ιστορία των ταξιδιών. Πλοία γεμάτα εμπορεύματα διέσχιζαν όλη την ανατολική Μεσόγειο, την Ερυθρά θάλασσα, τον Περσικό Κόλπο και τον Ινδικό Ωκεανό. Το δίκτυο του θαλασσιού εμπορίου ήταν εντυπωσιακά εκτεταμένο.

Όσον αφορά, την πρόοδο στις χερσαίες μετακινήσεις, γύρω στο 3000 π.Χ., οι Σουμέριοι κατασκεύασαν τα πρώτα τετράτροχα τροχοφόρα, τα οποία έσερναν ένα ζευγάρι βόδια ή όναγροι, ενώ περίπου το 2300 π.Χ., τα άλογα ξεκίνησαν να χρησιμοποιούνται ως υποζύγια στην περιοχή της Εγγύς Ανατολής (Casson, 1995). Τέλος, γύρω στα 1600 π.Χ. εμφανίστηκε ένα νέο, πιο ελαφρύ, μέσο μεταφοράς, το άρμα, το οποίο στην ουσία ήταν μια άμαξα, την οποία έσερναν άλογα, σχεδιασμένη για πολεμική χρήση (Casson, 1995). Τα τροχοφόρα χρειάζονταν δρόμους για να κινούνται άνετα, έτσι άρχισαν να κατασκευάζονται και οι πρώτοι αμαξιτοί δρόμοι, με μία ή δύο λωρίδες κυκλοφορίας, στη Μεσοποταμία, την Κρήτη, τις Μυκήνες και αλλού (Βενετσανοπούλου, 2006).

Παρόλα αυτά, τόσο τα χερσαία όσο και τα θαλάσσια ταξίδια, την εποχή εκείνη έκρυβαν πολλούς κινδύνους και ήταν γεμάτα κακουχίες. Οι αρχαίοι ταξιδιώτες έρχονταν, καταρχάς, αντιμέτωποι με δύσκολα καιρικά φαινόμενα, όπως ο καυτός ήλιος, ο άνεμος, οι τρικυμίες και η βροχή, στοιχεία, τα οποία, ιδιαίτερα στην περιοχή της Μέσης Ανατολής, μπορεί να είναι ανελέητα· επιπλέον, οι περισσότεροι δρόμοι δεν ήταν παρά κακοτράχαλα μονοπάτια, ενώ οι γέφυρες στις περιοχές της Αιγύπτου και της Μεσοποταμίας ήταν σπάνιες έως

ανύπαρκτες, με τις πλημμύρες να αποτελούν άλυτο πρόβλημα για τους μηχανικούς της εποχής (Casson, 1995). Πάνω απ' όλα, όμως, οι ταξιδιώτες είχαν να αντιμετωπίσουν τους ληστές και τους πειρατές. Μάλιστα η ληστεία είχε λάβει τέτοιες διαστάσεις εκείνα τα χρόνια, ώστε ο περίφημος κώδικας του βασιλιά της Βαβυλώνας Χαμουραμί προέβλεπε μέτρα προστασίας και αποζημίωσης των ταξιδιωτών, ενώ στην οδική αρτηρία μεταξύ Κνωσού και νότιας ακτής στη μινωική Κρήτη υπήρχαν μια σειρά από οχυρωμένοι σταθμοί για την επιτήρηση και αστυνόμευση των δρόμων (Casson, 1995).

2.4 ΤΑ ΤΑΞΙΔΙΑ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Δύο είναι οι βασικές, και ίσως οι μοναδικές, πηγές στις οποίες μπορεί να στηριχθεί κάποιος που επιχειρεί την ανασύνθεση των συνηθειών και των εθίμων των πρώτων ελληνικών κοινωνιών. Η πρώτη πηγή είναι η αρχαιολογία και η δεύτερη είναι η προφορική παράδοση, όπως αυτή διασώθηκε μέσα στα Ομηρικά Έπη (Chadwick, 1997).

Σε αυτό το σημείο είναι απαραίτητο να προσδιοριστεί ποια είναι η εποχή των ομηρικών επών. Ο Όμηρος, ο δημιουργός της Ιλιάδας και της Οδύσσειας, έζησε στο τέλος της Γεωμετρικής εποχής (12^{ος}- 8^{ος} αι. π.Χ.). Η κοινωνία, όμως, την οποία περιγράφει στα έργα του δεν είναι η κοινωνία του 8^{ου} π.Χ. αιώνα. Όπως αναφέρει ο Chadwick (1997), η Ελλάδα του 8^{ου} π.Χ. αιώνα ήταν ένα αδιαμόρφωτο πλέγμα μικρών οικισμών· η ζωή ήταν σκληρή και το επίπεδο πολιτιστικής ζωής χαμηλό, ενώ ο θεσμός της βασιλείας βρισκόταν σε παρακμή. Αντίθετα, η Ελλάδα, την οποία παρουσιάζει ο Όμηρος αποτελείται από βασίλεια συγκροτημένα με ισχυρούς βασιλιάδες και πλούσιους άρχοντες. Ο κόσμος, λοιπόν, τον οποίο ο Όμηρος προσπαθεί να ανασυνθέσει είναι ο κόσμος του ένδοξου παρελθόντος, είναι η μυκηναϊκή κοινωνία του 13^{ου} π.Χ. αιώνα.

Η απόσταση που χωρίζει τον Όμηρο από την εποχή του Οδυσσέα και του Αγαμέμνονα είναι αρκετά μεγάλη, πρόκειται για μια διαφορά πέντε αιώνων και το ερώτημα που τίθεται είναι πόσο καλά μπορεί να γνωρίζει ο Όμηρος τη μυκηναϊκή κοινωνία, τα ήθη και τα έθιμά της. Οι περισσότεροι μελετητές σήμερα (Finley, 1954, Lesky, 1983, de Romilly, 1994, Nesselrath, 2001) δέχονται ότι ο κόσμος των ομηρικών επών είναι κατ' ουσίαν ο κόσμος του 8^{ου} π.Χ. αιώνα και ίσως και ο κόσμος του 10^{ου} προς τον 9^ο αιώνα, καθώς ο ποιητής δεν μπορεί να διαθέτει ακριβείς γνώσεις για παλαιότερες εποχές, παρόλο αυτό το οποίο επιδιώκει είναι να απεικονίσει την κοινωνία των μυκηναϊκών χρόνων, μια κοινωνία, που διαφέρει πολύ από τη δική του. Αυτό σημαίνει ότι ο κόσμος τον οποίο περιγράφει ο Όμηρος είναι ένας κόσμος φανταστικός, πρόκειται για μία μείξη στοιχείων από διάφορες εποχές (μυκηναϊκή, γεωμετρική, πρώιμη αρχαϊκή), τα οποία οι σύγχρονοι ερευνητές δύσκολα μπορούν να διαχωρίσουν και να ταξινομήσουν (Μαζαράκης Αινιάν, 2000, de Romilly, 1994). Παρόλα αυτά, σύμφωνα με το Μαζαράκη Αινιάν (2000:17-18), τα ομηρικά κείμενα αποτελούν μια ιδιαίτερα διαφωτιστική πηγή σε ότι αφορά την προσπάθεια ανασύστασης της οργάνωσης, της δομής και των εθίμων της κοινωνίας της πρώιμης ιστορικής αρχαιότητας.

2.4.1 ΤΑ ΤΑΞΙΔΙΑ ΣΤΗ ΜΥΚΗΝΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ

Το α΄ μισό της 2^{ης} χιλιετίας π.Χ. η μινωική κοινωνία βρίσκεται στο απόγειο της ακμής της· οι Μινωίτες κυριαρχούν στην Κρήτη και στο χώρο του Αιγαίου. Τότε στην ηπειρωτική Ελλάδα αρχίζει δειλά να αναπτύσσεται ένας πολιτισμός, που θα φτάσει στο αποκορύφωμα της εξέλιξής του τους επόμενους αιώνες και θα αποτελέσει τον πυρήνα από την οποία θα δημιουργηθεί η κλασική Ελλάδα (Ruiperez & Melena, 1996). Πρόκειται για τον πρώτο ελληνικό πολιτισμό, το λεγόμενο μυκηναϊκό, ο οποίος άκμασε στον ελλαδικό χώρο από το 16^ο έως και το 13^ο π.Χ. αιώνα, δηλαδή στην Όψιμη Εποχή του Χαλκού, και ο οποίος αναμφισβήτητα στηρίχθηκε στο μινωικό πολιτισμό που προϋπήρχε (Κακριδής, 2006).

Έως τη 2^η χιλιετία π.Χ., οι Μυκήνες ήταν ένας ασήμαντος οικισμός της Πελοποννήσου. Από τα μέσα, όμως, της 2^{ης} χιλιετίας, οι Μυκηναίοι εξαπλώνονται σε όλη τη βορειοανατολική Πελοπόννησο, ενώ τα ευρήματα από τους μυκηναϊκούς λακκοειδείς τάφους της εποχής μαρτυρούν εξαιρετικούς τεχνίτες και συχνές επαφές με την ανατολή. Γύρω στο 1550 οι Μυκήνες είναι πλέον ένα κέντρο πλούσιο και με αυξανόμενη επιρροή στη χερσόνησο, πορεία αντιστρόφως ανάλογη με την παρακμάζουσα μινωική κοινωνία (Ruiperez & Melena, 1996). Μεταξύ 1550 και 1450 Μυκηναίοι και Κρήτες είχαν μάλλον φιλικές και εμπορικές επαφές μεταξύ τους (Braudel, 2000). Οι σχέσεις όμως με το νησί πρέπει κάποια στιγμή να εκτράπηκαν σε λεηλασίες, καθώς οι Μυκηναίοι δελεάστηκαν από τον πλούτο του μινωικού πολιτισμού. Το αποτέλεσμα ήταν γύρω στο 1425, η Κνωσός να βρίσκεται υπό την κυριαρχία των Μυκηναίων Ελλήνων, εγκαινιάζοντας μια περίοδο πολιτισμικής συμβίωσης, η οποία κατέληξε στην αφομοίωση του μινωικού πολιτισμού από τους Μυκηναίους. Έχοντας πλέον υπερκεράσει όλα τα εμπόδια, οι Μυκηναίοι, αναδεικνύονται ικανότατοι τεχνίτες και έμποροι και εξαπλώνονται σε όλη την ανατολική Μεσόγειο (Ruiperez & Melena, 1996).

Τα δείγματα μυκηναϊκής κεραμικής από το 14^ο και το 13^ο αι. π.Χ., τα οποία έχουν βρεθεί σε όλη την ανατολική Μεσόγειο (Μίλητος, Ρόδος, Λυκία, Παμφυλία, Κιλικία και Κύπρος), στην Τροία, αλλά και στη Σικελία και την ηπειρωτική Ιταλία, δείχνουν το εύρος της μυκηναϊκής εξάπλωσης σε ανατολή και δύση, ενώ μυκηναϊκές συνοικίες πρέπει να υπήρχαν και στην Ουγκαρίτ (στη σημερινή βόρεια Συρία) και πιθανόν στη Ναύκρατι της Αιγύπτου (Ruiperez & Melena, 1996). Η παραγωγή ενός τόπου, τόσο η αγροτική όσο και η βιοτεχνική, που πλεονάζει, συνήθως, διοχετεύεται σε εξαγωγές και στην παραγωγή των

μυκηναϊκών βασιλείων υπήρχε αρκετό πλεόνασμα για εξαγωγή (μεταλλικά είδη, κεραμικά, κοσμήματα, υφάσματα, αρωματισμένα λάδια κ.ά.) (Chadwick, 1997). Από την άλλη, η ηπειρωτική Ελλάδα είναι φτωχή σε φυσικούς πόρους, κυρίως σε ορυκτούς πόρους, οπότε οι κάτοικοί της έπρεπε να αποκτήσουν σημαντικές πρώτες ύλες (για κατασκευή εργαλείων και όπλων) με το εμπόριο (Dickinson, 1992). Μεγάλο μέρος, λοιπόν, των προϊόντων των Μυκηναίων τεχνιτών προοριζόταν για εξαγωγή, αλλά και το μεγαλύτερο μέρος των υλικών τους εξαρτιόταν από το εξωτερικό εμπόριο (Ruiperez & Melena, 1996). Σε αντάλλαγμα, λοιπόν, των προϊόντων τους – καθώς η μυκηναϊκή κοινωνία ήταν αχρήματη και στηριζόταν στο ανταλλακτικό εμπόριο – τα μυκηναϊκά πλοία επέστρεφαν με φορτία χαλκού από την Κύπρο, κασσίτερου από το Ελάμ της Μεσοποταμίας ή από τη Δύση, χρυσό από την Αίγυπτο, ελεφαντοστούν από τη Συρία και κεχρμπάρι από τη Βαλτική, το οποίο караβάνια μετέφεραν μέχρι την Αδριατική, από όπου οι μυκηναίοι έμποροι το έφερναν στην Ελλάδα (Ruiperez & Melena, 1996, Chadwick, 1997).

Η μεταφορά των εμπορευμάτων πραγματοποιούνταν κυρίως δια θαλάσσης, κάτι πολύ φυσικό για μια χώρα με πολλά παράλια και πολυάριθμα κοντινά νησιά. Άλλωστε, οι δυσχέρειες της διά ξηράς μεταφοράς έθεταν σοβαρούς περιορισμούς στο εμπόριο, καθώς μόνον αντικείμενα μικρού βάρους και μεγάλης αξίας μπορούσαν να προωθηθούν στην ενδοχώρα. Αντίθετα τα πλοία επέτρεπαν φθηνή μεταφορά ογκωδών αντικειμένων (Ruiperez & Melena, 1996). Πολλές σωζόμενες παραστάσεις πλοίων (εικόνα 1) μαρτυρούν ότι, ήδη από τα μέσα της 2ης π.Χ. χιλιετίας, οι Μυκηναίοι γνώριζαν καλά την τέχνη της ναυπηγικής (Τζάλας, 2003). Από την πρώιμη κιόλας μυκηναϊκή περίοδο ναυτικοί και έμποροι όργωναν Δύση και Ανατολή με τα πλοία τους, φτάνοντας στα δυτικά ως τα νησιά Λίπαρι και την νότια Ιταλία και στα ανατολικά ως την Τροία και τη Συρία, την Αίγυπτο και την Παλαιστίνη (Τζαμτζής, 2003).

Εικόνα 1: Λεπτομέρεια τοιχογραφίας στολίσκου ιστιοφόρων πλοίων. Ακρωτήρι Θήρας.
Πηγή εικόνας: <http://www.latsis-foundation.org>

Βέβαια, τα πλοία εκείνη την εποχή δεν είχαν τη δυνατότητα να ταξιδεύουν όλο το χρόνο. Οι Έλληνες απέφευγαν τα θαλασσινά ταξίδια κατά τους μήνες της χειμωνιάτικης κακοκαιρίας κι έτσι η ταξιδιωτική περίοδος περιοριζόταν στην άνοιξη και στο καλοκαίρι (Chadwick, 1997, Τζαμτζής, 2003). Από την άλλη, η μελέτη των περιοχών, στις οποίες βρέθηκαν δείγματα του μυκηναϊκού πολιτισμού, δείχνει ότι οι επαφές περιορίζονταν στις παράκτιες περιοχές και σε μερικές παραποτάμιες στο εσωτερικό (Τζαμτζής, 2003). Οι αρχαίοι πλέοντας με εύθραυστα πλοία και με μόνο οδηγό την παρατήρηση του ήλιου και των αστεριών και το πέταγμα των περιστεριών που απελευθερώνονταν εν πλω, σπανίως διακινδύνευαν να ξανοιχτούν στο πέλαγος. Προτιμούσαν τις παράκτιες διαδρομές, αφήνοντας τα πλοία να παρασύρονται από τους ανέμους και τα ρεύματα και καταφεύγοντας, όπου ήταν αναγκαίο, στη βοήθεια των κωπηλατών. Τα ευρήματα της κεραμικής (εικόνα 2) είναι μάρτυρες της παρουσίας των Μυκηναίων εμπόρων σε κάθε γωνιά της Μεσογείου (Ruiperez & Melena, 1996).

Εικόνα 2: Ψευδόστομος αμφορέας (1350-1250 π.Χ.), αγγείο χαρακτηριστικό της μυκηναϊκής κεραμικής παραγωγής. Ένα από τα κυριότερα προϊόντα που προωθούσαν οι Μυκηναίοι μέσω του εμπορίου.

Πηγή: Κατάλογος Μουσείου Μυκηνών, <http://www.latsis-foundation.org>

Όπως γίνεται αντιληπτό, σε μεγάλο βαθμό η ανάπτυξη του Μυκηναϊκού πολιτισμού στηρίχθηκε στο θαλάσσιο εμπόριο και στη ναυτιλία. Από την άλλη, η συγκεντρωτική διοίκηση των μυκηναϊκών βασιλείων στηριζόταν και σε ένα εσωτερικό οδικό δίκτυο, που διευκόλυνε τη διέλευση των караβανιών καθώς και τις μετακινήσεις των στρατιωτικών δυνάμεων. Αυτές οι εσωτερικές βασιλικοί οδοί προστατεύονταν από βίγλες (μικρά φρούρια) και είναι πιθανόν η διέλευση από αυτές να συνεπαγόταν την πληρωμή κάποιων διοδίων (Ruiperez & Melena, 1996:176). Επιπροσθέτως, οι Μυκηναίοι ευγενείς, αντίθετα με τους κατοίκους της Μέσης Ανατολής, που τα χρησιμοποιούσαν μόνο στον πόλεμο ή στο

κυνήγι, προτιμούσαν να ταξιδεύουν πάνω σε άρματα, γεγονός το οποίο προϋποθέτει καλοδιατηρημένους δρόμους (Casson, 1995). Για άλογα που δεν ήταν πεταλωμένα έπρεπε οι δρόμοι να μην είναι τραχείς και στα επικλινή εδάφη έπρεπε να είναι σχεδιασμένοι έτσι ώστε αν αποφεύγεται η υπέρμετρη κλίση (Chadwick, 1997:337).

Σύμφωνα με τον Casson (1995), στην ηπειρωτική Ελλάδα, κατά τη διάρκεια της μυκηναϊκής εποχής, πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένα έργα οδοποιίας· δρόμοι μυκηναϊκής κατασκευής ανακαλύφθηκαν όχι μόνο γύρω από τις Μυκήνες, αλλά και στην Πύλο, στη Βοιωτία και στην νότια Θεσσαλία. Επιπλέον, γέφυρες και αυλάκια διατηρούσαν προσπελάσιμους τους δρόμους κατά την περίοδο των βροχοπτώσεων, την ίδια στιγμή που στην Αίγυπτο και στη Μεσοποταμία οι γέφυρες ήταν σπάνιες έως ανύπαρκτες (Casson, 1995). Με όλα αυτά, ο Casson (1995:27) διαπιστώνει ότι η Ελλάδα του 13^{ου} αιώνα π.Χ. ίσως διέθετε πολύ καλύτερο οδικό δίκτυο σε σχέση με την Ελλάδα του 3^{ου} π.Χ. αιώνα.

Ένα άρμα, κανονικά, συρόταν από δύο άλογα (εικόνα 3). Τα ευρήματα από σκελετούς αλόγων δείχνουν ότι στην Ελλάδα ήταν γνωστή μια κοντόσωμη ράτσα αλόγου. Στη Σκύρο υπάρχει και σήμερα ένας παρόμοιος τύπος ημιάγριου αλόγου, που θεωρείται απόγονος του μυκηναϊκού (Chadwick, 1997). Σε αυτό το σημείο, πρέπει να επισημανθεί ότι στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου, στο β' μισό της 2^{ης} χιλιετίας π.Χ., το άλογο μετατράπηκε σε σύμβολο των δύο ουσιωδών δραστηριοτήτων της τάξης των ευγενών, της θήρας και του πολέμου, θέση την οποία προηγουμένως κατείχε το βόδι (Ruiperez & Melena, 1996).

Εικόνα 3: Πήλινο ομοίωμα μυκηναϊκού άρματος

Πηγή εικόνας: <http://users.sch.gr/>

Λίγο πριν το 1210 π.Χ., ένα σοβαρό πλήγμα ή μία διαδοχή καταστροφικών γεγονότων επηρέασαν την πολιτική και εμπορική ισχύ των Μυκηναίων Ελλήνων. Τα λιγοστά δείγματα μυκηναϊκής κεραμικής που απαντώνται πλέον εκτός Ελλάδας δείχνουν ότι τα ταξίδια έχουν μειωθεί στο ελάχιστο. Το κενό που άφησαν στη Μεσόγειο οι Μυκηναίοι Έλληνες καλύπτεται από τους Φοίνικες, χαναναίους Σημίτες, εγκατεστημένους στην ακτή του Λιβάνου (Ruiperez & Melena, 1996).

2.4.2 ΤΑ ΤΑΞΙΔΙΑ ΣΤΗ ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Για τον ελληνικό χώρο από τα τέλη του 13^{ου} π.Χ. αιώνα ξεκινά μια περίοδος παρακμής, η οποία διήρκεσε έως τα μέσα περίπου του 8^{ου} π.Χ. αιώνα. Η καταστροφή των μυκηναϊκών κέντρων δε διέκοψε την ιστορική συνέχεια, αν και προκάλεσε μια γενικευμένη οικονομική και πολιτισμική οπισθοδρόμηση (Κακριδής, 2006). Το εμπόριο πολυτελών ειδών και γενικά όλοι οι δεσμοί με την Εγγύς Ανατολή διακόπηκαν· άλλωστε και η Ανατολή βρισκόταν σε περίοδο αλλαγών και ανακατατάξεων (Braudel, 2000). Το ταξίδι διά θαλάσσης εξακολουθούσε να είναι ο πιο γρήγορος τρόπος μετακίνησης, μόνο που οι παλιοί θαλασσοκράτορες της Μεσογείου, Μυκηναίοι και Αιγύπτιοι, παραχώρησαν τη θέση τους σε έναν νέο λαό εμπόρων, τους Φοίνικες (Casson, 1995). Η επαφή πάντως με τους Φοίνικες αποδείχτηκε ωφέλιμη για τους Έλληνες, καθώς οι τελευταίοι διδάχτηκαν πολλά για την τέχνη του εμπορίου από το ναυτικό αυτό λαό (Tandy, 1997).

Την περίοδο αυτή μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμών λαμβάνουν χώρα στο Αιγαίο και διαμορφώνουν τις συνθήκες για τη μετέπειτα ανάπτυξη του ελληνικού πολιτισμού των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων (Τζάλας, 2003). Από το 12^ο έως τον 9^ο αιώνα π.Χ., οι Ίωνες εγκαθίστανται στα παράλια της Μικράς Ασίας, στη Χίο και στη Σάμο· οι Αιολείς αναζητούν νέα πατρίδα στα μικρασιατικά παράλια και τη Μυτιλήνη, ενώ οι Δωριείς εξαπλώνονται στην Κύπρο, στα Δωδεκάνησα και στην Αλικαρνασό (Κακριδής, 2006). Στα μέσα του 8^{ου} αιώνα, αρχίζει το δεύτερο κύμα μετακινήσεων, ο λεγόμενος δεύτερος ελληνικός αποικισμός. Πολυάριθμες ελληνικές αποικίες ιδρύονται στην νότιο Ιταλία και στην Σικελία κι ακόμη στις ακτές του Ελλήσποντου, της Προποντίδας και του Εύξεινου Πόντου και στις Βαλκανικές ακτές της Αδριατικής. (Τζαμτζής, 2003). Μέχρι τον 6^ο αιώνα π.Χ., ελληνικές αποικίες είχαν δημιουργηθεί σε ολόκληρο το γεωγραφικό χώρο της

Μεσόγειου και του Ευξείνου Πόντου, από την Ισπανία ως την Κριμαία και από την Κυανή Ακτή ως την Κυρηναϊκή και την Αίγυπτο (εικόνα 4) (Κακριδής, 2006).

Εικόνα 4: Πηγή εικόνας: <http://kelliteacher.weebly.com>

Οι σχέσεις των αποικιών με τις μητροπόλεις αποτέλεσαν τη βάση για τις μετακινήσεις των ανθρώπων, καθώς οι αποικίες διατηρούσαν πολύ στενούς δεσμούς με τις μητροπόλεις, είχαν την ίδια πολιτική και κοινωνική οργάνωση και έστελναν πάντα αντιπροσώπους στις μεγάλες θρησκευτικές γιορτές της μητρόπολης (Λαγός, 2016). Επιπροσθέτως, τα μεγάλα κύματα αποικισμού εδραίωναν τη ναυτική κυριαρχία των Ελλήνων σε όλη τη Μεσόγειο αλλά και έξω από αυτή. Οι αποικίες, άλλωστε, ιδρύονταν κατά μήκος των ακτών και όσες από αυτές κατόρθωσαν να ξεχωρίσουν, το έκαναν γιατί στράφηκαν στη θάλασσα και στο θαλάσσιο εμπόριο (Τζαμτζής, 2003).

Όσον αφορά τη ναυπηγική τέχνη, ο αυξανόμενος αριθμός κωπηλατών δείχνει ότι το εκτόπισμα των πλοίων μεγαλώνει, ενώ οι ναυπηγικές τους γραμμές και ο εξοπλισμός τους τελειοποιούνται. Αυτήν την περίοδο κάνει την εμφάνισή του ένα σημαντικό πολεμικό πλοίο, η πολυήρης, εξέλιξη του οποίου είναι η περίφημη αθηναϊκή τριήρης των κλασικών χρόνων. Σταδιακά, τα θαλάσσια ταξίδια των Ελλήνων γίνονται όλο και πιο οργανωμένα με τη χάραξη θαλασσιών δρόμων, ενώ η ίδρυση ελληνικών αποικιών από τη Μασσαλία μέχρι τη Μαύρη Θάλασσα και τη Συρία καθιστά τη Μεσόγειο μια απέραντη ελληνική θάλασσα (Τζάλας, 2003).

Όσον αφορά τις χερσαίες μετακινήσεις, ο Casson (1995:50) υποστήριξε κατά τη διάρκεια των Σκοτεινών Χρόνων τα άρματα ήταν απαρχαιωμένα και χρησιμοποιούνταν μόνο για αγώνες, ενώ οι αμαξιτοί δρόμοι στον ελλαδικό χώρο ήταν κάτι σπάνιο. Αντίθετα, ο Πίκουλας (2003) υποστηρίζει ότι ήδη από τον 7^ο αιώνα, οι Έλληνες εξελίσσοντας την τεχνογνωσία που παρέλαβαν από την Ανατολή, δημιούργησαν ένα πυκνό δίκτυο αμαξιτών δρόμων, που εξασφάλιζε την απρόσκοπτη αμαξιτήλατη επικοινωνία μεταξύ των πόλεων σε όλο σχεδόν τον ελλαδικό χώρο, από την Πελοπόννησο έως τη Μακεδονία, χωρίς αυτό να αποκλείει την ύπαρξη ατραπών, δηλαδή μονοπατιών που τα χρησιμοποιούσαν πεζοί και υποζύγια. Σύμφωνα, άλλωστε, με τον Πίκουλα (2003:17) ειδικά στην αρχαία Ελλάδα η άμαξα είχε ισοδύναμη αξία ως μεταφορικό μέσο με το πλοίο.

2.5 Η ΦΙΛΟΞΕΝΙΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

Κατά την περίοδο της πρώιμης αρχαιότητας, οι μετακινήσεις ήταν περιορισμένες, καθώς οι αποστάσεις ήταν μεγάλες, οι κίνδυνοι πολλοί και τα μέσα λίγα. Ταυτόχρονα, οι ταξιδιώτες έπρεπε να βρουν κατάλυμα για να διανυκτερεύσουν και να ταΐσουν τα ζώα τους. Οι ανάγκες αυτές οδήγησαν τις αρχαίες κοινωνίες στη διαμόρφωση ενός πλαισίου κανόνων που αφορούσαν στην παροχή φιλοξενίας (Σιδέρη, 2017). Υπάρχουν μαρτυρίες ότι στη Μεσοποταμία, κατά μήκος των δρόμων, ήδη από την 3^η χιλιετία π.Χ., λειτουργούσαν μεγάλοι κρατικοί ξενώνας, οι οποίοι είχαν ιδρυθεί για την εξυπηρέτηση των κρατικών υπαλλήλων, που βρίσκονταν σε επίσημες αποστολές, χωρίς να αρνούνται τη φιλοξενία και σε ιδιώτες, που τύχαινε να ταξιδεύουν και οι οποίοι κατά κύριο λόγο ήταν έμποροι. Στις πόλεις, οι ταξιδιώτες κατέλυαν στα τοπικά πανδοχεία, αφού η ιδιωτική φιλοξενία δεν ήταν πολύ δημοφιλής σε αυτές τις περιοχές (Casson, 1995).

Κανένας ξενώνας της Μεσοποταμίας δε διασώθηκε. Ο παλιότερος ξενώνας, του οποίου απομεινάρια σώζονται, βρίσκεται στην Κρήτη και χρονολογείται από το 1500 π.Χ. (Casson, 1995). Άλλωστε, η Κρήτη είναι η περιοχή, στην οποία εμφανίστηκαν το 16^ο αιώνα π.Χ., τα πρώτα πανδοχεία της ανατολικής Μεσογείου, τα οποία βρίσκονταν κυρίως κοντά σε ιερά ή κοντά σε κέντρα πολιτιστικού ενδιαφέροντος. Παρόλα αυτά, κατά τους ομηρικούς χρόνους, η εξυπηρέτηση των ταξιδιωτών φαίνεται ότι στηριζόταν αποκλειστικά στην ιδιωτική φιλοξενία (Βενετσανοπούλου, 2006).

Στην αρχαία Ελλάδα η φιλοξενία είχε ισχύ άγραφου νόμου (Λαγός, 2016). Όταν ένας ταξιδιώτης έφτανε στον προορισμό του ήταν σίγουρος ότι θα έβρισκε στέγη και τροφή, αφού κάθε παραβίαση των κανόνων της φιλοξενίας είτε από τον οικοδεσπότη είτε από το φιλοξενούμενο τιμωρούνταν αυστηρά σύμφωνα με τους άγραφους θεϊκούς νόμους. Άλλωστε δεν ήταν τυχαίο ότι προστάτης των ξένων ήταν ο ίδιος ο βασιλιάς των θεών, Δίας. Σύμφωνα με την παράδοση, η μητέρα του Δία, η Ρέα, είχε καταφύγει στο όρος Ίδη στην Κρήτη για να γεννήσει και να κρύψει το Δία, θέλοντας να τον σώσει από τον πατέρα του, τον Κρόνο, που έτρωγε τα παιδιά του ώστε να μην σφετεριστούν το θρόνο του. Όταν ο Δίας έγινε αρχηγός των θεών, μην ξεχνώντας το άσυλο και τη φιλοξενία που του παρείχαν οι άνθρωποι στην Κρήτη, έγινε προστάτης των ταξιδιωτών: αγγελιοφόρων, εμπόρων αλλά και των κατατρεγμένων, εξόριστων και προσφύγων. Για το λόγο αυτό έφερε και το προσωνύμιο Ξένιος Ζευς. Μάλιστα, ο θεσμός της φιλοξενίας ήταν τόσο ιερός, ώστε δεν

την αρνούσαν ούτε καν σε δυσάρεστους ξένους (Λαλούμης, 2015, Λαγός, 2016, Σιδέρη, 2017).

Οι αρχαίοι είχαν απεριόριστη εμπιστοσύνη στη δικαιοσύνη του Δία, ιδιαίτερα όταν επρόκειτο για όρκους ή για τα δικαιώματα κάποιου φιλοξενούμενου. Θεωρούσαν ότι η παραβίαση των κανόνων της φιλοξενίας συνεπαγόταν τη σίγουρη οργή του βασιλιά των θεών, όπως συνέβη στην περίπτωση του Πάρη, ο οποίος παραβιάζοντας τους κανόνες της φιλοξενίας, άρπαξε τη γυναίκα του Μενελάου, γεγονός που προκάλεσε την εκστρατεία των Ελλήνων κατά της Τροίας, η οποία σήμανε την αρχή του τέλους για την πόλη του Ιλίου (de Romilly, 1994, Βενετσανοπούλου, 2006).

Η παροχή φιλοξενίας αποτελούσε ιερό θεσμό, από την εφαρμογή του οποίου κρινόταν ο χαρακτήρας του ανθρώπου (de Romilly, 1994). Ο θεσμός της φιλοξενίας ακολουθούσε συγκεκριμένο τυπικό. Αρχικά, ο οικοδεσπότης έπρεπε να καλωσορίσει τον ξένο και να του παραθέσει γεύμα· επιπλέον, έπρεπε να του παράσχει όλες τις ανέσεις, που θεωρούνταν απαραίτητες πριν και κατά τη διάρκεια του γεύματος, χωρίς, όμως, να του υποβάλει την παραμικρή ερώτηση. Μία από τις δούλες, λοιπόν, έδινε στον ξένο νερό για να πλυθεί, τον άλειφε με λάδι και του προσέφερε καθαρά ρούχα, ενώ στο τραπέζι του παραχωρούνταν τιμητική θέση, η καλύτερη μερίδα φαγητού και το πιο εκλεκτό κρασί. Οτιδήποτε θα μπορούσε να δυσαρεστήσει τον ξένο, θα έπρεπε να αποφευχθεί. Και μόνο μετά το γεύμα, επιτρεπόταν ο οικοδεσπότης να κάνει ερωτήσεις, για να μάθει ποιος είναι ο φιλοξενούμενός του και ποιος είναι ο σκοπός του ταξιδιού του, ενώ επιβαλλόταν να του προσφέρει στέγη για όσες μέρες επιθυμούσε ο ξένος. Η φιλοξενία παρεχόταν αδιακρίτως σε κάθε ταξιδιώτη ανεξαρτήτως κοινωνικής τάξης, όμως η υποδοχή του ξένου αποτελούσε μια ιεροτελεστία που διέφερε ανάλογα με την τάξη και τον σκοπό άφιξής του. Επιπλέον, προς τιμήν του φιλοξενούμενου, σε πολλές περιπτώσεις, οργανώνονταν διάφορες τελετές, όπως απαγγελία ποιημάτων, αγώνες κ.ά.. (de Romilly, 1994, Reece, 1993, Λαλούμης, 2015).

Η τήρηση των συγκεκριμένων τύπων φιλοξενίας δημιουργούσε, ανάμεσα στον οικοδεσπότη και στο φιλοξενούμενο, στενούς δεσμούς φιλίας, οι οποίοι κληροδοτούνταν και στους απογόνους τους. Οι δεσμοί αυτοί ήταν τόσο στενοί ώστε δεν επέτρεπαν σε δύο άνδρες να μονομαχήσουν μεταξύ τους, ακόμη κι όταν οι περιστάσεις τους έφερναν αντιμέτωπους (de Romilly, 1994). Καίριο ρόλο στην επισφράγιση των δεσμών φιλίας που

δημιουργούνταν από τη φιλοξενία έπαιζε η ανταλλαγή δώρων. Τα δώρα που συνόδευαν τη φιλία από φιλοξενία ονομάζονταν «ξεινήια» (Finley, 1991). Ο οικοδεσπότης όφειλε να προσφέρει στο φιλοξενούμενό του λαμπρά δώρα, αντάξια της οικονομικής του επιφάνειας κι ο φιλοξενούμενος θα έπρεπε να το ανταποδώσει προσφέροντας δώρα αντίστοιχης αξίας. Τα αντίδωρα θα μπορούσαν να προσφερθούν και σε μεταγενέστερο χρόνο, αφού ο φιλοξενούμενος ήταν πιθανό να μην έχει μαζί του δώρα ανάλογης αξίας να προσφέρει. Σε αυτήν την περίπτωση, βέβαια, ο δωρητής συχνά διακινδύνευε να μην πάρει ποτέ πίσω αντίδωρα για τα δώρα που προσέφερε (Finley, 1991, de Romilly, 1994). Σύμφωνα δε με το Finley (1991:229), η φιλοξενία ήταν ένας θεμελιακός τρόπος σύναψης συμμαχιών ανάμεσα σε ευγενείς και αρχηγούς στον ομηρικό κόσμο και η ανταλλαγή δώρων αποτελούσε απαρέγκλιτη έκφραση της επικύρωσης μιας συμμαχίας. Τέλος, αξίζει να επισημανθεί ότι πάροχος και αποδέκτης της φιλοξενίας είχαν την ευκαιρία να ανταλλάξουν πληροφορίες για τον τρόπο ζωής τους, τη νοοτροπία, τα έθιμα, όπως και για την τύχη κοινών γνωστών, αλλά και για την έκβαση γεγονότων, σε εποχές που οι διάυλοι επικοινωνίας ήταν περιορισμένοι (Σιδέρη, 2017).

Η πλουσιοπάροχη, βέβαια, φιλοξενία, με την παράθεση πολυτελών γευμάτων, τη διοργάνωση αγώνων και την ανταλλαγή ακριβών δώρων αποτελούσε χαρακτηριστικό της ακμάζουσας μυκηναϊκής κοινωνίας. Στη διάρκεια των Σκοτεινών Χρόνων, που ακολούθησαν, ακόμη και ο άρχοντας της κάθε περιοχής ζούσε σε μια απλή αγροικία με την οικογένειά του, ενώ οι φιλοξενούμενοί του δε διανυκτέρευαν σε κάποιο δωμάτιο, αλλά κοιμόντουσαν χάμω, σε ένα είδος σκεπαστού εξώστη που υπήρχε στο μπροστινό μέρος της αγροικίας. Από την άλλη σε μια περίοδο παρακμής και κρίσης, η παροχή φιλοξενίας από τον τοπικό άρχοντα ήταν σημαντική, καθώς σήμαινε ότι ο ταξιδιώτης εξασφάλιζε και την προστασία του οικοδεσπότη απέναντι στην καχυποψία της κοινότητας προς τους ξένους (Casson, 1995). Άλλωστε, χωρίς την ύπαρξη μιας κεντρικής εξουσίας, οι ταξιδιώτες, εκτός από την προστασία ενός ισχυρού οικοδεσπότη, μπορούσαν να ελπίζουν μόνο στην ευσέβεια των ανθρώπων και στη διάθεσή τους να μείνουν πιστοί στην τήρηση των άγραφων νόμων της φιλοξενίας (Casson, 1995).

2.6 Ο ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

Μπορεί η λέξη «τουρισμός» να πρωτοεμφανίστηκε το 19^ο αιώνα, η δραστηριότητα όμως που υποδηλώνει έχει τις ρίζες της στην αρχαιότητα (Βαρβαρέσος, 2008). Οι συνθήκες, βέβαια, και ο τρόπος ζωής, πριν από χιλιάδες χρόνια, διέφεραν πολύ σε σχέση με τα σημερινά δεδομένα. Έτσι, ο ταξιδιώτης της αρχαιότητας είναι δύσκολο να θεωρηθεί τουρίστας με την σύγχρονη έννοια του όρου (Λαλούμης, 2015). Παρόλα αυτά, όπως προαναφέρθηκε, τα πρώτα οργανωμένα ταξίδια παρατηρούνται στην περιοχή της Αιγύπτου, της Μεσοποταμίας και της Ελλάδας, ήδη από το 1500 π.Χ., ενώ οι πρώτοι τουρίστες ήταν κυρίως έμποροι, κρατικοί υπάλληλοι, αξιωματούχοι και γενικά άνθρωποι των ανώτερων κοινωνικών τάξεων. Πόλοι έλξης για τους πρώιμους αυτούς τουρίστες αποτελούσαν τα ιερά, τα μαντεία, οι αθλητικοί αγώνες και οι θρησκευτικές γιορτές (Βενετσανοπούλου, 2006). Σημαντική ώθηση στον τουρισμό των αρχαίων χρόνων έδωσε και η κυκλοφορία των πρώτων νομισμάτων στη Λυδία της Μ. Ασίας, περίπου τον 7^ο αιώνα π.Χ. (Λαλούμης, 2015).

Στην αρχαία Ελλάδα, τα τουριστικά ταξίδια δεν ήταν αρχικά διαδεδομένο φαινόμενο. (Λαλούμης, 2015). Άλλωστε, σύμφωνα με τον Page (2003), ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός δεν συνέβαλε σημαντικά στην ανάπτυξη του τουρισμού, προώθησε, όμως, την ιδέα του ελεύθερου χρόνου, πάνω στην οποία στηρίζεται ο τουρισμός. Παρόλα αυτά, και στην αρχαία Ελλάδα, όπως και σε άλλες αρχαίες κοινωνίες, πολλές από τις ειδικές και εναλλακτικές μορφές τουρισμού, η ανάπτυξη των οποίων επιδιώκεται σήμερα, αποτελούσαν συνηθισμένες πρακτικές (Βαρβαρέσος, 2008). Τρεις δημοφιλείς, από την πρώιμη κιάλας αρχαιότητα, ειδικές μορφές τουρισμού ήταν ο θρησκευτικός, ο αθλητικός και ο πολιτιστικός τουρισμός:

- **Θρησκευτικός τουρισμός**

Από την αρχαιότητα και σε όλες τις ιστορικές περιόδους, το θρησκευτικό συναίσθημα υπήρξε βασικό κίνητρο μετακίνησης των ανθρώπων (Μοίρα, 2009:29). Μάλιστα, σύμφωνα με τον Rinschede (1992), η μετακίνηση για θρησκευτικούς λόγους είναι τόσο παλιά όσο οι ίδιες οι θρησκείες, ενώ σύμφωνα με το Βαρβαρέσο (2008), τα θρησκευτικά προσκυνήματα συνδύαζαν την περιπέτεια με τη γιορτή και την αναψυχή. Στην Αίγυπτο και στη Μεσοποταμία καταγράφονται, ήδη από την προϊστορική εποχή, μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών για τη συμμετοχή σε θρησκευτικές εορτές και πανηγύρεις (Casson, 1995,

Μοίρα, 2009). Τα μεγάλα θρησκευτικά κέντρα της αρχαίας Αιγύπτου, όπως ήταν η Άβυδος, οι Θήβες, το Λούξορ και το Καρνάκ, προσέλκυαν εκατοντάδες χιλιάδες προσκυνητές, ενώ, στο Χαλέπι και στην Ιεράπολη, όπου οι Ασσύριοι λάτρευαν το θεό τους συγκεντρώνονταν πιστοί από όλη την Αραβική Χερσόνησο· από την άλλη, οι Χετταίοι, πολλές φορές, κατά τη διάρκεια διεξαγωγής των ετησίων θρησκευτικών τους εορτών, διέκοπταν τις πολεμικές τους επιχειρήσεις (Rinschede, 1992).

Όσον αφορά τον ελλαδικό χώρο, υπάρχουν ελάχιστα στοιχεία για τη διεξαγωγή της λατρείας κατά τη διάρκεια της μυκηναϊκής εποχής και των σκοτεινών αιώνων. Κατά τη διάρκεια της μυκηναϊκής εποχής, χώροι λατρείας λειτουργούσαν μέσα στα μυκηναϊκά ανάκτορα, ενώ υπάρχουν ενδείξεις για την ύπαρξη θρησκευτικών εορτών με την παράλληλη διεξαγωγή θυσιών και την προσφορά δώρων στους θεούς (Ruiperez & Melena, 1996). Στη διάρκεια των Γεωμετρικών χρόνων, εμφανίστηκαν τα πρώτα περιαστικά ιερά σε μικρή ή μεγάλη απόσταση από τους οικισμούς, κάποια από τα οποία απέκτησαν σταδιακά πανελλήνια φήμη. Τέτοια είναι τα ιερά της Ολυμπίας, των Δελφών και της Δήλου. Ταυτόχρονα, υπήρχαν και αγροτικά ιερά, τα οποία εξυπηρετούσαν τους κατοίκους μιας ευρύτερης περιοχής, χωρίς να ανήκουν σε κάποιο συγκεκριμένο οικισμό (Μαζαράκης Αινιάν, 2000:95). Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι πολλοί αθλητικοί αγώνες, όπως αυτοί που διεξάγονταν στην Αθήνα, στη Ρόδο, στην Έφεσο, στους Δελφούς και στην Ολυμπία, είχαν εν μέρει και θρησκευτικό χαρακτήρα (Rinschede, 1992).

- **Αθλητικός τουρισμός**

Ωθηση στον αθλητικό τουρισμό έδωσε η ίδρυση των Ολυμπιακών αγώνων το 776 π.Χ., αφού οι Έλληνες ταξίδευαν στον τόπο διεξαγωγής των Ολυμπιακών Αγώνων, την Ολυμπία (Page, 2003). Το ταξίδι, βέβαια, για την παρακολούθηση ή και για τη συμμετοχή στους αγώνες δεν ήταν απλή υπόθεση, επρόκειτο για ένα τεράστιο εγχείρημα, για τα δεδομένα της εποχής, το οποίο έκρυβε κινδύνους και ταλαιπωρίες, και σίγουρα δεν ήταν θέαμα για φτωχούς (Page, 2003). Παρόλα αυτά, κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής των Αγώνων, η Ολυμπία προσέλκυε εκατοντάδες επισκέπτες, οι οποίοι διέμεναν σε κατασκηνώσεις, ελλείψει καταλυμάτων (Page, 2003, Crowther, 2001). Αργότερα, προστέθηκαν κι άλλοι πανελλήνιοι αγώνες, στο αθλητικό ημερολόγιο της εποχής, όπως τα Ίσθμια, τα Νέμεα και τα Πύθια (Βενετσανοπούλου, 2006).

- **Πολιτιστικός τουρισμός**

Ο πολιτιστικός τουρισμός θεωρείται η παλαιότερη μορφή τουρισμού (Μοίρα, 2009). Οι πρώτοι τουρίστες με πολιτιστικά κίνητρα καταγράφονται στην Αίγυπτο το 1500, όπου περιηγητές επισκέπτονται τις πυραμίδες και τους ναούς των Φαραώ, με σκοπό να θαυμάσουν τα εξαιρετικά εκείνα μνημεία, ενώ φεύγοντας, παίρνουν μαζί τους και ενθύμια και δώρα (Casson, 1995). Όσον αφορά την αρχαία Ελλάδα, κάποιες από τις πρώτες καταγεγραμμένες μετακινήσεις ήταν και οι περιηγήσεις με σκοπό τη γνωριμία με άλλους πολιτισμούς (Θαλής, Αναξίμανδρος, Ηρόδοτος, Πλάτων, Στράβων, Πausανίας κ.ά.) (Μοίρα, 2009:23).

2.7 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Κατά την πρώιμη περίοδο της αρχαιότητας, τα ταξίδια πραγματοποιούνταν υπό αντίξοες συνθήκες, καθώς τα μεταφορικά μέσα ήταν πενιχρά και οι υποδομές ανύπαρκτες, χωρίς να παραβλέπεται και ο κίνδυνος από τους ληστές στην ξηρά και τους πειρατές στη θάλασσα. Για το λόγο αυτό και οι προϊστορικοί ταξιδιώτες ήταν ελάχιστοι και ταξίδευαν συνήθως για επαγγελματικούς λόγους· επρόκειτο, δηλαδή, κυρίως για εμπόρους, κρατικούς υπαλλήλους και αξιωματούχους.

Η βελτίωση των μεταφορικών μέσων, η δημιουργία οδικών αρτηριών και ξενώνων διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην αύξηση των μετακινήσεων. Σημαντικοί σταθμοί στην εξέλιξη των μεταφορικών μέσων υπήρξαν η χρήση μονόξυλων κατασκευασμένων από καλάμια παπύρου στην Αίγυπτο την 5η χιλιετία π.Χ., η ανακάλυψη του τροχού και η κατασκευή των πρώτων τροχοφόρων από τους Σουμέριους στη Μεσοποταμία την 3η χιλιετία π.Χ. και η χρησιμοποίηση του αλόγου ως υποζυγίου το 2300 π.Χ. (Λαγός, 2016). Έτσι σταδιακά οι συνθήκες βελτιώθηκαν και οι ταξιδιώτες αυξήθηκαν, ενώ εμφανίστηκαν και τα πρώτα οργανωμένα ταξίδια για μη επαγγελματικούς λόγους, τα οποία αφορούσαν κυρίως σε περιηγήσεις σε σημαντικούς πολιτιστικούς χώρους και σε μετακινήσεις για συμμετοχή σε θρησκευτικές εορτές, τα οποία μπορούν να θεωρηθούν πρόδρομοι του σημερινού τουρισμού.

Στον ελλαδικό χώρο, οι πρώτοι ταξιδιώτες, που κατά κύριο λόγο ήταν έμποροι, προτιμούσαν τις μετακινήσεις με πλοία, που ήταν ένας φτηνός και γρήγορος τρόπος μετακίνησης, ενώ για τις χερσαίες μετακινήσεις χρησιμοποιούσαν άμαξες. Τέλος, παρότι, ο πρώτος ξενώνας, που έχει ανακαλυφθεί στον ελλαδικό χώρο, χρονολογείται στο 1500 π.Χ., ωστόσο, η φιλοξενία των ταξιδιωτών, κατά την προϊστορική περίοδο, φαίνεται ότι στηριζόταν σχεδόν αποκλειστικά στην ιδιωτική φιλοξενία, για την παροχή της οποίας υπήρχε ένα αυστηρό πλαίσιο κανόνων, το οποίο θεωρούνταν απαραβίαστο, καθώς οι ξένοι ήταν υπό την προστασία των άγραφων θεικών νόμων.

3. ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ, Η ΦΙΛΟΞΕΝΙΑ ΚΑΙ Ο ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΜΕΣΑ ΣΤΑ ΟΜΗΡΙΚΑ ΕΠΗ

3.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η προσπάθεια μελέτης και ανασύνθεσης του τρόπου ζωής και των συνηθειών των ανθρώπων της πρώιμης αρχαιότητας στον ελλαδικό χώρο προσκρούει στην έλλειψη πηγών. Τα Ομηρικά έπη, η Ιλιάδα και η Οδύσσεια, τα οποία χρονολογούνται περίπου στο δεύτερο μισό του 8^{ου} αιώνα π.Χ., αποτελούν ουσιαστικά, με εξαίρεση τις πινακίδες της γραμμικής Β', τις μοναδικές γραπτές μαρτυρίες για τη ζωή στην Ύστερη Μυκηναϊκή Περίοδο, τους Σκοτεινούς Αιώνες και τα Γεωμετρικά Χρόνια (12^{ος}- 8^{ος} αι. π.Χ.).

Ο Όμηρος, βέβαια, δεν ήταν ιστορικός, αλλά ποιητής. Στόχος του δεν ήταν η καταγραφή της ιστορίας για να μείνει «κτῆμα ἐς ἀεί» της ανθρωπότητας, όπως φιλοδοξούσε ο Θουκυδίδης. Στόχος του Ομήρου ήταν η τέρψη των συγχρόνων του ακροατών, γι' αυτό και η ιστορική επιβεβαίωση των όσων αναφέρει είναι μια μεγάλη πρόκληση για τους ιστορικούς και τους αρχαιολόγους. Ωστόσο, παρότι οι ιστορίες που αφηγείται ο Όμηρος κινούνται σε μεγάλο βαθμό στην περιοχή του μύθου, οι στίχοι των επών προσφέρουν πολυάριθμες μαρτυρίες για τις κοινωνίες και τα ήθη, για τις συνθήκες ζωής και για τις αξίες των Ελλήνων της πρώιμης αρχαιότητας (de Romilly, 1994, Κακριδής, 2006).

Στο παρόν κεφάλαιο, το οποίο διαιρείται σε τέσσερα μέρη, επιχειρείται η μελέτη των ταξιδιωτικών συνηθειών και θεσμών των Ελλήνων της πρώιμης αρχαιότητας, χρησιμοποιώντας ως βασική πηγή τα Ομηρικά Έπη. Στο πρώτο μέρος παρέχονται κάποιες βασικές πληροφορίες για τον δημιουργό των Ομηρικών επών και το έργο του. Το δεύτερο μέρος εξετάζει τα ταξίδια των ομηρικών ηρώων, ενώ στο τρίτο μέρος γίνεται αναφορά στα μεταφορικά μέσα και στις συνθήκες ταξιδιών των πρωταγωνιστών των ομηρικών επών. Στο τέταρτο μέρος εξετάζεται ο θεσμός της φιλοξενίας, έτσι όπως παρουσιάζεται μέσα στην Ιλιάδα και την Οδύσσεια. Τέλος, στο πέμπτο μέρος του κεφαλαίου εξετάζονται κάποιες πρώιμες μορφές τουριστικής δραστηριότητας, έτσι όπως παρουσιάζονται μέσα στα έργα του Ομήρου.

3.2 Ο ΟΜΗΡΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

Η Ιλιάδα και η Οδύσσεια είναι τα πρώτα ποιήματα της Ευρώπης που η σύνθεσή τους έγινε με τη βοήθεια της γραφής και συνεπώς αποτελούν τα αρχαιότερα σωζόμενα έργα της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας, τα οποία, όμως, μαρτυρούν την ύπαρξη μιας παράδοσης αιώνων (Latacz, 2000, Nesselrath, 2001). Βασικά χαρακτηριστικά αυτής της πρώιμης λογοτεχνικής δημιουργίας ήταν η σύνθεση σε στίχους, η προφορική απαγγελία μπροστά σε ακροατήριο με τη συχνή συνοδεία λύρας και η προφορική μετάδοση των έργων (Nesselrath, 2001).

Οι αρχαίοι Έλληνες θεωρούσαν τον Όμηρο δημιουργό της Ιλιάδας και της Οδύσσειας, την ιστορικότητα του οποίου δεν αμφισβήτησαν ποτέ (Nesselrath, 2001). Παρόλα αυτά, ακόμα και οι αρχαίοι, διέθεταν ελάχιστες και συγκεχυμένες πληροφορίες για την καταγωγή και τη δράση του Ομήρου, πολλές από τις οποίες αγγίζουν την περιοχή του μύθου. Σύμφωνα με την αρχαία παράδοση (όπως αναφέρεται στον Κακριδή, 2006), ο Όμηρος έζησε τον 8^ο αιώνα π.Χ., ήταν γιος του Μαίονα και της Κριθηίδας και το πραγματικό του όνομα ήταν Μελησιγενής. Το όνομα Όμηρος του δόθηκε είτε γιατί έχασε την όρασή του (Όμηρος = ό μη ὄρων) είτε γιατί οι Σμυρναίοι τον παρέδωσαν όμηρο στους Κολοφώνιους. Έζησε περιοδεύοντας με τα τραγούδια του, αποκτώντας μεγάλη φήμη και, σύμφωνα με τους αρχαίους βιογράφους του, πέθανε στην Ίο από τη στενοχώρια του, επειδή απέτυχε να λύσει ένα αίνιγμα, που του είχαν θέσει κάποιοι ντόπιοι ψαράδες (Κακριδής, 2006).

Τον τίτλο της γενέτειρας του Ομήρου διεκδικούσαν αρκετές πόλεις. Η Σμύρνη, η Χίος, η Κολοφώνα και η Έφεσος, όλες βρισκόμενες στην Ιωνία, ήταν οι επικρατέστερες (Easterling & Knox, 2005). Άλλωστε, και τα ίδια τα ομηρικά έπη μαρτυρούν ότι ο Όμηρος πρέπει να ήταν Ίωνας αοιδός. Όπως επισημαίνουν οι Easterling & Knox (2005), η διάλεκτος των ποιημάτων, είναι κατά βάση η ιωνική (αν και υπάρχει υπόστρωμα αιολικών τύπων). Επιπροσθέτως, στην Ιλιάδα υπάρχουν αρκετά σημάδια, που φανερώνουν προσωπική γνώση της χώρας γύρω από την Τροία και ολόκληρης της παραλίας στο ανατολικό Αιγαίο¹, πράγμα το οποίο δεν ισχύει σε ό,τι αφορά τις γεωγραφικές λεπτομέρειες που δίνονται για την Ιθάκη και την Πελοπόννησο, στην Οδύσσεια. Σύμφωνα με τον Chadwick (1997), ο τρόπος με τον οποίο ο Όμηρος περιγράφει την επαρχία της Πύλου και την Ιθάκη, δείχνει ότι δεν ήταν καλός γνώστης της γεωγραφίας της Δυτικής

---

¹Βλέπε, Β 140-141, Α 150 κ. εξ., Ν 7-20 και Ω 265 – 459

Ελλάδας, καθώς παρουσιάζει την Ιθάκη δυτικότερα σε σχέση με τα άλλα νησιά (ι 21 – 26) και μάλλον δε γνώριζε ούτε την ακριβή θέση της πόλης των Μυκηνών, την οποία επίσης, παρουσιάζει πολύ πιο δυτικά, από ότι ήταν στην πραγματικότητα.

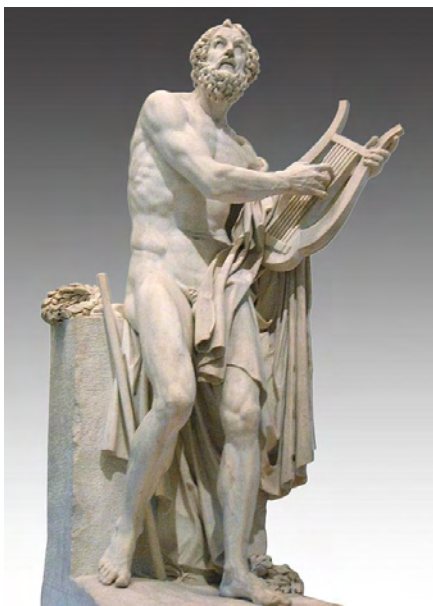
Ο Όμηρος ήταν ένας φημισμένος αοιδός (εικόνα 5). Μέσα από τα έργα του αντλούμε πολύτιμες πληροφορίες για την τέχνη των αοιδών και τη θέση τους στην κοινωνία. Στην Οδύσσεια (ρ 380-386), ο Εύμαιος αναφέρει ότι τους αοιδούς που έχουν το θεϊκό χάρισμα να διασκεδάζουν τους ανθρώπους θέλουν όλοι να τους προσκαλέσουν στο σπίτι τους. Στο παλάτι του Αλκίνου, στο νησί των Φαιάκων καλούν τον τυφλό αοιδό Δημόδοκο, να τραγουδήσει προς τιμή του ξένου (θ 42-45). Κι ο Δημόδοκος τραγουδάει με τη συνοδεία της κιθάρας για τις περιπέτειες των Αχαιών στην Τροία (θ 62-78). Στο παλάτι της Ιθάκης, υπάρχει ο αοιδός Φήμιος, ο οποίος διασκεδάζει παρά τη θέλησή του τους μνηστήρες της Πηνελόπης (α 325 – 328). Όταν έρχεται η ώρα της μνηστηροφωνίας, ικετεύει τον Οδυσσέα να μη τον σκοτώσει, λέγοντας ότι είναι απλά κάποιος τον οποίο οι θεοί προίκισαν με την τέχνη του τραγουδιού και τώρα θα μπορούσε να συνθέσει τραγούδια για τον ίδιο τον Οδυσσέα, αν τον λυπόταν και δεν τον σκότωνε (χ 344-353).

Οι ομηρικοί, λοιπόν, αοιδοί, ήταν προφορικοί ποιητές, οι οποίοι συχνάζαν στις αυλές των βασιλιάδων και τραγουδούσαν με τη συνοδεία κιθάρας σε συμπόσια και σε γιορτές, τραγούδια που είτε ήταν έτοιμα, είτε τα συνέθεταν οι ίδιοι, εμπνεόμενοι από παλαιότερα, αλλά και από σύγχρονα γεγονότα. Σύμφωνα με τους Easterling & Knox (2005), οι αοιδοί άκουγαν πολλά ποιήματα κατά τη διάρκεια της ζωής τους και αφομοίωναν τη μορφή και το περιεχόμενό τους προσαρμόζοντάς τα συνεχώς στο δικό τους ιδιαίτερο ρεπερτόριο των ευνοούμενων θεμάτων, φράσεων και μοτίβων. Ο κάθε, λοιπόν, αοιδός ήταν ταυτόχρονα και αντιπρόσωπος της παράδοσης της ηρωικής ποίησης, την οποία και διέσωζε και μετέδιδε στις επόμενες γενιές, αλλά και, ανάλογα με τις δυνατότητές του, ένας μοναδικός διαμορφωτής των ποιημάτων και των ιδεών που απέκτησε από την παράδοση.

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, τα έργα του Ομήρου δεν υπήρξαν η αρχή αλλά η ώριμη κατάληξη μιας μακράς πορείας τεσσάρων ή πέντε αιώνων προφορικής μετάδοσης αναμνήσεων (de Romilly, 1994). Τα Ομηρικά έπη είναι ένα τεχνητό αμάγαλμα, ως προς τη γλώσσα και ως προς το πολιτιστικό περιεχόμενο, στοιχείων που προέρχονται από διάφορες περιόδους: από την εποχή του ίδιου του ποιητή (8^{ος} αι. π.Χ.), από εκείνη των κοντινών προκατόχων του στην προφορική παράδοση (Σκοτεινοί Αιώνες: 11^{ος}- 9^{ος} αι. π.Χ.) και

πραγματικά από όλους τους αιώνες προς τα πίσω ως τη Μυκηναϊκή εποχή και τον Τρωικό πόλεμο (13^{ος}- 12^{ος} αι. π.Χ.) (Easterling & Knox, 2005).

Η επιτυχία της Ιλιάδας και της Οδύσσειας κατά την αρχαιότητα υπήρξε τεράστια. Ο Όμηρος αποτελούσε αντικείμενο μεγάλου θαυμασμού σε όλη την ελληνική αρχαιότητα και η απομνημόνευση της ποίησής του ήταν βασικό μέρος της εκπαίδευσης των Ελλήνων. Η μεγάλη αυτή επιτυχία σε συνδυασμό με την αντικατάσταση των αιιδών, από τα τέλη του 8^{ου} αι. π.Χ., από τους ραψωδούς, οι οποίοι δεν κρατούσαν πλέον κιθάρα, αλλά ένα ραβδί στο χέρι και δεν τραγουδούσαν αλλά απήγγειλαν με εξεζητημένο τόνο ομιλίας (εικόνα 6), κείμενα τα οποία ήταν ήδη έτοιμα, φαίνεται ότι έσωσαν τα ομηρικά έπη από την κατάτμηση και την παρακμή τους πρώτους αιώνες μετά το θάνατο του δημιουργού τους (Lesky, 1983). Η γραπτή αποτύπωσή τους σε μια πλήρη μορφή έγινε για πρώτη φορά τον 6^ο αιώνα π.Χ., για τους σκοπούς των ραψωδικών διαγωνισμών που έγιναν δημοφιλείς ως μέρος των Παναθηναϊκών αγώνων (Lesky, 1983). Έτσι, τα δύο αυτά ποιήματα απέκτησαν σταθερή μορφή και διαδραμάτισαν έναν σημαντικό πανελλήνιο πολιτιστικό ρόλο επιτρέποντας σε όλους τους Έλληνες να μοιράζονται τις ίδιες μνήμες, παραδόσεις και γνώσεις (Nesselrath, 2001).

Εικόνα 5 (αριστερά): Όμηρος, Roland Philippe-Laurent, 1812, Μουσείο του Λούβρου.

Εικόνα 6 (δεξιά): Ραψωδός που απαγγέλλει, Βρετανικό Μουσείο

Πηγή εικόνων: <http://users.sch.gr/>

3.3 ΤΑ ΤΑΞΙΔΙΑ ΤΩΝ ΟΜΗΡΙΚΩΝ ΗΡΩΩΝ

Το σκηνικό δράσης της Ιλιάδας είναι σταθερό, η περιοχή της Τροίας στη βορειοδυτική Μικρά Ασία μεταξύ του Ελλησπόντου και του όρους Ίδα. Εκεί διεξάγεται ένας δεκαετής πόλεμος μεταξύ Αχαιών και Τρώων με σκοπό την κατάληψη της πόλης του Ιλίου. Αντίθετα, ο τόπος δράσης της Οδύσσειας είναι ολόκληρη η Μεσόγειος με τις διηγήσεις του Ομήρου να περιλαμβάνουν πραγματικά και φανταστικά μέρη.

Το κεντρικό θέμα της Οδύσσειας είναι ο νόστος του Οδυσσέα, η επιστροφή του, δηλαδή, στην ιδιαίτερη πατρίδα του, την Ιθάκη, ύστερα από μια δεκάχρονη περιπλάνηση σε όλο σχεδόν τον τότε γνωστό κόσμο, αλλά και έξω από αυτόν. Σε αντίθεση με την Ιλιάδα, ο κεντρικός ήρωας δεν αγωνίζεται από κοινού με όλους τους άλλους ενάντια σε ένα συγκεκριμένο εχθρό, αλλά διασχίζει τη Μεσόγειο και εκτίθεται σε ποικίλους κινδύνους, ερχόμενος αντιμέτωπος με νύμφες, τέρατα, γίγαντες, σειρήνες και άλλα υπερφυσικά στοιχεία και ως προς αυτά το ποίημα παρουσιάζει μεγάλη ομοιότητα με πολλές λαϊκές παραδόσεις που έχουν ως θέμα τις περιπέτειες κάποιου θαλασσινού (de Romilly, 1994). Όπως αναφέρει ο Casson (1995), η γνώση του Ομήρου για τη Μεσόγειο περιοριζόταν δυτικά μέχρι τη Σικελία και ανατολικά μέχρι τον Ελλήσποντο. Για τις περιοχές πέρα από αυτά τα όρια περιορίζεται σε διηγήσεις για Λωτοφάγους, Κύκλωπες και άλλα τέτοια θαυμαστά.

Σύμφωνα με τους Burg και Meiggs (1998), ιστορικά, η Οδύσεια αντανακλά την εποχή των τολμηρών θαλασσινών ταξιδιών, που προετοίμασαν το δρόμο για το β' ελληνικό αποικισμό (8^{ος} – 6^{ος} αι. π.Χ.). Τον 8^ο αιώνα, ύστερα από μια μακρά περίοδο σιγής και απομόνωσης κατά την οποία τα ταξίδια πέρα από το Αιγαίο ήταν ελάχιστα έως ανύπαρκτα, ελληνικά πλοία διασχίζουν ξανά τη Μεσόγειο (Burg και Meiggs, 1998). Οι θαλάσσιοι δρόμοι ανοίγουν και πάλι για τους Έλληνες. Ήταν η εποχή που οι Έλληνες άρχισαν να εγκαθιστούν εμπορικούς σταθμούς και να ιδρύουν αποικίες ολόγυρα στη Μεσόγειο αλλά και στον Εύξεινο Πόντο, από την Ισπανία έως την Κριμαία και από την Κυανή ακτή έως την Κυρηναϊκή και την Αίγυπτο (Κακριδής, 2006). Τα αίτια του β' ελληνικού αποικισμού ήταν πολλά και ποικίλα· αλλά, όπως αναφέρει και ο Κακριδής (2006), η πρωτοβουλία για την ίδρυση μιας νέας αποικίας ανήκε σε ευγενείς, τους οποίους καθοδηγούσε όχι μόνο η επιθυμία για δόξα και πλουτισμό, αλλά και η δίψα για γνώση και περιπέτεια, χαρακτηριστικά γνωρίσματα τα οποία διακρίνουν τον πολυταξιδεμένο και φιλομαθή ήρωα

του Ομήρου, τον Οδυσσέα, όπως επίσης και πολλούς σύγχρονους τουρίστες, που είναι λάτρεις της περιπέτειας και της εξερεύνησης.

Στη διάρκεια της δεκαετούς περιπλάνησής του, ο Οδυσσέας είχε την ευκαιρία να γνωρίσει πολλούς τόπους. Σύμφωνα με τα όσα αφηγείται ο Όμηρος, ο Οδυσσέας έφυγε από την Τροία με δώδεκα καράβια. Οι άνεμοι, όμως, τους έβγαλαν από την πορεία τους και τους οδήγησαν στη χώρα των Κικόνων και συγκεκριμένα στην πόλη Ίσμαρο της Θράκης, την οποία και λεηλάτησαν παίρνοντας όσα λάφυρα μπορούσαν, αφού οι Κίκονες υπήρξαν σύμμαχοι των Τρώων (ι 39- 40). Οι αντίξοες καιρικές συνθήκες τους εμπόδισαν για δύο μέρες και δύο νύχτες να ταξιδέψουν, ωστόσο την τρίτη μέρα κατάφεραν να σηκώσουν πανιά και να συνεχίσουν την πορεία τους μέσα στο Αιγαίο μέχρι και το ακρωτήριο του Μαλέα και τα Κύθηρα. (ι 79 – 81). Από εκεί, κι ενώ είχαν καταφέρει να διασχίσουν όλο το Αιγαίο Πέλαγος και θεωρούσαν ότι θα έφταναν στην Ιθάκη, αντίξοοι άνεμοι τους παρέσυραν μακριά σε άγνωστα πελάγη.

Το ακρωτήριο του Μαλέα και τα Κύθηρα είναι τα τελευταία σημεία του ταξιδιού του Οδυσσέα, που μπορούν να εντοπιστούν με σιγουριά στο χάρτη. Από τη στιγμή που τα καράβια των Αχαιών προσπερνούν το νησί των Κυθήρων και βγαίνουν έξω από το χώρο του Αιγαίου, περνούν σε έναν κόσμο φανταστικό, με γίγαντες, σειρήνες, νύμφες και άλλα μυθικά πλάσματα. Πρώτος σταθμός στο φανταστικό αυτό ταξίδι είναι το νησί των Λωτοφάγων. Ο Οδυσσέας, θέλοντας να μάθει περισσότερα γι' αυτό το άγνωστο νησί, έστειλε τρεις συντρόφους του να μάθουν ποιοι ήταν οι κάτοικοί του. Όταν, όμως, εκείνοι συνάντησαν τους λωτοφάγους, οι τελευταίοι τους έδωσαν να φάνε λωτούς, με αποτέλεσμα οι σύντροφοι να ξεχάσουν την πατρίδα τους και να μη θέλουν να γυρίσουν πίσω. Τελικά, ο Οδυσσέας αναγκάστηκε να τους απομακρύνει από το νησί με το ζόρι (ι 83 – 104).

Δεύτερος σταθμός του φανταστικού αυτού ταξιδιού ήταν η χώρα των Κυκλώπων (ι 105 – 542). Οι Κύκλωπες κατοικούσαν σε έναν τόπο όμορφο και εύφορο, ήταν, όμως, λαός απολίτιστος, που δε γνώριζε ούτε την τέχνη της ναυσιπλοΐας, αλλά ούτε την καλλιέργεια της γης. Το μόνο με το οποίο ασχολούνταν ήταν η εκτροφή προβάτων. Ο Οδυσσέας και πάλι παρακινούμενος από την περιέργειά του και παρά τη διαφωνία των συντρόφων του αποφασίζει να εξερευνήσει τη χώρα των Κυκλώπων και να γνωρίσει τους κατοίκους της. Το αποτέλεσμα ήταν ο Οδυσσέας και άλλοι δώδεκα σύντροφοι να εγκλωβιστούν στη σπηλιά του κύκλωπα Πολύφημου, ο οποίος όχι μόνο δε σέβονταν τους κανόνες της

φιλοξενίας, αλλά ήταν και ανθρωποφάγος. Τελικά χάρη στην ευστροφία του Οδυσσέα, που κατάφερε να τυφλώσει τον Πολύφημο κατόρθωσαν να ξεφύγουν, όχι όμως χωρίς απώλειες.

Ο επόμενος σταθμός της μυθικής περιπλάνησης του Οδυσσέα είναι το νησί του θεού των ανέμων, του Αιόλου (κ 1- 55), ο οποίος όχι μόνο φιλοξένησε αυτόν και τους συντρόφους του, αλλά του έδωσε κι ένα ασκί μέσα στο οποίο είχε κλείσει όλους τους δυνατούς ανέμους, εκτός από το Ζέφυρο. Κι έτσι θα έφτανε στην πατρίδα, αλλά οι σύντροφοι του Οδυσσέα ελευθέρωσαν όλους τους ανέμους, με αποτέλεσμα να ξεσπάσει άγρια θύελλα και το καράβι να γυρίσει πάλι πίσω στο νησί του Αιόλου, ο οποίος αυτή τη φορά τους έδιωξε. Έτσι οδηγήθηκαν στη χώρα των άγριων ανθρωποφάγων Λαιστρυγόνων, οι οποίοι βύθισαν όλα τα καράβια εκτός από αυτό του Οδυσσέα (κ 80-132).

Με το μοναδικό πλέον καράβι που του απέμεινε, ο Οδυσσέας, φτάνει στην Αιαία, το νησί της μάγισσας Κίρκης, που μεταμόρφωνε τους ανθρώπους σε χοίρους (κ 135 – 474). Ο Οδυσσέας, όμως, ακολουθώντας τις συμβουλές του Ερμή, κατόρθωσε να σώσει τους συντρόφους του. Στην Αιαία παρέμειναν για έναν ολόκληρο χρόνο και όταν αποφάσισαν να φύγουν, η Κίρκη συμβούλεψε τον Οδυσσέα να κατέβει στον Κάτω Κόσμο, για να ρωτήσει τον μάντη Τειρεσία πώς θα έφτανε στην Ιθάκη. Επιστρέφοντας από τον Άδη στο νησί της Κίρκης, η μάγισσα συμβουλεύει τον Οδυσσέα πώς να αντιμετωπίσει τους θανάσιμους κινδύνους που κρύβει η διαδρομή για την Ιθάκη.

Ο πρώτος κίνδυνος ήταν οι Σειρήνες, που μάγευαν τους ναυτικούς με το τραγούδι τους. Ακολουθώντας τις συμβουλές της Κίρκης, οι σύντροφοι του Οδυσσέα βούλωσαν τα αφτιά τους με κεριά και έδεσαν σφιχτά τον Οδυσσέα στο κατάρτι. Έτσι δεν παρασύρθηκαν στο θάνατο από το τραγούδι των Σειρήνων (μ168–200). Στη συνέχεια, κατάφεραν να περάσουν με επιτυχία και από το στενό που φυλούσαν η Σκύλλα και η Χάρυβδη και από τις Συμπληγάδες Πέτρες (μ202-261) κι έφτασαν στη Θρινακία, το νησί όπου έβοσκαν τα βόδια του θεού Ήλιου. Ο Οδυσσέας συμβούλευσε τους συντρόφους του να μην τα αγγίζουν. Εκείνοι, όμως δεν τον άκουσαν και έφαγαν μερικά από αυτά, με αποτέλεσμα ο Ήλιος να εξοργιστεί και ο Δίας να τους στερήσει την επιστροφή τους στην πατρίδα (μ 261-419). Ο μόνος που σώθηκε από την τιμωρία του Δία ήταν ο Οδυσσέας, που δεν είχε φάει τα βόδια του Ήλιου και ο οποίος κατέληξε στην Ωγυγία, το νησί της θεάς Καλυψώς, η οποία και τον κράτησε κοντά της, παρά τη θέλησή του, για επτά ολόκληρα χρόνια, ώσπου οι θεοί αποφάσισαν ότι ήρθε η ώρα να γυρίσει στο σπίτι του (μ 447-450 & ε 98-147). Τότε, ο

Οδυσσεάς έφτιασε μια σχεδία και ξανοίχτηκε στο πέλαγος, όπου παράδερνε για τρία μερόνυχτα, μέχρι που έφτασε στο νησί των Φαίακων, τη Σχερία (ε 228-493). Οι Φαίακες τον φιλοξένησαν πρόθυμα και του ετοίμασαν ένα καράβι, με το οποίο έφτασε, επιτέλους, μέσα σε μία μόλις νύχτα, στην πατρίδα του, την Ιθάκη (ν 47-96).

Όπως προαναφέρθηκε, ο Οδυσσεάς περνώντας το ακρωτήρι του Μαλέα, αφήνει τον πραγματικό γεωγραφικό χώρο για να μπει σε έναν κόσμο άγνωστο και παραμυθικό, στον οποίο κατοικούν πλάσματα μυθικά, όπως Κύκλωπες, Σειρήνες και μάγισσες. Παρόλα αυτά, ήδη από την αρχαιότητα, πολλοί συγγραφείς και μελετητές του Ομήρου προσπάθησαν να εντοπίσουν στο χάρτη της Μεσογείου την πορεία και τους σταθμούς του Οδυσσέα και των συντρόφων του. Ο Ησίοδος, σύμφωνα με τον Κακριδή (1980) ήταν ο πρώτος που τοποθέτησε γεωγραφικά τις μυθικές περιπλανήσεις του Οδυσσέα στο νότιο Τυρρηνικό πέλαγος, στα βόρεια της Σικελίας· και από τότε η συζήτηση για το πού βρίσκονται τα μέρη από τα οποία πέρασε ο Οδυσσεάς στη δεκάχρονη περιπλάνησή του δεν έχει σταματήσει.

Η πλειοψηφία των αρχαίων και σύγχρονων συγγραφέων (Ηρόδοτος, Θουκυδίδης, Πλάτωνας, Στράβωνας, Πλούταρχος, Τάκιτος, Κικέρωνας, Βιργίλιος, Victor Bérard, John Freely κ.ά.) ομολογεί ότι ο Οδυσσεάς, στη δεκαετή περιπλάνησή του, κινήθηκε στο γεωγραφικό χώρο της δυτικής Μεσογείου (εικόνα 7). Οι περισσότεροι, λοιπόν, έχουν τοποθετήσει τους Λωτοφάγους στη Μικρή Σύρτη (ή Τζέρμπα) της σημερινής Τυνησίας· τους Κύκλωπες στη βορειοανατολική γωνιά της Σικελίας, γύρω από το ηφαίστειο της Αίτνας, ή στον κόλπο της Νάπολης· το νησί του Αιόλου στις νήσους Λίπαρες (ή αλλιώς «Αιολίδες νήσου») στη νότια Τυρρηνική θάλασσα· το νησί της Κίρκης στο Τυρρηνικό πέλαγος και συγκεκριμένα στη νότια Ιταλία στο βουνό Circeo· τις Σειρήνες στο στενό της Μεσσήνης, ανάμεσα στη Σικελία και στην Ιταλία, στο ίδιο στενό, που θεωρούν ότι είχαν τις φωλιές τους και η Σκύλλα με τη Χάρυβδη. Επιπλέον, η Θρινακία ήταν η Σικελία και η Σχερία ήταν η Κέρκυρα.

Εικόνα 7: Το ταξίδι επιστροφής του Οδυσσέα.

Πηγή εικόνας: <http://steliostsalparas.weebly.com>

Οι παραπάνω γεωγραφικοί προσδιορισμοί του ταξιδιού του Οδυσσέα μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο πειστικοί ή αληθοφανείς, ωστόσο, όπως επισημαίνει και ο Κακριδής (1980) η προσπάθεια εντοπισμού των σταθμών του Οδυσσέα είναι από τη βάση της λαθεμένη, ανεξάρτητα από τα αποτελέσματά της, ενώ η de Romilly (1994), τονίζει ότι ο Όμηρος χειρίζεται τη γεωγραφία όπως και την ιστορία, αναμιγνύει, δηλαδή, πολλές πληροφορίες, που μπορούν να επαληθευτούν, κατά τρόπο που δεν επιδέχεται αμφισβήτηση, με μία μεγάλη δόση ανακριβειών και φανταστικών στοιχείων. Έτσι, η ομηρική γεωγραφία είναι ταυτόχρονα πραγματική και φανταστική (Burgess, 2015).

Σύμφωνα με τον Κακριδή (1980), για όλη αυτή την παραφιλολογία σχετικά με το γεωγραφικό προσδιορισμό των περιπλανήσεων του Οδυσσέα, ευθύνεται ο ίδιος ο Όμηρος, που δίνει στις περιγραφές των εξωτικών τόπων έναν χαρακτήρα πολύ οικείο, με αποτέλεσμα τα φανταστικά μέρη να γίνονται στη φαντασία των αναγνωστών πραγματικά. Παράλληλα, η ονοματοδοσία των μυθικών τόπων (η Ωγυγία, το νησί της Καλυψώς, η Αιαία της Κίρκης, η Σχερία, η χώρα των Φαιάκων) τους δίνει υπόσταση και τους μεταφέρει στο χώρο της πραγματικότητας (Κακριδής, 1980). Για παράδειγμα, η Ωγυγία είναι ένα νησί χαμένο στη μέση του πελάγου (α 50, ε 55) κι όμως μέσα από τα μάτια του Ερμή και την περιγραφή του Ομήρου αυτό το μέρος γίνεται πολύ οικείο (ε 63 – 74):

Φούντωνε γύρω στη σπηλιά δροσολουσμένο δάσος
με κυπαρίσσια ευωδιαστά, με πεύκες και με σκλήθρα,
όπου πλατύφτερα πουλιά φωλιάζανε εκεί πάντα,
γεράκια κι ανοιχτόφωνες κουρούνες, βαρδολούπες
θαλασσοπούλια που αγαπούν τα πέλαγα να σκίζουν.
Κι ολόγυρα στην κουφωτή σπηλιά ήταν απλωμένη,
κληματαριά πολύβλαστη σταφύλια φορτωμένη.
Τέσσερεις βρύσες στη στεριά γλυκό νερό αναβρύζαν,
κοντά-κοντά, κι άλλη απ' αλλού κυλούσε τα νερά της.
Κι ανθούσαν γύρω στη σειρά λιβάδια με γιοφύλια
και σέλινα, που αν τα 'βλεπε κι θάνατος ακόμα,
θα σάστιζε και μέσα του θα ξάνοιγε η καρδιά του (μετάφραση Ζ. Σίδηρη).

Αξιοσημείωτο είναι ότι ο ποιητής αποφεύγει να δώσει ακριβείς περιγραφές των τεράτων που εμφανίζονται στην πορεία του Οδυσσέα. Τις περισσότερες φορές αναφέρει απλά ότι είναι τεράστια, σκληρόκαρδα, τελείως διαφορετικά από το μέσο άνθρωπο, χωρίς όμως να δίνει περισσότερες λεπτομέρειες. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Όμηρος δεν αναφέρει σε κανένα σημείο ότι ο Κύκλωπας Πολύφημος είναι μονόφθαλμος, αλλά αφήνει τους ακροατές να το συμπεράνουν στη σκηνή της τύφλωσής του από τον Οδυσσέα (ι 381 – 402). Οι Σειρήνες, η Χάρυβδη, η Σκύλλα δεν περιγράφονται· δίνεται έμφαση μόνο στο αποτέλεσμα της δράσης τους, το οποίο στην περίπτωση της Σκύλλας και της Χάρυβδης είναι στην ουσία ένα θαλάσσιο φαινόμενο, επικίνδυνο για τους ναυτικούς (de Romilly, 1994). Σύμφωνα με τον Burgess (2015), άλλωστε, στην Οδύσσεια, αυτού του είδους οι μυθικές απειλητικές μορφές χρησιμοποιούνται συνήθως για να αντιπροσωπεύουν τη φύση.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η ιστορία του Πολύφημου. Το μύθο των Κυκλώπων δεν τον επινόησε ο Όμηρος· η τύφλωση του μονόφθαλμου ανθρωποφάγου γίγαντα είναι μια παλιά λαϊκή ιστορία (Burgess, 2015). Η εκδοχή του Ομήρου διατηρεί τα φανταστικά-παραμυθικά στοιχεία, αλλά ταυτόχρονα φαίνεται να χρησιμοποιείται ώστε να αντικατοπτρίσει τις συγκρούσεις με άλλους πολιτισμούς σε μια εποχή ελληνικής επέκτασης στη δυτική Μεσόγειο (Burgess, 2015). Η περιπέτεια στη σπηλιά του Πολύφημου είναι η μοναδική στην οποία ο Οδυσσέας εμπλέκεται εκούσια και συνειδητά. Τίποτα δεν τον υποχρεώνει να προχωρήσει από το νησί των αιγών στο οποίο βρίσκεται στο

νησί των Κυκλάπων. Ο Οδυσσέας, όμως, δεν μπορεί να φύγει πριν εξερευνήσει το νέο περιβάλλον και πριν γνωρίσει τους κατοίκους του απέναντι νησιού. Άλλωστε, όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο (βλ. κεφ. 1.5), και στη σημερινή εποχή, δύο από τα βασικότερα κίνητρα που ωθούν τους ανθρώπους στο να ταξιδεύουν είναι η ανάγκη γνωριμίας με το άγνωστο και η επιθυμία επικοινωνίας και ανθρώπινης επαφής με άλλους λαούς ή ομάδες. Έτσι, στην περίπτωση του Οδυσσέα, η περιέργεια νικάει τη σύνεση και τον ωθεί στο να θελήσει να δει τι είδους άνθρωποι είναι οι Κύκλωπες (ι 170 – 176)². Και δεν αρκείται μόνο στην εξερεύνηση της σπηλιάς του Κύκλωπα, αλλά επιμένει και να τον περιμένει για να πάρει από αυτόν δώρα φιλοξενίας (ι 224 – 229)³.

Σύμφωνα με τον Reinhardt (1999), σε αυτήν ακριβώς την περιπέτεια, η οποία βρίσκεται χρονολογικά στην αρχή του ταξιδιού του Οδυσσέα στον παραμυθικό κόσμο, υπάρχει η ειρωνική σύγκρουση δύο κόσμων, του κόσμου από τον οποίο έρχεται ο Οδυσσέας και του κόσμου στον οποίο πηγαίνει. Ο ήρωας της Ιλιάδας είναι συνηθισμένος να δέχεται παντού μεγάλες τιμές και πλούσια δώρα φιλοξενίας, εξαιτίας της φήμης και του κύρους του. Τώρα, όμως, βρίσκεται έξω από τα όρια του ηρωικού, ιπποτικού κόσμου της Ιλιάδας· βρίσκεται σε έναν κόσμο βάρβαρο, στον οποίο κυριαρχεί η ωμή βία και στον οποίο οι κανόνες του πολιτισμένου κόσμου από τον οποίο προέρχεται δεν ισχύουν:

«Τα 'χεις χαμένα σύντροφε ή θα 'ρχεσαι απ' αλάργα
 ενώ μου λες να φοβηθώ θεούς και να πιστέψω.
 Δεν τον ψηφούν οι Κύκλωπες τον ασπιδάτο Δία,
 μήτε θεούς, γιατί είμαστε πολύ πιο ανώτεροί των;»

(ι 273 – 276) (μετάφραση Ζ. Σίδηρη)

² Σαν ήρθε η ροδοδάχτυλη νυχτοθρεμμένη Αυγούλα,
 τότε συγκάλεσα βουλή κι έτσι είπα στους συντρόφους
 «Οι άλλοι εδώ να μείνετε τώρα, πιστοί σύντροφοι,
 κι εγώ με το καράβι μου και τους δικούς μου ανθρώπους,
 θα πάω να μάθω ποιοι είναι αυτοί που κατοικούν τον τόπο,
 άγριοι αν είναι κι άπιστοι και δίκιο αν δεν κατέχουν,
 ή τους θεούς αν σέβονται κι άντρες φιλόξενοι είναι» (μετάφραση Ζ. Σίδηρη).

³ Τότε οι σύντροφοι μ' όρκιζαν με πειστικά τους λόγια,
 λίγο τυρί να πάρουμε και να τραβούμε πίσω,
 κι απ' το μαντρί ξεκόβοντας μανάρια και κατσίκια
 γλήγορα στο γοργόδρομο καράβι να τα πάμε,
 κι ευτύς να κάνουμε πανιά και στ' ανοιχτά να βγούμε.
 Εγώ όμως δεν τους άκουσα, που πιο καλό έτσι θα 'ταν,
 για να τον δω και δώρα του φιλόξενα να πάρω (μετάφραση Ζ. Σίδηρη).

Η αντίθεση των δύο κόσμων αντικατοπτρίζεται ακόμα και στα λόγια του Πολύφημου, ο οποίος δεν περίμενε ότι θα έφτανε ποτέ να ηττηθεί από έναν τέτοιο αντίπαλο:

Μα πάντα εγώ περίμενα πως θα 'ρθει εδώ ένας άντρας
 όμορφος, γιγαντόκορμος μεγάλο παλικάρι,
 και μου 'ρθε τώρα ένας κοντός και ψόφιος και χαμένος,
 που με κρασί με δάμασε και μου 'βγαλε το μάτι

(ι 513- 516) (μετάφραση Ζ. Σίδηρη).

Οι περιπέτειες του Οδυσσέα τελειώνουν με την επάνοδό του στην Ιθάκη, ύστερα από είκοσι ολόκληρα χρόνια περιπλανήσεων. Όταν ξυπνάει και βλέπει την πατρίδα του δεν την αναγνωρίζει, φοβάται ότι οι Φαίακες ναυτικοί τον ξεγέλασαν και τον εγκατέλειψαν σε άγνωστα μέρη. Παρόλα αυτά, το πρώτο του μέλημα είναι να μετρήσει τα δώρα της φιλοξενίας, για να βεβαιωθεί ότι δεν του έκλεψαν κάτι, τα οποία και κατόπιν σπεύδει να κρύψει για να τα διασφαλίσει από τους επίδοξους κλέφτες:

«Ωχου, σε ποιων να βρέθηκα τη χώρα ανθρώπων πάλε;
 Άγριοι είναι τάχα και κακοί και δίκιο δεν κατέχουν
 ή να φοβούνται τους θεούς και ν' αγαπούν τους ξένους;
 Πού πάω αυτούς τους θησαυρούς κι εγώ πού παραδέρνω;
 Ας τα χαιρόντανε όλα αυτά καλύτερα οι Φαιάκοι
 και γω σε βασιλιά τρανού θα πήγαινα άλλου χέρια
 να με φιλέψει και στερνά στο Θιάκι να με στείλει.
 Τώρα πού να τα βάλω αυτά κι εγώ δεν καλοξέρω,
 μήτε κι εδώ θα τ' άφηνα, γιατί θα μου τα κλέψουν.
 Ωχου, δεν το 'κριναν καλά μήτε ήξεραν το δίκιο
 οι αρχηγοί και πρόκριτοι Φαιάκοι που με πήγαν
 σε ξένον τόπο κι έλεγαν πως θα με παν στο Θιάκι,
 μα να, το λόγο αθέτησαν. Ο σπλαχνικός ο Δίας
 ας τους πλερώσει που τη γης απ' τα ουράνια βλέπει
 και κάθε φταίχτη τιμωρεί. Μόν' έλα ας τους μετρήσω
 τους θησαυρούς μου, για να ιδώ κανένα μη μου πήραν
 στο βαθουλό καράβι τους κι εδώθε πάνε οι άλλοι».

Είπε και τα πεντάμορφα τριπόδια και λεβέτια
 μετρούσε και το μάλαμα και τα καλοφτιασμένα
 πανιά κι απ' όλα τίποτε δεν έλειπε (ν 200 – 219, μετάφραση Ζ. Σίδηρη).

Όλη αυτή η ανησυχία και η φροντίδα για τα δώρα δείχνει εκ πρώτης όψεως περίεργη, είναι όμως απόλυτα εναρμονισμένη με την εμπορική νοοτροπία των Ελλήνων του 8^{ου} αιώνα π.Χ. Όπως αναφέρει ο Jacoby (1999), οι Έλληνες ξέρουν από ριψοκίνδυνα ταξίδια και είναι εξοικειωμένοι με τους κινδύνους και τις περιπέτειες, αλλά αυτά τα ταξίδια πρέπει να αποφέρουν και το ανάλογο κέρδος, αλλιώς δεν έχουν αξία. Έτσι, λοιπόν, ο ίδιος Δίας εξ αρχής ξεκαθαρίζει στη συνέλευση των θεών, ότι οι Φαίακες θα αντισταθμίσουν όλες τις υλικές απώλειες του Οδυσσέα και έτσι θα επιστρέψει σπίτι του περισσότερο κερδισμένος από ότι αν γύριζε κατευθείαν από την Τροία με το μερίδιό του από τα λάφυρα (ε 36 – 40)⁴. Η συσχέτιση του ταξιδιού με την απόκτηση κέρδους είναι άμεση.

Εκτός από την πραγματική ιστορία των περιπλανήσεών του, την οποία αφηγείται στο βασιλιά Αλκίνοο, ο Οδυσσέας αφηγείται και κάποιες φανταστικές περιπέτειες (στην Αθηνά/βοσκό (ν 256-286), στο χοιροβοσκό Εύμαιο (ξ 199-359), στην Πηνελόπη (τα 172-204). Παραδόξως, όπως παρατηρεί και ο Burgess (2015), οι ψεύτικες ιστορίες του είναι χαρτογραφημένες στην πραγματικότητα του Μεσογειακού κόσμου, αντίθετα με τις πραγματικές του περιπέτειες που είναι έξω από τον χάρτη της ελληνικής γνώσης. Όπως αναφέρει ο Reinhardt (1999), οι πλαστές διηγήσεις του Οδυσσέα αφορούν σε περιπέτειες, οι οποίες έχουν συντεθεί εκ νέου με βάση τις προηγούμενες παραμυθικές περιπέτειες, με τέτοιο τρόπο ώστε να ανήκουν σε έναν μεταγενέστερο ιστορικό πλέον κόσμο. Οι ψεύτικες αυτές ιστορίες μεταφέρουν τους ακροατές στην Κρήτη και στην Αίγυπτο. Ο Όμηρος αναφέρει επιδρομές σε ξένες ακτές, αρπαγές και απάτες, πειρατές και Φοίνικες εμπόρους, που κυριαρχούν στις θάλασσες, με δυο λόγια ανασυνθέτει το ιστορικό φόντο της εποχής (Reinhardt, 1999).

Παράλληλα με το νόστο του Οδυσσέα, ο Όμηρος παρουσιάζει στις ραψωδίες γ και δ τους νόστους δύο ακόμα πρωταγωνιστών του Τρωικού πολέμου, του Νέστορα και του Μενελάου. Ο σεβασμίος βασιλιάς της Πύλου Νέστορας είχε την τύχη να επιστρέψει άμεσα και χωρίς απώλειες από την Τροία στην πατρίδα, μετά από ένα ταξίδι τεσσάρων μόλις ημερών στο Αιγαίο (γ 138- 184). Μάλιστα, αναφέρει ότι μέχρι την Τένεδο τον είχε

---

⁴ Απ' την καρδιά τους σα θεό θα τον τιμήσουν όλοι
και με καράβι στη γλυκιά πατρίδα θα τον στείλουν,
αφού του δώσουν αρκετά, χαλκό, χρυσό και ρούχα,
πολλά, κι όσα δε θα 'παιρνε ποτέ του κι απ' την Τροία
στο μερτικό του λάφυρα, κι αν άβλαβος γυρνούσε (μετάφραση Ζ. Σίδηρη).

ακολουθήσει και ο Οδυσσέας, ο οποίος, όμως, πήρε την απόφαση να επιστρέψει στην Τροία και να συμμετέχει στην θυσία που θα έκανε ο Αγαμέμνονας στη θεά Αθηνά, για να την εξευμενίσει. Με αυτόν τον τρόπο, ο Νέστορας αφήνει να εννοηθεί ότι, αν ο Οδυσσέας δεν άλλαζε γνώμη και δεν ακολουθούσε τον Αγαμέμνονα, θα μπορούσε να είχε επιστρέψει άμεσα στην Ιθάκη.

Από την άλλη, ο νόστος του Μενελάου διήρκεσε οκτώ ολόκληρα χρόνια και μοιάζει σε αρκετά σημεία με εκείνον του Οδυσσέα, αν και οι περιπλανήσεις του δεν ξεφεύγουν από τα γνωστά γεωγραφικά όρια. Ο Μενέλαος περιπλανιέται στην Κρήτη, την Κύπρο, τη Φοινίκη, τη Λιβύη και κυρίως στην Αίγυπτο, την οποία ο ποιητής παρουσιάζει ως μακρινή κι εξωτική χώρα. Παραμένει κι αυτός εγκλωβισμένος για ένα χρονικό διάστημα σε ένα νησί απέναντι από την Αίγυπτο και τελικά κατορθώνει να γυρίσει πίσω στη Σπάρτη με αρκετά πλούτη, τα οποία αποκόμισε κατά τη διάρκεια της οκταετούς περιπλάνησής του (δ 81-86, δ 351-586). Σύμφωνα με τον Klingner (1999), οι περιπέτειες του Μενελάου αντικατοπτρίζουν την τύχη ενός ναυτικού, που η τύχη τον έφερε σε μέρη απελπιστικά μακρινά και, αφού περιπλανήθηκε για χρόνια στην ξενιτιά, τελικά καταφέρνει να επιστρέψει πίσω στην πατρίδα γεμάτος πλούτη, για να ζήσει μια ζωή γαλήνια και άνετη:

MEN.: Μα παραβγαίνει άλλος θνητός στα πλούτη μου ναι κι όχι.

Γιατί με βάσανα πολλά στις ξενιτιές γυρνώντας,
ήρθα σε χρόνια οχτώ κλειστά και τα 'φερα με πλοία.
Κύπρο, Φοινίκη κι Αίγυπτο γυρνούσα κι Αιθίοπους,
και στους Σιδώνες κι Ερεμβούς και στη Λιβύα πήγα,
όπου στ' αρνιά τα κέρατα φυτρώνουν χέρι χέρι
κι οι προβατίνες τρεις φορές γεννούν στο χρόνο απάνω.
Κι εκεί μήδ' απ' τ' αφεντικό μήτε κι απ' τον τσοπάνη
κρέας του λείπει και σφυρί και το γλυκό το γάλα,
και πάντα το 'χουν άφθονο το γάλα να τ' αρμέξουν.
Κι ενόσω τριγυρνούσα εκεί βιος πλούσιο να συνάζω
άλλος κρυφά κι ανέλπιστα τον ακριβό αδερφό μου
με δόλο της γυναίκας του τον σκότωσε της έρμης.
Κι αν έχω τόσους θησαυρούς, πάντα η χαρά μου λείπει

(δ 78 – 93, μεταφρ. Ζ. Σίδηρη).

3.4 ΜΕΣΑ ΜΕΤΑΦΟΡΑΣ ΚΑΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΤΑΞΙΔΙΟΥ

Σύμφωνα με τον Casson (1995), σε όλη τη διάρκεια της πρώιμης αρχαιότητας, το θαλάσσιο ταξίδι ήταν ο πιο γρήγορος τρόπος μετακίνησης. Τα έργα του Ομήρου περιγράφουν πολλά ταξίδια, θαλάσσια και χερσαία, με τους Ομηρικούς ήρωες να προτιμούν το πλοίο ως μέσο για τα ταξίδια τους. Ως έμπειροι ναυτικοί, οι ομηρικοί ήρωες ταξιδεύουν με το φως της ημέρας, αλλά και τη νύχτα χρησιμοποιώντας τους αστερισμούς για τον προσανατολισμό τους (ε 269 – 277)⁵. Τα πλοία μέσα στα ομηρικά έπη χρησιμοποιούνται για τη μετακίνηση πολεμιστών, για μεταφορά ανθρώπων και εμπορευμάτων, για πειρατικές επιδρομές.

Οι Αχαιοί έφτασαν στην Τροία δια θαλάσσης (εικόνα 8). Ο Όμηρος, στο τελευταίο κομμάτι της δεύτερης ραψωδίας, παραθέτει έναν αναλυτικό κατάλογο όλων των πλοίων των Αχαιών που έλαβαν μέρος στην Τρωική εκστρατεία, απαριθμώντας όλες τις αχαϊκές πόλεις που συμμετείχαν στον πόλεμο, καθώς και τους αρχηγούς τους (B 493- 877). Ο συνολικός αριθμός φτάνει τα 1186 πλοία. Παρόλα αυτά τα πλοία φαίνεται ότι χρησιμοποιούνταν μόνο για τη μεταφορά των πολεμιστών και όχι κατά τη διάρκεια του πολέμου, αφού όλες οι μάχες στην Ιλιάδα διεξάγονται στη στεριά. Στη ραψωδία Λ (221-230)⁶, ο Όμηρος αναφέρει ότι ο Ιφιδάμας από τη Θράκη, ξεκίνησε να πολεμήσει στο πλευρό των Τρώων με 12 πλοία, τα οποία, όμως, αγκυροβόλησαν στην Περκώτη, πόλη που βρισκόταν στη νότια ασιατική πλευρά του Ελλησπόντου, ενώ ο ίδιος έφτασε πεζοπορώντας στην Τροία.

---

⁵ Άνοιξε τότε τα πανιά χαρούμενα ο Δυσσέας
και στο τιμόνι καθιστός με τέχνη κυβερνούσε,
και μήτε ο ύπνος του 'κλεινε τα μάτια, ενώ την Πούλια
αγνάντευε και το Βοσκό, που αργεί να βασιλέψει,
και την Αρκούδα, που πολλοί κι Αμάξι τήνε κράζουν
και πάντα αυτού κλωθογυρνά τον Κυνηγό θωρώντας,
και μόνη αυτή δε λούζεται στου Ωκεανού το κύμα.
Γιατί η νεράιδα του 'λεγε τ' αστέρι εκείνο να 'χει
σαν αρμενίζει στο γιαλό, στ' αριστερό του χέρι (μεταφρ. Ζ. Σίδηρη).

⁶ Ο γιος ο αρχοντικός, ο λióγεννος, του Αντήνορα Ιφιδάμας,
αναθραμμένος στην πολύκαρπη, την αρνομάνα Θράκη' [...]
αφήκε τον παστό τους νióγαμπρός, γρικώντας πως εφτάσαν
οι Δαναοί, και δώδεκα άρμενα ξοπίσω του ακλουθούσαν.
Όμως τα πλοία τα καλοζύγιαστα τ' αφήκε στην Περκώτη,
κι αυτός στεριάς επήγε κι έφτασε στις Τροίας το κάστρο μέσα (μετάφραση Καζαντζάκη- Κακριδή)

Εικόνα 8: Πλοίο των Αχαιών. Παράσταση από αρχαϊκό αγγείο. Μουσείο Würzburg , Γερμανία (αντίγραφο). Πηγή εικόνας: <http://ebooks.edu.gr/>

Οι Αχαιοί, καθ' όλη τη διάρκεια της παραμονής τους στην Τροία, χρησιμοποιούσαν τα πλοία ευρέως για τις μετακινήσεις τους (Α 308 – 312)⁷, αλλά και για τον ανεφοδιασμό τους από τις γύρω περιοχές (Ι 70- 72)⁸. Μάλιστα, στην έβδομη ραψωδία (Η 467 – 475) της Ιλιάδας, αναφέρεται ότι ο γιος του Ιάσονα και βασιλιάς της Λήμνου, Εύνηος, προμήθευε τους Αχαιούς με κρασί, ενώ φαίνεται ότι είχαν αναπτυχθεί εμπορικές σχέσεις ανάμεσα στους Αχαιούς και τη Λήμνο

κι είχαν κρασί απ' τη Λήμνο, που 'φεραν πολλά καράβια εκείθε,
σταλμένα από το γιο του Ιάσονα στους Αχαιούς, τον Εύνηο,
που 'χε γεννήσει στον Ιάσονα το βασιλιά η Υψιπύλη.
Στους γιους του Ατρέα, τον Αγαμέμνονα και το Μενέλαο, χώρια
είχε σταλμένα ο γιος του Ιάσονα κρασί, λαγήνια χίλια.
Εκείθε οι Αργίτες οι μακρόμαλλοι ψώνιζαν το κρασί τους,
κι έδινε ποιος χαλκό, ποιος σίδηρο στραφταλιστό, ποιος πάλε
με βόδια ζωντανά του τ' άλλαζε, ποιος με βοδιώ τομάρια,
ποιος και με σκλάβους, κι έτσι εχαίρουνταν πλούσιο τραπέζι πάντα
(μεταφρ. Καζαντζάκη – Κακριδή).

⁷ Κι ο γιος του Ατρέα γοργό στη θάλασσα καράβι λέει και ρίχνουν,
διαλέει και λαμνοκόπους είκοσι, πλήθια σφαχτά φορτώνει
για το θεό τη ροδομάγουλη μετά τη Χρυσοπούλα
καθίζει. Μπήκε κι ο πολύγωνμος να κυβερνά Οδυσσέας.
Μπήκαν λοιπόν αυτοί κι αρμένιζαν στις θάλασσας τις στράτες» (μετάφραση Καζαντζάκη- Κακριδή)

⁸ και στρώσε τάβλες για τους γέροντες' περίσσια αυτό πρεπό σου'
κρασί γιομάτα ειν' τα καλύβια σου, που Αργίτικα καράβια
ολημερίς περνούν το πέλαγο και φέρνουν απ' τη Θράκη! (μετάφραση Καζαντζάκη- Κακριδή)

Μάλιστα, φαίνεται ότι οι Αχαιοί, όταν, κατά τη διάρκεια των θαλάσσιων μετακινήσεών τους, δεν είχαν τη δυνατότητα να φιλοξενηθούν κάπου, διανυκτέρευαν μέσα στο καράβι (Α 475 – 476):

και σύντας ο ήλιος πια βασίλεψε και τα σκοτάδια επήραν,
μπρος στις πρυμάτσες του πλεούμενου να κοιμηθούν πλάγιασαν
(μετάφρ. Καζαντζάκη- Κακριδή).

Και η Οδύσσεια παρέχει πολλές πληροφορίες για το σκοπό και τις συνθήκες των θαλάσσιων ταξιδιών της εποχής. Ο Τηλέμαχος ταξιδεύει με πλοίο στην Πύλο και τη Σπάρτη με σκοπό συλλέξει πληροφορίες για τον πατέρα του, που λείπει χρόνια (α 280 – 283)⁹. Για το ταξίδι αυτό έχει στη διάθεσή του ένα πλοίο με είκοσι κωπηλάτες, όσους είχε και το καράβι που έστειλε ο Αγαμέμνονας στο Χρύση (Α 308 – 312). Εντύπωση, βέβαια, προκαλεί το γεγονός ότι ο Τηλέμαχος, αν και γιος του βασιλιά της Ιθάκης, δε διαθέτει δικό του πλοίο, αλλά αναγκάζεται να ναυλώσει ένα (β 294 - 295)¹⁰.

Αυτό το γεγονός μπορεί να εξηγηθεί, αν αναλογιστεί κανείς ότι η ομηρική κοινωνία της Ιθάκης, δεν είναι η μυκηναϊκή κοινωνία του 12^{ου} αιώνα π.Χ., στην οποία ο βασιλιάς ήταν ο απόλυτος άρχοντας και ιδιοκτήτης όλων των κινητών και ακίνητων περιουσιακών στοιχείων του βασιλείου του, αλλά η αρχαϊκή κοινωνία του 8^{ου} αιώνα π.Χ. Σύμφωνα με τον Αντύπα (2014), στην επική κοινωνία δεν υπάρχει κρατικός στόλος και τα καράβια αποτελούν οικογενειακά αγαθά. Τα καράβια λοιπόν του οίκου του Οδυσσέα είχαν αναλωθεί από χρόνια στην τρωική εκστρατεία, χωρίς τη δυνατότητα αναπλήρωσής τους. Παρόλα αυτά, η οικογένεια του Οδυσσέα χαίρει ακόμα σεβασμού στην κοινωνία της Ιθάκης κι έτσι ο Τηλέμαχος δε δυσκολεύεται να βρει έναν πλοιοκτήτη να του παραχωρήσει το καράβι του για λίγες μέρες. Ο ίδιος ο πλοιοκτήτης, όμως, ενημερώνει με έμμεσο τρόπο

---

⁹ Απ' όλα το καλύτερο καράβι ν' αρματώσεις
με λαμνοκόπους είκοσι και πήγαινε να μάθεις
για τον πατέρα σου είδηση, που λείπει χρόνια αλάργα,
κανείς αν ξέρει να σου πει, είτε απ' το Δία ακούσεις
φήμη που φέρνει πρώτα αυτή τα νέα στους ανθρώπους. (μετάφρ. Ζ. Σίδηρη).

¹⁰ Πολλά καράβια βρίσκονται στ' αφοκλεισμένο Θιάκι,
παλιά ή καινούρια. Και θα ιδώ το πιο καλό ποιο θα 'ναι,
να τ' αρματώσεις γλήγορα να πάμε στο ταξίδι (μετάφρ. Ζ. Σίδηρη)..

τους μνηστήρες για τις κινήσεις του Τηλεμάχου, θέλοντας να τα έχει καλά με όλα τα κέντρα εξουσίας της κοινωνίας της Ιθάκης (δ 643 - 646)¹¹.

Και στην απομονωμένη, αλλά φιλόξενη κοινωνία των Φαιάκων, ο βασιλιάς Αλκίνοος φαίνεται να κυβερνά με τη σύμπραξη ενός συμβουλίου αρχόντων. Όταν ο Αλκίνοος αποφασίζει να παράσχει φιλοξενία στον Οδυσσέα και να τον βοηθήσει να επιστρέψει πίσω στην πατρίδα του, προσφέροντάς του ένα από τα γρήγορα καράβια των Φαιάκων, έχει και τη σύμφωνη γνώμη όλων των αρχόντων της Σχερίας (η 184 – 192 & ν 3-16)¹². Οι Φαίακες, βέβαια, στην Οδύσσεια είναι ένας μυθικός λαός. Κατοικούσαν στις εσχατιές του κόσμου και ήταν φημισμένοι για τις επιδόσεις τους στη ναυσιπλοΐα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Αλκίνοος, τα καράβια τους είναι εξαιρετικά γρήγορα, καθώς πλέον χωρίς τιμόνι και κυβερνήτη, παρά μόνο με τη σκέψη (θ 555 – 563):

Πες μου και την πατρίδα σου, τη χώρα, το χωριό σου,
για να σε πάνε εκεί με νου και σκέψη τα καράβια.
Γιατί δεν έχουν τα γοργά καράβια των Φαιάκων

¹¹ Νοήμος σε Αντίνοο: Μου πήρε το καράβι μου και το 'χω ανάγκη τώρα να σύρω στην απλόχωρη την Ήλιδα, όπου βόσκουν δώδεκα εκεί φοράδες μου μαζί με τα μουλάρια άστρωτα, δουλευτάδικα, να φέρω ένα να στρώσω (μετάφρ. Ζ. Σίδηρη).

¹² ...το λόγο πήρε ο σεβαστός Αλκίνοος, και τους είπε: «Ακούστε με, όλοι οι αρχηγοί κι αρχόντοι των Φαιάκων, για να σας πω όσα μου ζητά μέσα η καρδιά στα στήθια. Τώρα που φάγατε, ο καθείς στο σπίτι του ας πλαγιάσει και την αυγή φωνάζουμε κι άλλους δημογερόντους για να φιλοξενήσουμε τον ξένο στο παλάτι, και διαλεχτά να σφάζουμε στους αθανάτους βόδια, και έπειτα να φροντίσουμε του ξένου το ταξίδι...»

Τότε ο Αλκίνοος άρχισε σε λίγο κι έτσι του 'πε: «Μια κι ήρθες στο χαλκόστρωτο παλάτι μου, Δυσσέα, θαρρώ πως στην πατρίδα σου μπρος πίσω θα γυρίσεις, χωρίς πια να τυραγνιστείς, αν και πολλά έχεις πάθει. Και στον καθένα χωριστά τους άλλους έτσι ορίζω, που το κρασί μου πίνετε φλογάτο, γεροντίσιο, κι ακούτε τον τραγουδιστή στ' αρχοντικό μου σπίτι. Βαλμένα στο καλόξυστο σεντούκι είναι του ξένου τα ρούχα και το μάλαμα το καλοδουλεμένο κι όσα άλλα δώρα του 'φεραν οι πρόκριτοι Φαιάκοι. Μα ελάτε να του δώσουμε λεβέτι και τριπόδι μεγάλο, από 'να καθενείς, κι απ' το χωριό κατόπι παίρνουμε εμείς την πλερωμή, συνάζοντάς τη απ' όλους γιατί ένας μόνος σα βαρύ το χάρισμα να κάμει». Έτσι ο Αλκίνοος μίλησε κι άρεσε ο λόγος σ' όλους. (μεταφρ. Ζ. Σίδηρη)

σαν τ' άλλα τα πλεούμενα τιμόνια ή κυβερνήτες,
μόν' βρίσκουν έτσι μόνα τους τη σκέψη των ανθρώπων
και ξέρουν όλων τα χωριά, τα καρπερά χωράφια,
και γοργοτάξιδα περνούν της θάλασσας τα πλάτια,
κρυμμένα μες στην καταχνιά και στην πυκνή θολούρα
κι ούτε φοβούνται να χαθούν μήτε κακό να πάθουν.

(μεταφρ. Ζ. Σίδηρη)

Εκτός από το μυθικό λαό των Φαιάκων, που σχίζουν τα πέλαγα του ομηρικού κόσμου με τα πλοία τους, που έχουν υπερφυσικές ιδιότητες, στην Οδύσσεια γίνεται αναφορά και στη θαλασσοκρατορία των Φοινίκων, οι οποίοι κάθε άλλο παρά μυθικός λαός ήταν. Οι Φοίνικες, από το 1100 π.Χ. περίπου μονοπώλησαν τη Μεσόγειο για σχεδόν τετρακόσια χρόνια, ώσπου οι Έλληνες να μπορέσουν, στο τέλος των Σκοτεινών Αιώνων, να ανασυνταχθούν και να τους ανταγωνιστούν με επιτυχία (Casson, 1995). Στην Οδύσσεια παρουσιάζονται ως ξακουστοί ναυτικοί, που κυριαρχούν στις θάλασσες κάνοντας εμπόριο, αλλά και πειρατεία. Ο χοιροβοσκός Εύμαιος διηγούμενος την ιστορία του στον Οδυσσέα λέει χαρακτηριστικά : «Τότε ήρθαν Φοίνικες εκεί θαλασσοξακουσμένοι κλέφτες, παιγνίδια φέρνοντας χιλιάδες στο καράβι» (ο 415-416). Ο Εύμαιος τότε ήταν ο μικρός γιος του βασιλιά της Ορτυγίας, τον οποίο μια σκλάβια του πατέρα του από τη Φοινίκη τον έδωσε στους συμπατριώτες της κι εκείνοι τον πούλησαν στον πατέρα του Οδυσσέα, το Λαέρτη. Με παρόμοιο τρόπο, όμως, έχει παρουσιάσει τους Φοίνικες λίγο νωρίτερα και ο Οδυσσέας, στην ψεύτικη ιστορία που διηγείται στον Εύμαιο, λέγοντας ότι κάποιος Φοίνικας τον ξεγέλασε και προσπάθησε να τον πουλήσει ως δούλο (ξ 287 – 297)¹³.

Για τις χερσαίες μετακινήσεις τους οι Ομηρικοί ήρωες χρησιμοποιούσαν τα άρματα. Το άρμα εμφανίζεται μέσα στα ομηρικά έπη με τρεις ονομασίες: ὄχος, δίφρος και ἄρμα, χωρίς

¹³ Στον ὄγδοο το χρόνο

ἦρθε ἓνας κάποιος Φοίνικας, ξεγελαστής του κόσμου
κι απατεώνας, που πολλούς τους έβαλε στο χέρι,
και τα μυαλά μου σήκωσε να πάμε στη Φοινίκη,
όπου κι αμπελοχώραφα και σπίτια είχε δικά του.
Εκεί μαζί του κάθισα ολάκερο ἓνα χρόνο.

Κι ὅταν στο τέλος ἔφταναν οἱ μέρες με τους μήνες
και κλειούσε ο χρόνος κι εποχή ξανάρχιζε ἄλλη πίσω,
με πήρε στο καράβι του να πάμε στη Λιβύα,
τάχα πῶς θα φορτώσουμε, χίλιες ψευτιές κολνώντας,
μα για να με πουλήσει ἐκεῖ, χρήματα να κερδίσει (μεταφρ. Ζ. Σίδηρη).

όμως καμία από αυτές τις ονομασίες να ταιριάζει με αυτή που χρησιμοποιούσαν οι Μυκηναίοι, η οποία, σύμφωνα με τις πινακίδες της Γραμμικής Β', είναι η λέξη *Hiqqunia* (Page, 1988). Σύμφωνα με τους Ruiperez & Melena (1996), στην Ιλιάδα τα άρματα χρησιμεύουν ως απλά μεταφορικά μέσα, παρόλο που σε παλαιότερες εποχές πρέπει να το χρησιμοποιούσαν και στις εφόδους. Όπως αναφέρει η de Romilly (1994), τα άρματα δεν χρησιμοποιούνταν άμεσα στις ένοπλες συγκρούσεις από τους Ομηρικούς ήρωες, αλλά χρησίμευαν μόνο για τη μεταφορά των πολεμιστών στην πρώτη γραμμή, όπου και τους περίμεναν για να τους μεταφέρουν πάλι πίσω. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η μάχη που περιγράφει ο Όμηρος στην τέταρτη ραψωδία της Ιλιάδας, στην οποία οι αντίπαλες παρατάξεις μάχονται πάνω στα άρματά τους (Δ 297-309):

Οι αμαξολάτες πρώτοι εστέκουνταν με τ' άτια και τ' αμάξια'
πίσω οι πεζοί, πολλοί κι αντρόκαρδοι, στον πόλεμο να στέκουν
πύργος γερός' στη μέση ο Νέστορας τους αχαμνούς κρατούσε,
έτσι που κι άθελα ο καθένας τους να πολεμά απ' ανάγκη.

Οι αμαξολάτες πρώτα πρόσταξε γερά τ' αλόγατά τους
να τα κρατούν και μες στον τάραχο να μη χαλνούν την τάξη.
«Μηδέ κανείς, τάχα είναι αντρόκαρδος και στ' άλογα τεχνίτης,
μπροστά απ' τους άλλους να θαρρεύεται να πολεμάει μονάχος,
για και να φεύγει' τι αχαμναίνετε μ' αυτά τη δύναμη σας.
Αν όμως ένας απ' τ' αμάξι του κάποιο άλλο φτάσει αμάξι,
με το κοντάρι ας πέσει πάνω του' το πιο συμφέρο αυτό 'ναι.
Όμοια κούρσευαν κι οι πατέρες μας και πολιτείες και κάστρα,
τέτοια καρδιά και γνώμη κλείνοντας βαθιά στα στήθια μέσα.»

(μετάφραση Καζαντζάκη-Κακριδής)

Στην Οδύσσεια, ο Τηλέμαχος ταξιδεύει με άρμα από την Πύλο στη Σπάρτη (γ 475 – 481)¹⁴, ενώ η κόρη του Μενελάου από τη Σπάρτη στη Φθία της Θεσσαλίας (δ 5 – 10)¹⁵. Αν και η

---

¹⁴ ... άρχισε κι είπε ο Νέστορας ο γεροαλογολάτης:
«Ζήψτε, παιδιά μου, αλόγατα καλότριχα στ' αμάξι,
να πάνε τον Τηλέμαχο στο μέρος όπου θέλει».
Έτσι είπε κι όλοι υπάκουσαν κι όπως τους είπε κάνουν.
Του ζέψανε άτια γλήγορα στ' αμάξι κι η επιστάτρα
ψωμιά του φέρνει και κρασί κι άλλα πολλά προσφάγια,
που τρώνε οι θεογέννητοι μονάχα οι βασιλιάδες (μεταφρ. Ζ Σίδηρη)

μορφολογία του εδάφους στον ελλαδικό χώρο δεν παρέχει ιδανικές συνθήκες για τη χρήση των αρμάτων, φαίνεται ότι ένα δίκτυο αμαξιτών δρόμων υπήρχε ήδη από τη μυκηναϊκή εποχή και στην ηπειρωτική χώρα αλλά και στην Κρήτη. Στη Μεσσηνία έχουν εντοπιστεί ορισμένα τμήματα αμαξιτών δρόμων, που φαίνεται ότι συμβαδίζουν με τη διαδρομή, που πρέπει να ακολούθησε ο Τηλέμαχος από την Πύλο στη Σπάρτη (γ 482 – 497)¹⁶ (Ruiperez & Melena, 1996). Βέβαια, σύμφωνα με τον Casson (1995), την εποχή του Ομήρου, το άρμα στην Ελλάδα ήταν σχεδόν απαρχαιωμένο, το μεταχειρίζονταν μόνο στους αγώνες. Επομένως, αυτά τα ταξίδια πρέπει να είναι αναχρονισμοί, αναμνήσεις των μυκηναϊκών χρόνων, όταν οι ευγενείς χρησιμοποιούσαν τα άρματα για περιπάτους στην εξοχή.

Για τις χερσαίες μεταφορές χρησιμοποιούνταν συνήθως υποζύγια, ιδίως μουλάρια, ενώ όπου το επέτρεπε η διαμόρφωση του εδάφους χρησιμοποιούσαν τροχοφόρα (Casson, 1995). Έτσι στην τελευταία ραψωδία της Ιλιάδας (Ω 322 – 327), ο Πρίαμος:

«με βιάση ανέβη στο αμάξι του, και βγήκε
περνώντας μέσα απ' την αυλόπορτα και το βουερό χαγιάτι'
ομπρός τραβούσε ο πολυκάτεχος Ιδαίος, και τα μουλάρια
που σέρναν το καρότσι εκέντριζε' και τ' άλογα ξοπίσω,
κυβερνημένα από το γέροντα, που εκράτα το μαστίγι,
γοργά μεσ' απ' το κάστρο εδρόμιζαν» (μεταφρ. Καζαντζάκη- Κακριδή).

¹⁵ Την κόρη του έστειλε στο γιο του νικητή Αχιλλέα.
Στην Τροία του την έταξε και του 'δωσε το λόγο
και τώρα πια οι αθάνατοι τους τέλεβαν το γάμο.
Με αμάξια και μ' αλόγατα την κόρη προβοδούσε
να πάει στην κοσμοξάκουστη των Μυρμιδόνων χώρα, όπου βασιλεύε ο γαμπρός (μεταφρ. Ζ. Σίδηρη)

¹⁶ Ανέβηκε ο Τηλέμαχος στ' όμορφο αμάξι τότε.
Κοντά του κι ο Πεισίστρατος ο πολεμάρχος πήγε
στ' αμάξι απάνω κι έκατσε και πήρε και τα γκέμια.
Χτυπάει να τρέξουν τ' άλογα και πρόθυμα πετούσαν
στον κάμπο, πίσω αφήνοντας της Πύλος τ' όρθιο κάστρο,
κι όλη τη μέρα το ζυγό στον τράχηλό τους σειούσαν.
Κι ο ήλιος πια βασίλεψε κι ισκιάσανε όλοι οι δρόμοι,
σαν έφτασαν μες στη Φηρή, στου Διοκλή το σπίτι,
γιου του Ορσιλόχου, που ο Ρουφιάς τον έσπειρε παιδί του,
κι εκεί τους φιλοξένησε τη νύχτα να περάσουν.
Σαν ήρθε η ροδοδάχτυλη νυχτοθρεμμένη Αυγούλα,
ζέστανε τ' άτια κι έκατσαν στο πλουμισμένο αμάξι
και βγήκαν απ' τ' αχόλαλο λιακό κι απ' τ' αυλοπόρτι.
Χτυπά να τρέξουν τ' άλογα και πρόθυμα πετούσαν,
κι ευτύς σε λίγο φτάσανε σε σταροβγάλτη κάμπο
κι εκεί το δρόμο τέλεσαν. Τόσο γοργά πετούσαν.
Κι ο ήλιος πια βασίλεψε κι ισκιάσανε όλοι οι δρόμοι (μεταφρ. Ζ. Σίδηρη).

Ενώ στην Οδύσσεια, στο νησί των Φαιάκων, η Ναυσικά φορτώνει τα ρούχα σε ένα μεγάλο, καλότροχο και σκεπασμένο αμάξι που το έσερναν μουλάρια, για να πάει να τα πλύνει στο ποτάμι (ζ 68 – 73)¹⁷. Ο Όμηρος αναφέρει μόνο τετράτροχα αμάξια, αλλά είναι σίγουρο πως ήταν γνωστά και τα δίτροχα (Casson, 1995).

Τέλος, μπορεί οι ομηρικοί ήρωες να χρησιμοποιούν τα άλογα, όπως και τα μουλάρια για να σέρνουν τα άρματα, αλλά δεν ιππεύουν. Μόνη εξαίρεση αποτελεί η κλοπή των αλόγων του Ρήσου από τον Οδυσσέα και το Διομήδη στην Ιλιάδα, όπου ο Οδυσσέας ανέβηκε πάνω στα άλογα του Ρήσου για να τα οδηγήσει γρήγορα στο αχαϊκό στρατόπεδο (Κ 512 -514)¹⁸. Σύμφωνα με τον Casson (1995), η προαγωγή του αλόγου σε ζώο ιππασίας συνέβη λίγο πριν την αρχή της 1ης χιλιετίας π.Χ. στη Μέση Ανατολή, μέχρι τότε μόνο οι δούλοι καβαλούσαν ξεστρατισμένα ζώα για να τα φέρουν πίσω στο στάβλο και οι αλογοκλέφτες ξέφευγαν καβάλα στο λάφυρό τους.

---

¹⁷ «Μήτε μουλάρια, κόρη μου, θα λυπηθώ, μήτε άλλο.
Μόν' πήγαινε κι οι παραγοί θα ζέψουν ένα αμάξι,
να 'ναι ψηλό, καλόροδο κι απάνω σκεπασμένο».
Είπε κι ευτύς τους παραγοί προστάζει κι όλοι ακούνε,
Κι όζω το μουλαρόσυρτο καλοφκιασμένο αμάξι
συγύρισαν και φέρανε να ζέψουν τα μουλάρια (μεταφρ. Ζ. Σίδηρη).

¹⁸ Είπε, κι αυτός το λάλο εγνώρισε της Αθηνάς που εμίλα,
κι ευτύς καβαλικεύει τ' άλογα' τους δίνει κι ο Οδυσσέας
με το δοξάρι μια, και πέταξαν στ' Αργίτικα καράβια (μεταφρ. Καζαντζάκη-Κακριδή).

3.5 Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΞΕΝΙΑΣ ΣΤΑ ΟΜΗΡΙΚΑ ΕΠΗ

Σε αντίθεση με τη σύγχρονη εποχή, που τα ταξίδια είναι προνόμιο το οποίο μπορούν να απολαμβάνουν όλοι σχεδόν οι άνθρωποι, στο δυτικό τουλάχιστον κόσμο και οι υποδομές υποδοχής και φιλοξενίας πολλαπλασιάζονται και βελτιώνουν τις παροχές τους διαρκώς, στα ομηρικά χρόνια, οι ξένοι ήταν λιγστοί, γι' αυτό και δεν υπήρχαν οργανωμένες υποδομές φιλοξενίας (Βενετσανοπούλου, 2006, Βαρβαρέσος, 2000). Ως εκ τούτου, η εξυπηρέτηση των ταξιδιωτών στηριζόταν αποκλειστικά στο θεσμό της φιλοξενίας, όπου η υποδοχή και η περιποίηση των ξένων γινόταν αφιλοκερδώς (Βενετσανοπούλου, 2006). Η παροχή φιλοξενίας θεωρούνταν ύψιστη αρετή, ενώ, αντίθετα, η άρνησή της θεωρούνταν ασέβεια προς τους θεούς και επέσυρε τη θεική τιμωρία (Βενετσανοπούλου, 2006, de Romilly, 1994).

Σύμφωνα με τη de Romilly (1994), οι ομηρικοί ήρωες διακρίνονταν για την ευσέβειά τους και για την αμέριστη εμπιστοσύνη στη δικαιοσύνη των θεών. Ο σεβασμός προς τους θεούς, ο οποίος συνιστούσε κανόνα अपαράβατο είχε ως συνέπεια και το σεβασμό ορισμένων τύπων για την τήρηση των οποίων εγγυητές θεωρούνταν οι θεοί και που για την ομηρική κοινωνία συνιστούσαν αξίες που δεν επιδέχονταν αμφισβήτηση, όπως ήταν ο σεβασμός των όρκων και ο σεβασμός προς τους ξένους. Η παροχή φιλοξενίας αποτελούσε ιερό θεσμό, από την εφαρμογή του οποίου κρινόταν ο χαρακτήρας του ανθρώπου.

Σύμφωνα με το Reece (1993), υπάρχουν δώδεκα σκηνές φιλοξενίας στην Οδύσσεια (η Αθηνά- Μέντης από τον Τηλέμαχο στην Ιθάκη, ο Τηλέμαχος από το Νέστορα στην Πύλο, ο Τηλέμαχος από το Μενέλαο στη Σπάρτη, ο Ερμής από την Καλυψώ στην Ωγυγία, ο Οδυσσέας από τους Φοίνικες, ο Οδυσσέας από τον Κύκλωπα Πολύφημο, ο Οδυσσέας από τον Αίολο, ο Οδυσσέας και οι Λαιστρυγόνες, ο Οδυσσέας από την Κίρκη, ο Οδυσσέας από τον Εύμαιο, ο Τηλέμαχος από τον Εύμαιο και ο Οδυσσέας- ζητιάνος στο παλάτι του) και τέσσερις στην Ιλιάδα (η πρεσβεία στον Αχιλλέα, ο Νέστορας και ο Οδυσσέας στη Φθία, η Θέτιδα από τον Ήφαιστο και η Αφροδίτη από τον Αγκίση).

Όπως αναφέρει η de Romilly (1994), η αφθονία των στερεότυπων στίχων σε σκηνές που περιγράφουν την παροχή φιλοξενίας στα ομηρικά έπη οφείλεται στο γεγονός ότι οι εν λόγω σκηνές υπακούουν κι αυτές σε κάποιους κανόνες. Οι στερεότυποι στίχοι, δηλαδή, υποδηλώνουν την εξύμνηση της πιστής εφαρμογής των κοινωνικών τύπων. Λαμβάνοντας

υπόψη το τυπικό της φιλοξενίας, το οποίο αναλύθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, υποδειγματική πρέπει να θεωρηθεί η φιλοξενία του Τηλεμάχου από το Νέστορα στην Πύλο (ραψωδία γ) και από το Μενέλαο στη Σπάρτη (δ 1 - 619), όπως και η φιλοξενία του Οδυσσέα από τους Φαίακες στη Σχερία. Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις, οι οικοδεσπότες τηρούν όλους τους κανόνες φιλοξενίας και προσπαθούν να κάνουν το καλύτερο για το φιλοξενούμενό τους. Ο Νέστορας και ο Μενέλαος υποδέχονται εγκάρδια τον Τηλέμαχο, του παρέχουν πλουσιοπάροχη φιλοξενία, ικανοποιούν το αίτημά του να του μεταφέρουν όλα όσα γνωρίζουν για την τύχη του πατέρα του και στο τέλος, ο μεν Νέστορας, δίνει ένα άρμα στον Τηλέμαχο και αναθέτει στο γιο του να τον συνοδεύσει στον επόμενο προορισμό του, τη Σπάρτη, ο δε Μενέλαος του προσφέρει πλούσια δώρα, όπως αρμόζει σε ένα πριγκιπόπουλο.

Ο βασιλιάς των Φαιάκων, Αλκίνοος, φιλοξενεί για τρεις ημέρες στο παλάτι του το ναυαγό Οδυσσέα, στη διάρκεια των οποίων δεν αρκείται απλά στην παράθεση γεύματος και στην παροχή διαμονής, αλλά καλεί τον αιιδό Δημόδοκο να τραγουδήσει για τον ξένο δύο φορές και διοργανώνει και αθλητικούς αγώνες προς τιμή του φιλοξενούμενού του. Στο τέλος, του παρέχει πλούσια δώρα, ενώ φροντίζει ένα από τα γρήγορα καράβια των Φαιάκων να τον γυρίσει πίσω στην πατρίδα του.

Από την άλλη μεριά, βέβαια, παροχή φιλοξενίας και τα δώρα δεν ήταν χωρίς αντίκρισμα, καθώς, όταν ο οικοδεσπότης ανταπέδιδε την επίσκεψη, απαιτούσε παρόμοια φιλοξενία και ανάλογης αξίας δώρα (Casson, 1995). Στην τελευταία ραψωδία της Οδύσσειας, ο Λαέρτης λέει στον Οδυσσέα που του παρουσιάστηκε σαν ξένος, ότι τα δώρα φιλοξενίας που είχε προσφέρει στο γιο του πήγαν χαμένα, αφού αυτός δε βρίσκεται στη ζωή για να του τα ανταποδώσει (ω, 279-285):

Κι απάντησε ο πατέρας του με δάκρυα κι έτσι του' πε'
 «Ο τόπος είναι, ξένε, αυτός που ρώτησες να μάθεις
 και τον κατέχουν άνθρωποι κακοί και διαστρεμμένοι.
 Τα δώρα που του χάρισες όλα χαμένα πήγαν,
 κι εδώ αν εκείνον ζωντανό τον έβρισκες στο Θιάκι,
 δώρα θα σου 'δινε κι αυτός και θα σε προβοδούσε
 μ' αγάπη, ως είναι το σωστό σ' όποιον αρχίσει πρώτος...»

(μεταφρ. Ζ. Σίδηρη)

Η φιλοξενία ήταν πολύ σημαντικός θεσμός και δημιουργούσε στενούς δεσμούς ανάμεσα στον οικοδεσπότη και το φιλοξενούμενο, οι οποίοι κληροδοτούνταν και στα παιδιά τους. Οι δεσμοί αυτοί διατηρούνταν με την κατά καιρούς ανταλλαγή δώρων και την αμοιβαία παροχή υπηρεσιών, ήταν δε τόσο ιεροί, ώστε δεν επέτρεπαν σε δύο άνδρες να χτυπηθούν μεταξύ τους, ακόμη κι όταν βρίσκονταν αντίπαλοι σε πόλεμο (de Romilly, 1994). Αυτό ακριβώς συνέβη στην Ιλιάδα, ανάμεσα στον Αχαιό Διομήδη και τον Τρώα Γλαύκο, οι οποίοι όχι μόνο ματαίωσαν τη μονομαχία τους, όταν ανακάλυψαν ότι ήταν φίλοι πατρικοί από φιλοξενία, αλλά αντάλλαξαν και τα άρματά τους ανανεώνοντας με αυτόν τον τρόπο τους δεσμούς που ένωναν τις οικογένειές τους (Z 120 – 236):

Ο Γλαύκος τότε, ο γιος του Ιππόλοχου, με το Διομήδη σμίγει
εκεί στη μέση, και λαχτάριζαν κι οι δυο τους να πιαστούνε. [...]

Έτσι μιλούσε, κι ο βροντόφωνος εχάρηκε Διομήδης,
και το κοντάρι κάτω μπήγοντας στη γη την πολυθρόφα
στον αντρολάτη ευτύς με πρόσχαρα γλυκομιλούσε λόγια:
« Παλιός λοιπόν λογίεσαι φίλος μου, προγονικός, αλήθεια!
τι ο αρχοντικός Οινέας τον άψεγο Βελλεροφόντη, ξέρω,
κράτησε κάποτε στο σπίτι του καλοσκαμνίζοντάς τον
είκοσι μέρες, κι ώρια αλλάζανε δώρα φίλιας οι δυο τους' [...]
Λοιπόν μες στο Άργος καλοπρόσδεχτος θα μου 'σαι ξένος πάντα'
κι εγώ δικός σου, αν έρθω κάποτε στων Λυκιωτών τη χώρα.

Κι όταν ακόμα ανάβει ο πόλεμος, ας κρατηθούμε αλάργα'
πολλοί 'ναι οι Τρώες, πολλοί οι σύμμαχοι τους, για να 'χω να σχοίω
όποιον μου ρίξει ο θεός στα χέρια μου για τρέχοντας τον φτάσω·
Κι έχεις και συ Αχαιούς, αν δύνεσαι, πολλούς να ρίξεις κάτω.
και τ' άρματά μας ας αλλάξουμε, και τούτοι για να μάθουν
πως φίλοι γονικοί λογιόμαστε κι απ' τα παλιά τα χρόνια.»

Έτσι σα μίλησαν, απήδηξαν από τ' αμάξια κάτω,
δώσαν τα χέρια τους κι ορκίστηκαν πίστη, φιλία κι αγάπη

(μετάφραση Καζαντζάκη – Κακριδή).

Οι περισσότερες περιπτώσεις φιλοξενίας στα ομηρικά έπη αφορούν σε μέλη αριστοκρατικών οικογενειών. Όταν όμως ο Όμηρος περιγράφει τις περιπέτειες του Οδυσσέα, που μεταμφιέζεται σε ζητιάνο, υπάρχει κάποιος υπαινιγμός για το τι θα

μπορούσε να συμβεί στον ανώνυμο ταξιδιώτη (Casson, 1995). Ο χοιροβοσκός Εύμαιος, που είναι ευσεβής, παρέχει χωρίς δεύτερη σκέψη τη φιλοξενία του στο ζητιάνο, καθώς όπως αναφέρει δεν μπορεί να αρνηθεί τη φιλοξενία του σε ξένο, όποιος κι αν είναι αυτός, αφού όλοι οι ξένοι είναι σταλμένοι από το Δία (ξ 56-59).

Η φιλοξενία που παρέχει ο χοιροβοσκός Εύμαιος στον Οδυσσέα δε διακρίνεται για τη λαμπρότητά της, αλλά για την άσπογη τήρηση του παραδοσιακού τυπικού (de Romilly, 1994). Αντίθετα, όταν ο Οδυσσέας – ζητιάνος φτάνει στο σπίτι του, οι μνηστήρες τον περιφρονούν και τον κακομεταχειρίζονται (ραψωδία ρ 365 κ. εξ.) και μια υπηρέτρια προσπαθεί να τον διώξει, παραβαίνοντας τους νόμους του Ξένιου Δία (σ 321- 336). Αν ένας ξένος δεν έβρισκε φιλοξενία, το καλύτερο που είχε να ελπίζει ήταν λίγος χώρος για να κοιμηθεί κατάχαμα σε κάποια λέσχη ή, ακόμη καλύτερα, στο τοπικό χαλκουργείο, όπου η ζέστη της φωτιάς θα τον προφύλαγε από τη νυχτερινή παγωνιά (Casson, 1995).

Δεν είναι όμως όλοι οι λαοί θεοσεβούμενοι και πολιτισμένοι. Η άλλη όψη του νομίσματος παρουσιάζεται στις περιπέτειες του Οδυσσέα με τους Κύκλωπες και τους Λαιστρυγόνες, οι οποίοι περιφρονούν τους άγραφους νόμους του Δία και βλέπουν τους ξένους ως ακόμη μία μερίδα φαγητό (Casson, 1995). Πρόκειται για κοινωνίες πρωτόγονες και βάρβαρες, που δε γνωρίζουν από ηθικούς κώδικες και νόμους. Ιδιαίτερα οι Κύκλωπες παρουσιάζονται να ζουν απομονωμένοι στις σπηλιές τους χωρίς να υπάρχει καμία πολιτική ή κοινωνική οργάνωση και χωρίς τη δυνατότητα επικοινωνίας με τον έξω κόσμο, αφού δε γνωρίζουν την τέχνη της ναυπηγικής. Φυσικά, σε μια τόσο πρωτόγονη και απομονωμένη κοινωνία δεν υπάρχει η αίσθηση του δικαίου, ούτε και ο σεβασμός σε καθιερωμένους θεσμούς, όπως αυτός της φιλοξενίας (ι 105 – 130)¹⁹.

---

¹⁹ Εκείθε εμπρός τραβήξαμε με σπλάχνα μαραμένα
και στον ανόμων πήγαμε Κυκλώπων την πατρίδα,
που στον μακαριστών θεών τη δύναμη θαρρώντας,
φυτό στη γη δε φύτεψαν μήτε όργωσαν χωράφι,
μόν' όλα βγαίνουν άσπαρτα κι ανόργωτα φυτρώνουν,
στάρια, κριθάρια, κλήματα που το κρασί τους κάνουν,
από μεγαλοστάφυλα καθώς τα φέρνει ο Δίας.
Δεν έχουν προεστών βουλές μήτε από νόμους ξέρουν,
και κατοικούνε στον βουνών κατάκορφα τις ράχες,
μέσα σε βαθουλές σπηλιές και τα παιδιά του ορίζει
καθείς και τη γυναίκα του, μήτε ψηφά τους άλλους. [...]
Δεν έχουν κοκκινόπλωρα οι Κύκλωπες καράβια
μήτε τεχνίτες καραβιών πλεούμενα να φτιάσουν

3.6 ΛΑΝΘΑΝΟΥΣΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΟΝ ΟΜΗΡΟ

Μπορεί η πρώτη τουριστική δραστηριότητα να μαρτυρείται ήδη από το 1500 π.Χ. στην περιοχή της Αιγύπτου, της Μεσοποταμίας και της Ελλάδας (Casson, 2015, Βενετσανοπούλου, 2006), ωστόσο στα έργα του Ομήρου, παρότι γίνεται πολύς λόγος για ταξίδια, αυτά δεν είναι τουριστικά. Όπως αναφέρει ο Λαλούμης (2015), οι ταξιδιώτες στα έργα του Ομήρου δεν ήταν ποτέ τουρίστες. Ήταν έμποροι, αγγελιαφόροι, εξόριστοι ή άνθρωποι που είχαν χάσει το δρόμο τους. Παρόλα αυτά, μέσα στους στίχους της Ιλιάδας και της Οδύσσειας υπάρχουν κάποιες αναφορές που μαρτυρούν ότι κάποιες πρώτες, υποτυπώδεις και λανθάνουσες, ειδικές μορφές τουρισμού είχαν κάνει την εμφάνισή τους.

- **Πολιτιστικός τουρισμός**

Η Βενετσανοπούλου (2006) αναφέρει ότι τουρισμός και πολιτισμός είναι έννοιες αλληλένδετες, καθώς όσοι ταξιδεύουν σε κάποιον ξένο τόπο για τουρισμό, έρχονται σε επαφή και με τον πολιτισμό του. Με αυτήν την έννοια, ο Οδυσσέας, ο οποίος «γνώρισε ανθρώπων πολλών τους τόπους και τη γνώμη» (α 3, μεταφρ. Ζ. Σίδερη), θα μπορούσαμε να πούμε ότι ήταν ένας πολιτιστικός τουρίστας της εποχής. Παρότι δεν επέλεξε ο ίδιος να περιπλανηθεί σε τόσα πολλά μέρη και να έρθει σε επαφή με τόσους άγνωστους λαούς και πολιτισμούς, αλλά ήταν η τύχη και ο θυμός του Ποσειδώνα που κατεύθυναν το ταξίδι του, ωστόσο ο ίδιος, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω (κεφ. 3.3), είχε την περιέργεια και το ενδιαφέρον να γνωρίσει τους κατοίκους, και να μάθει για τον τρόπο ζωής, τα ήθη και τα έθιμα των περιοχών που επισκεπτόταν.

- **Αθλητικός τουρισμός**

Οι πρώτοι Ολυμπιακοί Αγώνες πραγματοποιήθηκαν το 776 π.Χ. ή το 770 π.Χ., την εποχή, δηλαδή που υπολογίζεται ότι έζησε ο Όμηρος, και ήταν στην ουσία μία αθλητικο – θρησκευτική εκδήλωση, αφιερωμένη στο θεό Δία (Βαρβαρέσος, 2000, Crowther, 2001). Ο Όμηρος στα έργα του δεν κάνει καμία αναφορά σε μεγάλες πανελλήνιες αθλητικές διοργανώσεις, ωστόσο υπάρχουν αρκετά σημεία στα οποία μπορεί να διακρίνει κάποιος την αγάπη των ομηρικών ηρώων για τους αθλητικούς αγώνες. Τα αγωνίσματα φαίνεται ότι

σε κάθε χρήσιμη δουλειά, να πάνε σ' άλλους τόπους,
όπως συχνά τις θάλασσες περνώντας τρέχουν άλλοι,
να φέρουν στ' αφροχώματα νησί να τους δουλέψουν (μεταφρ. Ζ. Σίδερη).

συνόδευαν τους ήρωες του Ομήρου και στις ευχάριστες αλλά και στις δυσάρεστες στιγμές τους.

Μέρος του τυπικού της φιλοξενίας του Οδυσσέας από το βασιλιά Αλκίνοο στη Σχερία ήταν και η διοργάνωση αθλητικών αγώνων προς τιμήν του ξένου. Όλα τα αρχοντόπουλα της Σχερίας σηκώθηκαν να διαγωνιστούν στην πάλη, το άλμα, το τρέξιμο (εικόνα 9) και στις γροθιές (θ 97-139) και μάλιστα ένας από τους νέους προκαλεί και τον Οδυσσέα να αγωνιστεί μαζί τους για να αποδείξει την αξία του. Ο Οδυσσέας παίρνει τότε έναν δίσκο και τον πετάει τόσο μακριά (εικόνα 10), ώστε όλοι παραδέχονται πως κανείς δεν μπορεί να τον ξεπεράσει (θ 186-201)

Οι αθλητικοί αγώνες, όμως, δεν πραγματοποιούνταν για να τιμηθεί μόνο ένας ξένος. Ο Αχιλλέας, ως μέρος των ταφικών τιμών του Πατρόκλου στην Ιλιάδα, διοργανώνει αθλητικούς αγώνες στη μνήμη του, ορίζοντας μάλιστα και πλουσιοπάροχα δώρα για τους νικητές (Ψ 259 κ.εξ.).

Εικόνα 9 (αριστερά): Δρομείς. Από αμοφρέα του 6ου αι. π.Χ

Εικόνα 10 (δεξιά): Δισκοβόλος με λίθινο δίσκο. Αγγειογραφία του 6ου αι. π.Χ. (Βρετανικό Μουσείο)

Πηγή εικόνων: <http://www.pi-schools.gr/>

- **Θρησκευτικός τουρισμός**

Σύμφωνα με τη Βενετσανοπούλου (2006), το ιερό της Δήλου υπήρξε θρησκευτικό κέντρο των Ιώνων, με θρησκευτικό, ψυχαγωγικό και πολιτικό χαρακτήρα. Στον ομηρικό ύμνο «Εις τον Απόλλωνα», που χρονολογείται τον 7^ο αιώνα π.Χ. αναφέρεται ότι στη Δήλο διοργανώνονταν Πανιώνιες γιορτές, με χορό, τραγούδι και αγώνες πυγμαχίας (στ. 145-152). Ο Dillon (1997) αναφέρει ότι τα ομηρικά έπη παρέχουν αρκετές αποδείξεις ότι τα

προσκυνηματικά ταξίδια είχαν ξεκινήσει πριν από το τέλος του 8^{ου} αιώνα π.Χ., αν και οι μετακινήσεις για θρησκευτικούς και προσκυνηματικούς λόγους αναπτύχθηκαν σε ευρεία κλίμακα από τον 6^ο αιώνα π.Χ.

Ο Οδυσσέας, όταν συναντά για πρώτη φορά τη Ναυσικά στη Σχερία, της αναφέρει ότι τον θάμπωσε με την ομορφιά της, με τον ίδιο τρόπο που τον είχε εντυπωσιάσει ένα βλαστάρι φοινικιάς, που είχε φυτρώσει πλάι στο βωμό του Απόλλωνα, στη Δήλο (ζ 160-169). Ο Οδυσσέας φέρεται να πέρασε από τη Δήλο με τον στρατό του πηγαίνοντας για την Τροία και να έκανε θυσία στο βωμό του Απόλλωνα που υπήρχε εκεί (Dillon, 1997). Είναι πάντως πολύ πιθανό, ο ίδιος ο Όμηρος να επισκέφτηκε τη Δήλο ως ραψωδός κατά τη διάρκεια των εορτών που οργανώνονταν εκεί προς τιμήν του Απόλλωνα, οπότε ο θαυμασμός για το βλαστάρι φοινικιάς να αποτελεί προσωπικό βίωμα (<http://ebooks.edu.gr>).

Σύμφωνα με το Λαγό (2016), τα μαντεία αποτελούσαν πανελλήνια θρησκευτικά κέντρα, στα οποία κατέφευγαν άνθρωποι από κάθε μεριά του ελληνικού κόσμου προκειμένου να μάθουν για το μέλλον τους ή για να ζητήσουν τη συμβουλή του θεού. Μέσα στα έπη υπάρχουν τρεις αναφορές στα δύο γνωστότερα και αρχαιότερα μαντεία της αρχαίας Ελλάδας, των Δελφών και της Δωδώνης. Στην Ιλιάδα, ο Αχιλλέας επικαλείται τον πλούτο του μαντείου των Δελφών (I 404 – 405), ο οποίος προέρχονταν από τις πολυάριθμες προσφορές των πιστών. Στη δέκατη τέταρτη ραψωδία της Οδύσσειας, ο Οδυσσέας διηγούμενος μια πλαστή ιστορία στον Εύμαιο, του αναφέρει ότι άκουσε πως ο Οδυσσέας πήγε στο μαντείο της Δωδώνης, πριν επιστρέψει στην Ιθάκη, για να πάρει το χρησμό του Δία σχετικά με τον τρόπο επανόδου του στην πατρίδα (ξ 327-330). Τέλος, σύμφωνα με τον Dillon (1997), όταν ο Αμφίνομος λέει στους υπόλοιπους μνηστήρες ότι πρέπει να πάρουν τη γνώμη του Δία, πριν σκοτώσουν τον Τηλέμαχο (π 402-403), εννοεί ότι πρέπει να πάρουν χρησμό από το μαντείο της Δωδώνης, το οποίο ήταν αφιερωμένο στο βασιλιά των θεών.

3.7 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην Ιλιάδα και στην Οδύσσεια παρουσιάζεται μέσα από μύθους, αλλά και ιστορικά γεγονότα, μέσα από φανταστικές ιστορίες, αλλά και μέσα από ιστορίες που θα μπορούσαν να είναι αληθινές, όλος σχεδόν ο τότε γνωστός κόσμος. Η ιστορία της Ιλιάδας εκτυλίσσεται στις πεδιάδες της Μικράς Ασίας, ενώ η Οδύσσεια χρησιμοποιεί ως σκηνικό ολόκληρη τη Μεσόγειο.

Οι ήρωες των Ομηρικών επών αφήνουν τον τόπο τους και την ασφάλεια του σπιτιού τους και ταξιδεύουν σε όλη τη Μεσόγειο, δια θαλάσσης και δια ξηράς, για να πολεμήσουν, για να εμπορευτούν και για να πλουτίσουν, αλλά και για να ικανοποιήσουν την περιέργειά τους, να γνωρίσουν νέους τόπους και πολιτισμούς, να δουν τι υπάρχει πέρα από το γνωστό κόσμο, κίνητρα τα οποία διακρίνουν και τους σύγχρονους τουρίστες. Έτσι έρχονται σε επαφή με διάφορες κοινωνίες ανθρώπων, άλλες πολιτισμένες και εξελιγμένες (Τρώες, Φαίακες) και άλλες πρωτόγονες, άγριες και αφιλόξενες (Κύκλωπες, Λαιστρυγόνες). Σε αυτό οι ομηρικοί ήρωες μοιάζουν με τους συγχρόνους του Ομήρου Έλληνες, οι οποίοι αγαπούν την εξερεύνηση και την περιπέτεια, γι' αυτό και φεύγουν από τους τόπους τους και ταξιδεύουν κάνοντας εμπόριο και ιδρύοντας αποικίες σχεδόν σε κάθε γωνιά της Μεσογείου. Και είναι πολύ πιθανό οι φανταστικές ιστορίες του Ομήρου να έχουν συμπεριλάβει, με μεγάλη δόση υπερβολής, βέβαια, τις εμπειρίες και τις εντυπώσεις των Ελλήνων ναυτικών και ταξιδιωτών από την επαφή τους με τους νέους τόπους.

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί, ότι μέσα στους στίχους των ομηρικών επών μπορεί κάποιος να διακρίνει ψήγματα ειδικών μορφών τουρισμού, τηρουμένων των αναλογιών φυσικά. Έτσι, γίνονται «θρησκευτικοί τουρίστες» επισκεπτόμενοι κάποιο μαντείο για να ζητήσουν χρησμό από τους θεούς, δείχνοντας με αυτόν τον τρόπο την ευσέβειά τους, «αθλητικοί τουρίστες» συμμετέχοντας σε αθλητικούς αγώνες, αλλά και «πολιτισμικοί τουρίστες» ερχόμενοι σε επαφή με νέους πολιτισμούς και γνωρίζοντας τις συνήθειες και τα ήθη ξένων λαών.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παρούσα εργασία μελέτησε τα χαρακτηριστικά των ταξιδιών και των ταξιδιωτών της πρώιμης ελληνικής, κυρίως, αρχαιότητας, με σκοπό να εντοπιστούν, στα προϊστορικά εκείνα ταξίδια, τα στοιχεία που αποτέλεσαν τη βάση για τη δημιουργία και την εξέλιξη του τουριστικού φαινομένου και απώτερο στόχο να γίνει, στο μέτρο του δυνατού, μια σύγκριση ανάμεσα στους πρώτους ταξιδιώτες και στους σύγχρονους τουρίστες. Το εγχείρημα αυτό παρουσιάζει εγγενείς δυσκολίες, καθώς οι πηγές στις οποίες μπορεί να στηριχθεί κάποιος για την ανασύνθεση της εποχής εκείνης είναι ελάχιστες. Στην παρούσα εργασία χρησιμοποιήθηκαν τα ομηρικά έπη, δηλαδή, η Ιλιάδα και η Οδύσσεια, ως βασική πηγή πληροφοριών για τα ταξίδια της πρώιμης αρχαιότητας, καθώς αποτελούν τα μοναδικά σωζόμενα έργα της πρώιμης ελληνικής αρχαιότητας.

Σε γενικές γραμμές, ο σύγχρονος τουρισμός είναι μια δραστηριότητα που αφορά όλες σχεδόν τις κοινωνικές τάξεις, ενώ η σύγχρονη τουριστική βιομηχανία διευρύνεται συνεχώς προσθέτοντας νέους προορισμούς και καινούρια εξειδικευμένα τουριστικά πακέτα, που μπορούν να ικανοποιήσουν και τους πιο απαιτητικούς πελάτες.

Σύμφωνα, άλλωστε, με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού (2017), τις τελευταίες έξι δεκαετίες ο τουρισμός γνώρισε τόσο μεγάλη ανάπτυξη και εξάπλωση, ώστε να θεωρείται ένας από τους μεγαλύτερους και ταχύτερα αναπτυσσόμενους οικονομικούς κλάδους στον κόσμο. Είναι ένας τομέας που έχει επιδείξει προσαρμοστικότητα στις νέες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες και ανθεκτικότητα στις περιστασιακές κρίσεις και ως εκ τούτου έχει επιτύχει σταθερή και αδιάκοπη ανάπτυξη στο πέρασμα του χρόνου.

Από την άλλη μεριά, οι σύγχρονοι τουρίστες, βοηθούμενοι από την τεχνολογία, μπορούν να σχεδιάσουν και να υλοποιήσουν το ταξίδι των ονείρων τους, έχοντας εκ των προτέρων όλες τις πληροφορίες και παράλληλα ένα ευρύτατο φάσμα επιλογών ως προς τον τόπο προορισμού, ως προς τα μέσα μετακίνησής τους, ως προς τον τόπο διαμονής τους και ως προς τις δραστηριότητες, στις οποίες θα επιδοθούν κατά τη διάρκεια των διακοπών τους. Παράλληλα, μπορούν και να μην ασχοληθούν καθόλου με την οργάνωση του ταξιδιού τους, επιλέγοντας ένα από τα πολλά έτοιμα τουριστικά πακέτα που υπάρχουν.

Αντίθετα, οι ταξιδιώτες της πρώιμης αρχαιότητας, όπως προκύπτει μέσα από τις αφηγήσεις του Ομήρου, δεν είχαν τόσες επιλογές ούτε και τόσες πολλές δυνατότητες. Οι ομηρικοί ήρωες χρησιμοποιούσαν δύο μεταφορικά μέσα για τις μετακινήσεις τους, τα πλοία για τα θαλάσσια ταξίδια και τα άρματα για τα χερσαία, με τα θαλάσσια ταξίδια να είναι ο κύριος τρόπος μετακίνησής τους. Τα ταξίδια, τα οποία περιγράφει ο Όμηρος δε σχετίζονται με τουρισμό· οι ομηρικοί ήρωες ταξιδεύουν είτε για να πολεμήσουν (Αχαιοί στην Τροία), είτε για να εμπορευτούν (Αθηνά- Μέντης, Φοίνικες), είτε επειδή είχαν εξοριστεί από την πατρίδα τους (Φοίνικας, ραψωδία I 474-482 Ιλιάδας), είτε για να συλλέξουν πληροφορίες (Τηλέμαχος σε Πύλο και Σπάρτη, ραψωδίες γ' και δ' Οδύσσειας).

Το πεδίο δράσης των ομηρικών ηρώων ήταν οι ακτές της Μεσογείου και ο Ελλήσποντος. Τα περισσότερα μέρη, στα οποία αναφέρονται τα έπη, είναι είτε νησιά είτε παραθαλάσσιες πόλεις είτε πόλεις χτισμένες πολύ κοντά στις ακτές. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και ο Casson (1995:67): «Ο Όμηρος γνώριζε μέρος μόνο της Μεσογείου, δυτικά όχι πέρα από τη Σικελία, ανατολικά όχι πέρα από τον Ελλήσποντο. Για τις περιοχές πέρα από αυτά τα όρια περιορίζεται σε διηγήσεις για Λωτοφάγους, Κύκλωπες κι άλλα τέτοια θαυμαστά». Όσον αφορά την ενδοχώρα της ηπειρωτικής Ευρώπης ή της Ασίας, μάλλον ήταν περιοχή άγνωστη για τον Όμηρο, αλλά και για τους συγχρόνους του Έλληνες. Γίνεται αντιληπτό, λοιπόν, ότι τα ταξίδια των Ελλήνων της πρώιμης αρχαιότητας εκτείνονταν σε ένα αρκετά περιορισμένο χώρο γεωγραφικά, ενώ τα άγνωστα και ανεξερεύνητα μέρη που υπήρχαν πέρα από αυτά τα στενά γεωγραφικά όρια μάλλον προκαλούσαν δέος στους προϊστορικούς ανθρώπους και γίνονταν η αφορμή για τη δημιουργία μύθων με φανταστικούς λαούς και τέρατα.

Όσον αφορά τη διαμονή των ταξιδιωτών, αυτή φαίνεται ότι στηριζόταν αποκλειστικά στην ιδιωτική φιλοξενία. Στα ομηρικά έπη δε μαρτυρείται πουθενά η ύπαρξη πανδοχείων ή άλλου είδους καταλυμάτων για τους ξένους. Άλλωστε, οι ταξιδιώτες εκείνη την εποχή ήταν ελάχιστοι και η εξυπηρέτησή τους μπορούσε να καλυφτεί από τη φιλοξενία των ντόπιων. Επιπλέον, η παροχή φιλοξενίας αποτελούσε ιερό θεσμό από την εφαρμογή του οποίου κρινόταν ο χαρακτήρας του ανθρώπου (de Romilly, 1994), ενώ η άρνησή της θεωρούνταν ασέβεια προς τον Ξένιο Δία και επέσυρε τη θεϊκή τιμωρία. Η φιλοξενία παρέχονταν αφιλοκερδώς στον ξένο, ωστόσο προέκυπταν πολλαπλά οφέλη από αυτή και για τις δύο πλευρές. Καταρχάς, στον ξένο, κατά την αναχώρησή του, προσφέρονταν πλουσιοπάροχα

δώρα, γεγονός που θα μπορούσε να αποτελέσει και μέσο πλουτισμού για κάποιον (ο Μενέλαος στη ραψωδία δ της Οδύσσειας αναφέρει ότι οφείλει μεγάλο μέρος του πλούτου του στη φιλοξενία που του παρασχέθηκε κατά της οκτάχρονης περιπλάνησής του). Τα δώρα αυτά, βέβαια, ο φιλοξενούμενος είχε την υποχρέωση να τα ανταποδώσει με την πρώτη ευκαιρία στον οικοδεσπότη του. Από την άλλη, οι δεσμοί που αναπτύσσονταν μεταξύ ξένου και οικοδεσπότη κληροδοτούνταν και στις επόμενες γενιές, με αποτέλεσμα η φιλοξενία να είναι ένας καλός τρόπος σύναψης συμμαχιών μεταξύ ευγενών. Τέλος, στα οφέλη της παροχής φιλοξενίας συμπεριλαμβάνεται και η αμοιβαία ανταλλαγή πληροφοριών, γεγονός εξαιρετικά χρήσιμο σε μια εποχή κατά την οποία οι πηγές γνώσεων για τον έξω κόσμο ήταν ελάχιστες.

Συνοψίζοντας, οι προϊστορικοί άνθρωποι ταξίδευαν κυρίως για εμπορικούς ή στρατιωτικούς λόγους ή επειδή υπήρχε κάποια επιτακτική ανάγκη για επικοινωνία. Άλλωστε οι αντιξοότητες ήταν πολλές για τους ταξιδιώτες, αφού υπήρχε έλλειψη μέσων, υποδομών και ασφάλειας (πειρατεία, ληστεία). Παρόλα αυτά οι λιγοστοί ταξιδιώτες, που υπήρχαν, φαίνεται ότι δεν αντιμετώπιζαν δυσκολία στην εύρεση στέγης, αφού συνήθως ήταν ευπρόσδεκτοι στα σπίτια των κατοίκων. Στις μέρες μας τα πράγματα είναι πολύ διαφορετικά, η εξέλιξη των μεταφορικών μέσων, οι κοινωνικο-οικονομικές αλλαγές και οι τεχνολογικές εξελίξεις έχουν μετατρέψει τα ταξίδια σε δημοφιλέστατο καταναλωτικό προϊόν, προσιτό σε ένα μεγάλο κομμάτι του πληθυσμού.

Ωστόσο, παρά τις μεγάλες διαφορές υπάρχει ένα κοινό μεταξύ των ομηρικών ταξιδιωτών και των σημερινών τουριστών· κι αυτό είναι η περιέργεια και η φιλομάθειά τους, το ενδιαφέρον τους να δουν άγνωστα μέρη, να γνωρίσουν νέους πολιτισμούς και να έρθουν σε επαφή με διαφορετικούς ανθρώπους. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Στάνφορντ (στο Freely, 2016), ο Οδυσσεύς ενσαρκώνει το αιώνια ακατάβλητο ταξιδιάρικο ανθρώπινο πνεύμα. Ο ομηρικός ήρωας πρέπει οπωσδήποτε να εξερευνήσει το άγνωστο νησί των Λωτοφάγων, δεν μπορεί να φύγει από τη χώρα των Κυκλώπων, πριν γνωρίσει τους κατοίκους της, που στέλνει τους συντρόφους του να μάθουν για τους κατοίκους της Τηλεπύλου, Λαιστρυγόνες και ακόμα δεν παρακολουθεί μόνο, αλλά συμμετέχει ενεργά στους αθλητικούς αγώνες που οργανώνουν οι Φαίακες προς τιμήν του. Με αυτόν τον τρόπο παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με τους σημερινούς τουρίστες, κυρίως όσους επιλέγουν τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού, όπως είναι ο πολιτιστικός και δημιουργικός

τουρισμός, ο αθλητικός τουρισμός και ο τουρισμός περιπέτειας και οι οποίοι, μέσω του τουρισμού, αναζητούν νέες προκλήσεις και εμπειρίες, επιζητούν να έρθουν σε επαφή με την ιστορία και την πολιτιστική κληρονομιά των περιοχών που επισκέπτονται και ακόμα επιδιώκουν να μην είναι απλοί θεατές, αλλά θέλουν να συμμετέχουν ενεργά στα πολιτιστικά δρώμενα και στις τοπικές δραστηριότητες των περιοχών που επισκέπτονται.

Η παρούσα εργασία αποτελεί μια προσπάθεια μελέτης των χαρακτηριστικών των ταξιδιών και των ταξιδιωτών της πρώιμης αρχαιότητας, έχοντας ως βάση τις ίδιες τις αρχαίες πηγές. Η διαχρονική μελέτη των ταξιδιωτικών συνθηκών και των χαρακτηριστικών της συμπεριφοράς των ταξιδιωτών είναι καίριας σημασίας για την καλύτερη και σε βάθος κατανόηση της ανάπτυξης και της εξέλιξης του τουριστικού φαινομένου και τα πρωτότυπα κείμενα των αρχαίων συγγραφέων αποτελούν πολύτιμες πηγές πληροφοριών για τα ταξίδια και τους ταξιδιώτες παλαιότερων εποχών. Θα ήταν, λοιπόν, ενδιαφέρον να υπάρξουν μελλοντικές εργασίες που να εξετάζουν τα κείμενα περισσότερων συγγραφέων της αρχαιοελληνικής, ρωμαϊκής και μεσαιωνικής περιόδου, όπως είναι ο Ηρόδοτος, ο Ξενοφώντας, ο Στράβωνας, ο Πausανίας, ο Πλούταρχος, ο Βιργίλιος, ο Κικέρωνας, ο Απόστολος Παύλος κ.ά. Επιπροσθέτως, θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν συγχρονικές μελέτες των ταξιδιωτικών συνθηκών και εθίμων διαφόρων λαών. Για παράδειγμα, με βάση τα κείμενα των Ομηρικών επών και της Παλαιάς Διαθήκης, θα μπορούσε να γίνει μια συγκριτική μελέτη των συνθηκών ταξιδιού και φιλοξενίας των Ελλήνων και των κατοίκων της Εγγύς Ανατολής κατά την προϊστορική περίοδο. Τέλος, θα είχε ενδιαφέρον να εξεταστεί η απαρχή και η διαχρονική εξέλιξη κάποιων εναλλακτικών μορφών τουρισμού, όπως είναι ο πολιτιστικός, ο θρησκευτικός και ο αθλητικός τουρισμός.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ανδριώτης, Κων. (2003) “Ο εναλλακτικός τουρισμός και τα διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά του”, ΤΟΠΟΣ , τόμος 20-21, σσ. 139-154.

Ανδριώτης, Κ. (2008) “Αειφορία και εναλλακτικός τουρισμός : Αγροτουρισμός, οικοτουρισμός, ορεινός και πολιτιστικός τουρισμός”, Αθήνα: Σταμούλη.

Αντύπας, Κ. (2014) “Ύγρα κέλευθα: Πλοία και Ρότες στην Ομηρική Εποχή”, διδακτορική διατριβή υποβληθείσα στο Τμήμα Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πατρών.

Βαρβαρέσος, Στ. (2000) “Τουρισμός: Οικονομικές Προσεγγίσεις”, Αθήνα: Προπομπός, β' έκδοση.

Βαρβαρέσος, Στ. (2008) “Οικονομική του τουρισμού : Εννοιολογικές, θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις από τον 19ο έως τον 21ο αιώνα”, Αθήνα: Προπομπός.

Βενετσανοπούλου, Μ. (2006) “Η κρατική συμβολή στον τουρισμό- Εναλλακτικές μορφές τουρισμού”, Αθήνα: Interbooks.

Blapp, M. & Mitas, O. (2017) “Creative tourism in Balinese rural communities”, *Current Issues in Tourism*, DOI: 10.1080/13683500.2017.1358701

Braudel, F. (2000) “Οι Μνήμες της Μεσογείου: Προϊστορία και Αρχαιότητα”, Αθήνα: Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη.

Burgess, J. (2015) “Homer”, London, New York: I.B. Tauris.

Bury, J. & Meiggs, R. (1998), “Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας Α' - Β'”, Αθήνα: Καρδαμίτσα.

Casson, L. (1995) “Το ταξίδι στον αρχαίο κόσμο”, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (γ' ανατύπωση, 2014).

Chadwick, J. (1997) “Ο Μυκηναϊκός Κόσμος”, Αθήνα: Gutenberg.

Crowther, N. (2001) “Visiting the Olympic Games in Ancient Greece: Travel and Conditions for Athletes and Spectators”, *The International Journal of the History of Sport*, 18:4, pp. 37-52, DOI: 10.1080/714001666.

Dickinson, O. (1992) “*Η προέλευση του Μυκηναϊκού πολιτισμού*”, Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου – Μ. Καρδαμίτσα.

Dillon, M. (1997) “*Pilgrims and Pilgrimage in ancient Greece*”, London/New York: Routledge.

Easterling, P. & Knox, B. (2005) “*Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*”, Αθήνα: Δημ. Ν. Παπαδήμα.

Finley, M. (1954) “*The World of Odysseus*”, αναθεωρ. έκδοση 2002, New York: New York Review of Books.

Finley, M. (1991) “*Οικονομία και κοινωνία στην αρχαία Ελλάδα*”, τόμος Β΄, Αθήνα: Καρδαμίτσα.

Freely, J. (2016), “*Ταξιδεύοντας στη Μεσόγειο με τον Όμηρο*”, Αθήνα: Μεταίχμιο

Jacoby, F. (1999) “*Η πνευματική φυσιογνωμία της Οδύσσειας*” στο συλλογικό έργο “*Επιστροφή στην Οδύσσεια: δέκα κλασικές μελέτες*”, επιμ. Δ. Ιακώβ, Ι. Καζάζης, Α. Ρεγκάκος, σελ. 17-63, Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

Κακριδής, Ι. (1980) “*Προομηρικά, Ομηρικά, Ησιόδεια*”, Αθήνα: Η Βιβλιοθήκη του Φιλολόγου.

Κακριδής, Φ. (2006) “*Αρχαία ελληνική γραμματολογία*”, Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).

Klingner, Fr. (1999) “*Οι τέσσερις πρώτες ραψωδίες της Οδύσσειας*” στο συλλογικό έργο “*Επιστροφή στην Οδύσσεια: δέκα κλασικές μελέτες*”, επιμ. Δ. Ιακώβ, Ι. Καζάζης, Α. Ρεγκάκος, σελ. 165-217, Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

- Κοκκώσης, Χ., Τσάρτας, Π., Γκρίμπα, Ελ. (2011) “*Ειδικές και Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού*”, Αθήνα: Κριτική.
- Λαγός, Δ. (2016) “*Θεωρητικές προσεγγίσεις στον τουρισμό*”, Αθήνα: Κριτική.
- Λαλούμης, Δ. (2015) “*Διοίκηση Τουριστικών Επιχειρήσεων*”, Αθήνα: Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα.
- Latacz, J. (2000) “*Όμηρος, ο θεμελιωτής της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας*”, Αθήνα: Παπαδήμας
- Lesky, A. (1983) “*Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*”, Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Lickorish, L. & Jenkins, C. (2004) “*Μια εισαγωγή στον τουρισμό*”, Αθήνα: Κριτική.
- Μαζαράκης Αινιάν, Αλ. (2000) “*Όμηρος και Αρχαιολογία*”, Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα.
- Μοίρα, Πολ. (2009) “*Θρησκευτικός Τουρισμός*”, Αθήνα: Interbooks.
- Nesselrath, H. (2001) “*Εισαγωγή στην Αρχαιογνωσία*”, τόμος Α΄: Αρχαία Ελλάδα, Αθήνα: Δημ. Ν. Παπαδήμα
- Page, D. (1988) “*Η Ιλιάς και η Ιστορία*”, Αθήνα: Δημ. Ν. Παπαδήμα,
- Page, St. (2003) “*Εισαγωγή στον τουρισμό : Το τουριστικό μάνατζμεντ στον 21ο αιώνα*”, Αθήνα: Παπαζήση.
- Py, P. (1996) “*Le Tourisme*”, Paris: La documentation francaise.
- Πίκουλας, Γ. (2003) “*Ταξιδεύοντας στην αρχαία Ελλάδα*” στο συλλογικό έργο “*Το ταξίδι από τους αρχαίους έως τους νεότερους χρόνους*”, Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (ΕΙΕ), σελ. 15-35.
- Reece, St. (1993) “*The stranger's welcome: oral theory and the aesthetics of the Homeric hospitality scene*”, USA: University of Michigan Press.

Reinhardt, K. (1999) “Οι περιπέτειες της Οδύσσειας” στο συλλογικό έργο “Επιστροφή στην Οδύσσεια: δέκα κλασικές μελέτες”, επιμ. Δ. Ιακώβ, Ι. Καζάζης, Α. Ρεγκάκος, σελ. 64-164, Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

Richards, G. & Marques, L. (2012) “Exploring creative tourism: Editors introduction”, *Journal of Tourism Consumption and Practice*, vol. 4, no 2, pp.1–11.

Richards, G. & Raymond, C. (2000) “Creative tourism”, *ATLAS News*, no 23, pp.16–20

Rinschede, G. (1992) “Forms of Religious Tourism” *Annals of Tourism Research*, Vol. 19, pp. 51-67.

de Romilly, J. (1994) “Ομηρος”, Αθήνα: Δαίδαλος – Ι. Ζαχαρόπουλος.

Ruiperez, M. & Melena, J. (1996) “Οι Μυκηναίοι Έλληνες”, Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου – Μ. Καρδαμίτσα.

Σιδέρη, Ελ. (2017) “Φιλοξενία, αποδοχή, ενσωμάτωση: Διαπολιτισμικά και ιστορικά παραδείγματα”, στο “Όψεις του Προσφυγικού Φαινομένου: Επιμορφωτικό Πρόγραμμα Ευαισθητοποίησης”, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Tandy, D. (1997) “*Warriors into Traders. The Power of the Market in Early Greece*”, Los Angeles/London: University of California Press, Berkeley.

Τζάλας, Χ. (2003) “Τα πλοία των Ελλήνων: από τις σχεδίες και τα μονόξυλα των προϊστορικών χρόνων μέχρι τους γίγαντες των θαλασσών της ελληνιστικής περιόδου” στο συλλογικό έργο “Το ταξίδι από τους αρχαίους έως τους νεότερους χρόνους”, Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (ΕΙΕ), σελ. 37-46.

Τζαμτζής, Αν. (2003) “Το θαλάσσιο ταξίδι στους αρχαίους χρόνους” στο συλλογικό έργο “Το ταξίδι από τους αρχαίους έως τους νεότερους χρόνους”, Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (ΕΙΕ), σελ. 47-57.

Τζένος, Χρ. και Σιταράς, Θ. (2007) “Εισαγωγή στη θεωρία του τουρισμού”, Αθήνα: Interbooks.

Τσάρτας, Π. (1996) *“Τουρίστες, Ταξίδια, Τόποι: Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις στον τουρισμό”*, Αθήνα: Εξάντας.

World Tourism Organization (UNWTO) (2016), “UNWTO Annual Report 2015”, UNWTO, Madrid, προσβάσιμο στο http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/pdf/annual_report_2015_lr.pdf (τελευταία προσπέλαση 15/10/2017).

World Tourism Organization (UNWTO) (2017), “UNWTO Tourism Highlights”, 2017 Edition, προσβάσιμο στο <http://mkt.unwto.org/publication/unwto-tourism-highlights> (τελευταία προσπέλαση 22/1/2018).

<http://users.sch.gr/ipap/Ellinikos%20Politismos/Yliko/OMHROS-ILIADA/ARXAIIO/ILIADA.htm> (τελευταία προσπέλαση: 29/1/2018).

<http://users.sch.gr/ipap/Ellinikos%20Politismos/Yliko/OMHROS%20ODYSSSEIA/OMHROS%20ODYSSSEIA.htm> (τελευταία προσπέλαση: 29/1/2018).

<http://ebooks.edu.gr> (τελευταία προσπέλαση: 28/1/2018).

http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/anthology/literature/browse.html?text_id=28 (τελευταία προσπέλαση: 28/1/2018).

<http://kelliteacher.weebly.com> (τελευταία προσπέλαση: 28/1/2018).

<http://www.pi-schools.gr/> (τελευταία προσπέλαση: 29/1/2018).

<http://www.latsis-foundation.org> (τελευταία προσπέλαση: 28/1/2018).

